

T.C.
ADYAMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ortaçağ'da Suruç (11-13. YY)

Hazırlayan: Mehmet SÜREK

Danışman

Doç. Dr. Mustafa ALİCAN

ADYAMAN - 2018

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Mustafa ALİCAN danışmanlığında, Mehmet SÜREK tarafından hazırlanan “Ortaçağ’da Suruç (11-13. YY)” başlıklı çalışma 21 / 09 / 2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Mustafa ALICAN

İmza:

Danışman: Doç. Dr. Paner YILDIRIM

İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ünal PAŞKIN

İmza:

Jüri Üyesi:

İmza:

Jüri Üyesi:

İmza:

25 / 10 / 2018

Doç. Dr. Mücahit ÇELİK

Enstitü Müdürü V.

BEYAN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Ortaçağ’da Suruç (11-13. YY)” başlıklı çalışmanın tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

18/10/2018

Mehmet SÜREK

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ortaçağ'da Suruç (11-13. YY)

Mehmet SÜREK

Adıyaman Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı

Eylül, 2018

Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan toprakların kuzeyini ifade eden *el-cezire*, Arap göçleriyle bir süre sonra buralara yerleşen Arap aşiretlerinin adını taşıyan üç tarihi bölgeye bölünmüştür. Bunlar; *Rebîa*, *Mudar* ve *Bekr*'dir Tezin konusu olan Suruç ise *Diyar-ı Mudar* adı verilen bölgede yer almaktadır. "Ortaçağ'da Suruç" (11-13.YY) adlı tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde Suruç'un Adı ve Şehrin Tarihi Coğrafyasının değerlendirilmesi; ikinci bölümde İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası Şehrin Siyasi Tarihi; üçüncü bölümde Şehrin Sosyo – Ekonomik Tarihi'nin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suruç, Diyar-ı Mudar, el - Cezire, Diyar-ı Rabi'a, Diyar-ı Bekr.

ABSTRACT

Master Thesis

Suruc in the Middle Ages (11th and 13th century)

Mehmet SÜREK

Adiyaman University

Graduate School of Social Studies

Department of Medieval History

September, 2018

The al-jezira, which refers to the north of the territory between the Euphrates and the Tigris rivers, is divided into three historic regions bearing Arab tribes and Arabtribes' name. These; Rebîa, Mudar and Bekr. Suruc which is the subject of the thesis is located in the region called Diyar-i Mudar. “ Suruc in the Middle Ages ” (11th and 13th century) thesis consists of three parts. Evaluation of Suruc's Name and City's Historical Geography in the first part of the thesis; In the second part, Political History of City before Islam and after Islam; Suruc History in the third part; Socio – economic history of the city was evaluated.

Keywords: Suruc, Diyar-i Mudar, al-Jezire, Diyar-i Rabi'a, Diyar-i Bekr.

ÖN SÖZ

Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı topraklar, ilk medeniyetlerin ortaya çıktığı yerdir. Grekler bu önemli ve verimli topraklara “ iki nehir arası ” anlamına gelen Mezopotamya adını vermişlerdir. Bu önemli iki nehir arasında kalan toprakların kuzeyini ifade eden *el- cezire*, Arap kabile göçleri neticesinde, bir süre sonra buralara yerleşen Arap aşiretlerinin adını taşıyan üç tarihi bölgeye bölünmüştür. *Rebîa*, *Mudar*, *Bekr* adındaki Arap aşiretlerine nisbet edilmiştir. Diyar-ı Mudar bölgesinin ismi, tarihi ve coğrafi özelliklerine bakıldığında bölge, Cezîretü Asû ve hatta İklîmü Asûr olarak zikredilip Dicle'nin doğusunda kalan Meyyâfârikin (Silvan), Erzen, Siirt, Zap havzası ve Fırat'ın batısındaki Adıyaman bölgesini kapsamına alır. İbn Havkal ve İzzeddin b. Şeddad'ın düşüncesinin aksine Makdisî Musul'u ve hatta Tikrit'i bu bölgeye dâhil etmiştir. Bazı İslam tarihçileri ve Tevrat'a göre Nuh Peygamberin gemisi burada toprağa oturmuş, bundan dolayı yeryüzündeki ilk şehirler bu noktada meydana gelmiş ve İbrahim Peygamber bu noktadan Filistin'e girmiştir. Bölgenin doğu ve güneydoğusunda Diyar-ı Rebîa, batısında Diyâr-ı Mudar ve en kuzeyinde de Diyar-ı Bekr yer alır. Bu tez çalışmasında Orta Çağ İslam Coğrafyacılarına dair bazı tespitlerde bulunarak “Ortaçağ'da Suruç ” (11-13. Yüzyıllar) adlı tezin konusuna açıklık getirip katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Konunun seçimi, planı, araştırma yöntemi konularında ve tezin başlangıcından sonuna kadar karşılaşılan problemlerin çözümünde engin görüşlerini esirgemeyen, çalışmamıza sürekli destek veren danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mustafa ALİCAN'a teşekkür etmeyi kendime vazife sayıyorum. Ayrıca tezin araştırılmasında İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Gazi Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu (TTK) 'unda destekleri esirgemeyen akademisyen arkadaşlarıma ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (D.T.C.F) 'inde Değerli Prof. Dr. İlhan ERDEM hocama çok teşekkür ederim.

ADİYAMAN – 2018

Mehmet SÜREK

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI	
BEYAN SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SURUÇ ŞEHRİNİN TARİHSEL COĞRAFYASI

1.1.Suruç Şehrinin Coğrafi Konumu.....	5
1.2. El- Cezire Bölgesine ve Burada Bulunan Önemli Yollara Dair.....	9
1.3.Suruç Şehrinin Adı.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

SURUÇ'UN SİYASİ SERÜVENİ

2.1 İslâm Öncesi Dönemde Suruç.....	13
2.2. İslamî Dönemde Suruç.....	19
2.2.1. İlk Dönemler.....	19
2.2.2. Emeviler Dönemi.....	22
2.2.3. Abbasiler Dönemi.....	25
2.2.4. Selçuklular Dönemi.....	29

2.2.5. Haçlılar ve Artuklular Dönemi.....	34
2.2.6. Zengiler Dönemi.....	37
2.2.7. Eyyubiler Dönemi.....	42
2.2.8. Akkoyunlar Dönemi.....	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYOEKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPI

3.1. Suruç Havalisinin Sosyoekonomik Tarihi.....	47
3.1.1. Erken İslâmî Dönem ve Emevîler Çağı.....	47
3.1.2. Abbasiler Dönemi.....	52
3.1.3. Eyyubiler Dönemi.....	55
3.2. Düşünce Dünyası ve İlim Adamları.....	56
3.2.1. Takuyiddin İbni Berekat es-Seruci M. 1229-1293.....	57
3.2.2. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim es-Serûcî (639-710/1241/1310).....	57
3.2.3. Ebû Hasan Ali b. Abdillâh es-Serûcî.....	58
3.2.4. Muhammed b. Ömer es-Serûcî (693-766 / 1293-1364)	58
3.2.5. Şemsuddîn Muhammed b. Ali es-Suruci.....	58
3.3. Maddi Kültür Mirası.....	59
3.3.1. Çarmelik (Büyükhan Köyü) Kervansarayı.....	59
3.3.2. Ulu Cami.....	60
3.3.3. Ziyaret Köyü Şeyh Müslüm Külliyesi.....	60
3.3.4. Kara Köyü Mezarlığı Türbesi.....	61
SONUÇ.....	62
KAYNAKÇA.....	64
ÖZGEÇMİŞ.....	78

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
DİA	:Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi
Haz.	:Hazırlayan
İA	:Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İÜ	:İstanbul Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphane
Nr.	:Numara
Sad.	:Sadeleştiren
TALİD	:Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi
TDK	:Türk Dil Kurumu
TTK	:Türk Tarih Kurumu
TÜDAV	:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Yay.	:Yayınları, Yayınlayan
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
S.	: Sayfa
Ss.	:Sayfa sayısı

GİRİŞ

Şehir, insanoğlunun tarih boyunca kendisini geliştirdiği, medenileştirdiği ve bir anlamda eğittiği mekândır. Şehir, temel işlevinin merkeze alınmasıyla sosyal, siyasal ve çoğunlukla ekonomik özelliklerden hareketle yapılan pek çok tanımlama girişiminin nesnesi olmuşsa da bunların en açıklayıcı olanı şehrin bir yaşama alanı, barınma yeri ve iskân biçimi şeklindeki tanımdır. Şehir tanımının her şeyden önce “insan-şehir-medeniyet” ilişkisi üzerinden yapılması, şehrin, insanın medenîleşme gelişimini sağladığı ve bir anlamda onun kültürel varlığını inşa ettiği yer olması durumuna işaret eder. İnsanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi için şehrin pek çok temel işlevinden yararlanması gerekir. Bu temel işlevlerden bir tanesi fiziki mekândır. Bir diğer önemli işlevi ise şehrin kurulduğu konumdur. Şehirlerin gelişimi, kuruldukları bölge, sınır ve geçiş güzergâhı gibi unsurların üzerinde ya da bunların yakınında kurulmasıyla çok yakından ilgilidir. Örneğin, Mısır medeniyetine bakıldığında, medeni hayatın Nil Nehri çevresinde yoğunlaştığı görülür. Nil Nehri’nin çevresinde bulunan verimli araziler, Mısırlıların ekonomik etkinlikleri üzerinde birinci dereceden etkili olmuştur. Nil Nehri, insalık tarihine ekonomik etkisinin dışında bilim ve ilmi gelişmeler de kazandırmıştır. Bu açıdan denilebilir ki, tarih boyunca uygarlıkların gelişimi, kuruldukları bölgelerin önemli sınırlara, geçiş bölgelerine ve verimli arazilerin olduğu sulak alanlara yakın olmasıyla ilintili olmuştur.

Şehirlerin sosyal-ekonomik-siyasal yönlerinin bulunması, insanoğlunun onlara yüklediği anlamlarla da yakından ilgilidir. Örneğin, bir ortaçağ garnizon şehri olan Suruç’un hâkimiyet altına alınması siyasal bir amaca matuftur. Çünkü Suruç’a hâkim olan imparatorluklar veya devletler, buranın çevresine, burada bulunan geçiş bölgelerine ve bağlantılı olduğu kilit noktalarına büyük önem vermiş, bu çerçevede şehre hâkim olmayı önemsemişlerdir. Ortaçağın trafiği yoğun bir geçiş noktası üzerinde yer alan bu garnizon şehrinin pekçok kez istilaya uğraması, el değiştirmesi ve yıkılıp yeniden inşa edilmesi de yine kurulduğu yer ve bölgeye hâkim olan devletlerin bu yere yükledikleri siyasî anlamla bağlantılıdır. Suruç’un Fırat ile Dicle nehirleri arasındaki bölgede, bir diğer ifadeyle Yunanlıların “Mezopotamya,” Arapların ise “el-Cezire” olarak tarif ettikleri coğrafyada, Harran ve Edessa’dan Menbiç’e giden önemli kervan yolunun

üzerinde bulunması buranın pek çok istilaya uğramasına sebebiyet vermiştir. Şehri istila eden imparatorluklar, devletler ve kavimler burayı kendilerine ait kılmak istemiş, bu çerçevede de örneğin şehre yalnızca kendilerinin kullandığı isimler vermişlerdir.

Tarihi süreç içerisinde sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olduğu görülen Suruç, ortaçağda Müslüman dünyasının önemli sayılabilecek şehirleri arasındadır ve bir garnizon şehri olarak da özellikle İslâm ve Bizans sınırındaki diğer önemli şehirlerin taşıdığı niteliklere sahiptir. Kuşkusuz kendi başında bir birim olarak değil de genel bir çerçeve içerisinde ve bölgenin tarihi bağlamı içerisinde okunması gereken şehirlerden biridir. Bugün ülkemizin güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan tarihî önemi haiz şehirler içerisindeki Suruç'un, diğerleri ile birlikte değerlendirilmesi büyük bir kıymet arz etmektedir. Sözü edilen coğrafyadaki şehirlerin evvela teker teker inceleme konusu edilerek anlamlı tarihî öykülere konu edilmesi, daha sonra bölgenin geneline ilişkin bir okumanın da daha sağlıklı olmasına zemin sağlayacak olması açısından adeta bir rehber işlevi olarak görülecektir. Şehir tarihi çalışmalarının henüz istenen düzeyde olmadığı ülkemizde bu türden çabaların önemli olduğu açıktır. Bizim çalışmamız da hassaten şehri bu çerçeve içerisinde ele alma çabası olarak değerlendirilmelidir.

“Ortaçağ'da Suruç” (11-13. YY) adlı tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Suruç'un adı ve şehrin tarihi coğrafyası, ikinci bölümde İslamiyet'ten önce ve sonra siyasi tarihi, üçüncü bölümde ise sosyo-ekonomik serüveni ele alınmıştır. Şehrin, kurulduğu coğrafyadan başlayarak hem yatay hem de dikey olarak incelenmesi, siyasî, sosyal, kültürel, ekonomik ve elbette dinî bakımdan irdelenmesi amacını taşıyan çalışmamız, Suruç'a verilen isimler ve buranın yaşadığı tarihî evreleri tam bir bütünlük içerisinde ele alarak bu önemli İslâm şehrinin tarihî bir panoramasını çizme, yazınsal bir öyküsünü oluşturma gayreti içerisinde olacaktır. Bu özelliği dolayısıyla, yalnızca Suruç şehri ile değil, aynı zamanda ona benzeyen diğer şehirlerin ve bunların başta çalışma konusu edilen coğrafyada, daha sonra ise genel manada diğer yerlerde bulunan İslâm şehirlerinin doğasına ilişkin bir söz olma özelliği de taşımaktadır. Bu manada İslâm şehir kültürünün ve yerleşim tarihinin mikro ölçekli bir okuması, yine buradan hareketle Müslümanların siyasî dönüşüm süreçlerine paralel biçimde işleyen fetih faaliyetleri, devletleşme deneyimleri ile siyasî nitelikli yayılmalarına ek olarak sosyal ve kültürel

etkinlikleri, şehirleşme, tarımsal ve ticari faaliyetleri ve nihayetinde de bir bütün olarak İslâm tarihinin kendisine dair bir şerh olma işlevi görecektir. Bir başka ifadeyle, bu çalışmada Suruç şehri özelinde bir şehrin hikâyesi olan anlatı, esas itibarıyla İslâm şehrinin tarihî öyküsüne ilişkin bir dipnot olma vazifesine taliptir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SURUÇ ŞEHRİNİN TARİHSEL COĞRAFYASI

Bir şehrin tarihsel coğrafyası ile ilgili çalışmalar yapmak oldukça zor bir girişime karşılık gelir. Bunun temel nedeni, siyasi coğrafyanın ve tarihin sürekli değişebilen bir niteliğe sahip olmasıdır. Bu ise kuşkusuz bölgede egemen olan devletler ile yakından ilgilidir ve bundan dolayı da belirli bir tarihte bu bölgeleri tanımlayan isimler tarihin her safhasında aynı coğrafyaya tekabül etmemiş ve değişen tarihi durumlarla birlikte isimler de farklılık göstermiştir. Tezimizin konusunu teşkil eden Suruç üzerinden bakıldığında, bu durumun şehrin tarih boyunca sahip olduğu isimler üzerinden takip edilebildiği açık bir biçimde görülür. Suruç, örneğin Akadlar ve Sümerler döneminde Batnae, Asurlular döneminde Teparitip, Grekler döneminde Saruch, Selvakoslar döneminde Antemuzia, Urfa Haçlı Kontluğu döneminde Sororgia, İslamiyet'in bölgeye gelmesiyle birlikte İpek Şehri manasına gelen Maft Suhunh ve bölge Türkler tarafından ele geçirildikten sonra da Suruç olarak adlandırılmıştır. Ortaçağlar boyunca önemli bir garnizon şehri olduğu bilinen Suruç'a bu derece farklı isimlerin verilmesinin arkasında, kuşkusuz bölgenin tarih boyunca birçok kavme ev sahipliği yapmış olması yatmaktadır. Bir diğer ifadeyle, Suruç ve Suruç'un bulunduğu bölge, tarih boyunca kontrolleri altında bulunduğu farklı devlet ve medeniyetler tarafından farklı şekillerde anılmıştır. Bu da doğaldır. İki büyük nehir olan Fırat ve Dicle arasında kalan bölge, verimli topraklara sahip olmasından ötürü ilk yerleşimler başladığından beri uğrak noktalardan biri olmuştur. Coğrafyanın bir kaderi olarak dağlardan ziyade uçsuz bucaksız bir düzlüğe sahip olmasından dolayı savunma imkânları yeterince gelişmeyen bölge sürekli istilalara açık olmuş ve istilalara maruz kalmıştır. Buna bağlı olarak da sıkça el değiştirmiş, böylece hem ismi, hem de bir mekân olarak coğrafi karşılığı dönüşümler geçirmiştir. Tarihi bir konu ele alınırken, esas odaklanması gereken husus, söz konusu tarihi konunun merkezi olan noktadır. Bu bakımdan tarihi konunun incelenmesinde bu merkezden hareket edilmeli ve daha sonra

da aşama aşama her yönü müstakil bir çabaya konu edilmelidir. Temelde bu tür bir yöntem takip etme gayreti içerisinde olduğumuz çalışmamızın bu ilk bölümünde, öncelikli olarak inceleme konumuz olan Suruç şehrinin tarihsel coğrafyasını çözümlenmeye çalışacağız. Bu şekilde adı geçen şehrin konumunu, fiziki ve siyasi coğrafyasının inşa edilmesine zemin hazırlayacak biçimde ele alacağız. Nihai noktada da şehir ile ilgili bilgilerden hareketle bütüncül ve günümüzden geriye doğru gidildiğinde anlaşılabilir bir “tarihsel coğrafya” kurma, şehrin fizikî ve siyasî coğrafyasını bir bütünlük içerisinde değerlendirme gayreti içerisinde olacağız.

1.1. Suruç Şehrinin Coğrafi Konumu

Suruç, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (Orta Fırat Bölümü), Şanlıurfa'nın 43-45 km. güneybatısında ve deniz seviyesinden 537 m. yükseklikte yer almaktadır. Suriye ile sınır teşkil eden demiryolu üzerinde, Mürşitpınar Köyü'ne 10-12 km uzaklıkta ve Gaziantep-Şanlıurfa karayoluna 6 km mesafededir.¹ Kuzeyinde Bozova ve doğusunda Akçakale ilçeleri,² Kuzeydoğusunda Şanlıurfa ili, güneyinde Suriye sınırı ve batısında da Birecik ilçesi yer almaktadır. Devreş, Güvercik ve Cudi dağları ile çevrili Suruç Ovası bölgenin önemli bir tarım merkezi konumundadır. Alüvyonlarla kaplı bir ovada yer aldığı için kalkerli bir yapıya sahip Suruç'un dışında yüksek olmayan kıraç tepeler bulunmaktadır. İkliminin kuraklığı nedeniyle yaygın bitki örtüsünü stepler oluşturmaktadır. Ancak son yıllarda, Atatürk Barajı'nda su toplanmaya başlanmasıyla birlikte ikliminin değişmeye başladığı dikkat çekmektedir. Ülkemizi doğuya, Avrupa'ya ve Uzak Doğu'ya bağlayan ve ülkeler arası en önemli ticaret yollarından birisini oluşturan ipek yolunun üzerinde bulunması nedeniyle ticaret ve ulaşım açısından doğu ve batı arasında bir köprü vazifesi görmektedir.³ Nitekim bölgenin erken Türk dönemine (Selçuklulara) ait en önemli ve en büyük ölçekteki şehirdışı hanlarından biri, günümüzde Bozova ilçesine bağlı olmakla birlikte Suruç'a daha yakın konumda olup ilçenin yaklaşık 9 km. kuzeyinde bulunan ve tarihî bakımdan Memlûkler zamanına, 1234 öncesine yerleştirilen Büyük Han (Çarmelik) Köyü hanıdır.⁴ Sözü edilen bu

¹ M. Plessener, “Surûc”, *İA*, 11, MEB, İstanbul, 1979, s. 66.

² <http://www.urfakultur.gov.tr/Eklenti/22289,suruc.pdf?0>

³ Erdal Eser, “Suruç Çevresi ve Tarihçesi”, (Ed. Aynur Durukan), *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Runkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, GAP Yayınları, Ankara, 1999, s. 271.

⁴ Eser, 271.

önemli yapı, Evliya Çelebi tarafından da içinde Türkmenlerin yaşadığı bir han olarak tanıtılmaktadır. Suruç'un önemi, eski çağda olduğu gibi, İslâm hâkimiyetini içine alan ortaçağda da, işlek yollar üzerinde bir transit merkezi olmasından kaynaklanıyordu. El-Cezîre'yi Akdeniz kıyılarına bağlayan yollardan biri buradan geçiyordu: Urfa-Birecik arasındaki yolların en güneyde olanı üzerinde yer alan Suruç, bu iki şehre eşit mesafede olduğu gibi, Harran ile de ilişki içerisindeydi. Bunun dışında Fırat'ın yukarı (Samsat) ve aşağı (Rakka) kesimleri arasında da bir konak yeri idi.⁵ İbn Hurdâzbih'e göre, Suruç bu şehirlerden birincisine 13, ikincisine 20 fersah mesafede idi.⁶ Yine bu güzergâhların dışında kuzeyde bulunan Çarmelik, Yaylak, Samsat, Malatya'ya giden konaklama merkezinin ayaklarından biri olması da Suruç'un önemini artırmıştır. Güneyde bulunan Menbic, Rakka ve Halep'e geçişte merkez olması ve yine her şeyden önce tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması ve ticari bakımdan bu yolun trafiğinden istifade etmesi, şehrin önemini günümüze kadar korunmasına katkı sağlamıştır. Öte yandan Suruç, Doğu ve Batı dünyasını kültür ve ticaret bakımından birbirine bağlayan eski ağının bir düğüm noktasıdır. Bu durum da şehri önemli kılmış, bölgede kurulan parlak medeniyetten tabir yerindeyse nasibini almasını sağlamıştır. Bu önemli ve bölgeyi geliştiren yollar üzerinde Suruç ile birlikte Harran, Urfa, Birecik, Samsat ve Rakka gibi şehirler de bulunmaktaydı ve adı geçen bu şehirlerin her biri konumlarına bağlı olarak çeşitli dönemlerde önemli merkezlere dönüşmüşlerdi.⁷

İslâmî dönemde Suruç'un kaderi yukarı el-Cezîre'nin batı tarafına karşılık gelen Diyâr-ı Mudâr bölgesine bağlıydı. Nitekim buna bağlı olarak, bölgeyi tasvir eden Arap tarihçilerinde ve coğrafyacılarında şehir hakkında az ve dağınık da olsa bazı bilgilere rastlanır. Meşhur Arap müelliflerinden Ebû'l-Fidâ'nın yaşadığı dönemde Suruç hemen hemen harâbe halindeydi. Daha sonraki dönemlerde de şehrin bu olumsuz durumunun devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Kâtip Çelebî tarafından Urfa'nın nâhiyeleri arasında zikredilen Suruç'un, akarsularının, bahçe ve meyvesinin çok olduğunu

⁵ M. Plessner, *The Encyclopedia of Islam*, IX, ed. C. E. Bosworth, E. Von Donzel, W. P. Henrichs and G. Leconte, London, 1997, s. 68-69.

⁶ Plessener, 66-67.

⁷ Selâhaddin E. Güler, *Eskiçağdan Kurtuluş Savaşına (1920) kadar urfa'nın Tarihi*, Şanlıurfa Uygurluğun Doğduğu Şehir (Coğrafya, Tarih, Mimari, Arkeoloji, Turizm, Sanat, Edebiyat, Halk Kültürü) Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, Ankara, 2002, s. 11.

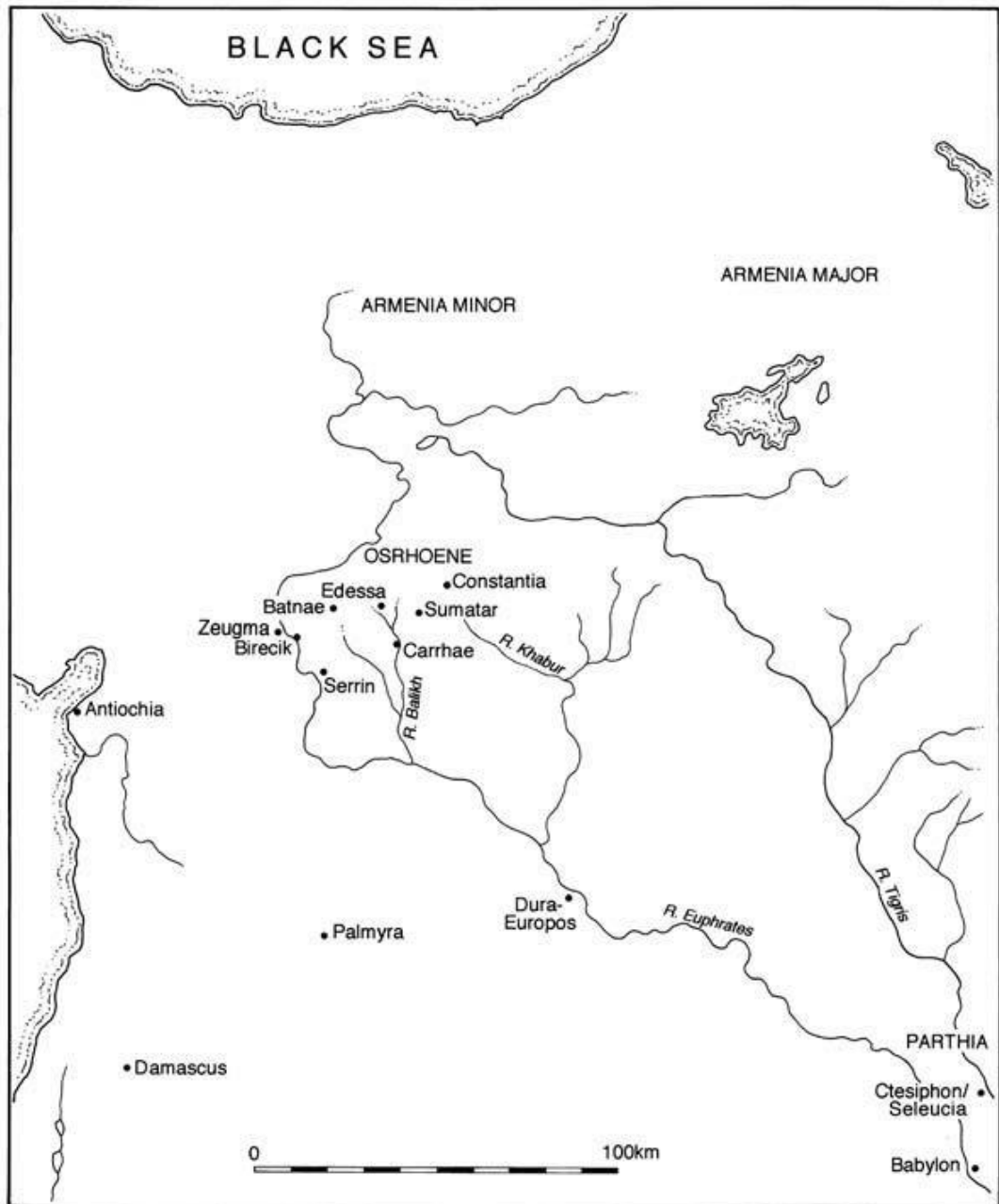
belirtmesine rağmen harap bir yer olduğu zikredilmektedir. Bölge olarak Suruç'un da içinde yer aldığı Diyar-ı Mudar'a bakıldığında, buranın kaynaklarda Cezîretü Asûr ve hatta İklîmü Asûr olarak değerlendirildiği ve Dicle'nin doğusundan kalan Meyyâfârikin (Silvan), Erzen, Siirt, Zap havzası ve Fırat'ın batısındaki Adıyaman şehirlerini kapsadığı görülmektedir. İbn Havkal ve İzzeddin b. Şeddad'ın düşüncesinin aksine Makdisî Musul'u ve hatta Tikrit'i de bu bölgeye dâhil etmiştir. Bölgenin tarih boyunca çeşitli anlatılara konu edildiği ve bir anlamda özel bir mahiyet kazandığı da belirtilmelidir. Bu çerçevede, nitekim bazı İslam tarihçileri ve Tevrat'a göre Nuh Peygamber'in gemisi burada toprağa oturmuş, bundan dolayı yeryüzündeki ilk şehirler bu noktada meydana gelmiş ve İbrahim Peygamber de Filistin'e bu noktadan girmiştir. Bunun yanında Tevrat'ta yazılanlara göre cennet bu bölgededir. Bazı hadislerle göre ise Fırat nehri cennet ırmaklarından⁸. Ayrıca burada bir hususu daha belirtmek gerekir ki, antik dönemlerde de bu coğrafya yerleşimin olduğu, gelişkin bir ekonomi ve kültürün yaşandığı önemli bir havali olarak öne çıkmaktadır. Mesela bugünkü Urfa şehrinin sınırları içinde yer alan coğrafi bölge, M.Ö. 3. bine ait olan Sümer ve Akad metinlerinde Subartu ismiyle geçmektedir. Bu coğrafi bölgede bahsi geçen zaman diliminde ismini Subarrular kavminden almıştır. M.Ö. 2. binin ikinci yarısına ait olan Hitit yazılı metinlerinde ise sözü edilen bölgenin ismi Hurrilerden dolayı Hur Memleketi olarak yer almıştır.⁹ Suruç, M.Ö 11. yy'da bölgeye yeni gelen Aramilerin Bit-Adini Devletinin, MÖ 9. yy'da da Asurların egemenliği altına girmiştir.¹⁰ El-Cezire bölgesinde yer alan Urfa ve çevresi tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve birçok kavim burada yaşama fırsatı bulmuştur. Bölgeye gelen her kavim yukarıda da verilen örneklerden anlaşılacağı üzere buraya kendi kavminin ismini vermiştir. Ya da buraya gelen kavimlerden ötürü burası başka milletlerce bu kavimlerin ismi ile tanımlanmıştır.

⁸ Şeşen, R., "Cezire", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, VII, s. 509.

⁹ Fikret Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan H. 210 825'e kadar)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1960, s. 3.

¹⁰ Tarih İçinde Şanlıurfa, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 26.

Harita 1. Osrohoene¹¹

¹¹ Steven, K. Ross, *Roman Edessa*, Published by Routledge, London and New York, 2001, s. 6.

1.2. El-Cezîre Bölgesine ve Burada Bulunan Önemli Yollara Dâir

Ortaçağda Suruç bölgesinin idari geleneği ve taksimatı hakkında İslâm kaynakları özel bir bilgi vermemekle birlikte, sözü konusu kaynaklarda yer alan bilgilerin genel manada Suruç'un da içinde bulunduğu el-Cezire¹² bölgesine ilişkin olarak verildiği görülür. Bu bakımdan Suruç tarihi açısından, el-Cezîre'nin belirleyici bir önemi hâiz olduğu söylenebilir. Dolayısıyla şehrin durumunu tebarüz ettirmek için el-Cezîre bölgesine dair bir fikre sahip olmak gerekir.

Arapça'da “ada” anlamına gelen el-Cezîre kelimesi, Dicle ve Fırat nehirleri arasında olup Yunanlılar tarafından “mezos” (orta) ve “potamos” (ırmak) kelimelerinden oluşturulan Mezopotamya ismi ile tarif edilen coğrafi sahanın yukarı bölümünü (Yukarı Mezopotamya) tanımlamak için Arap coğrafyacılar tarafından kullanılan bir terimdir.¹³Bölge, İslâm'dan önce ve İslâm tarihinin başlarında buraya yerleşen Arap kabilelerinin isimlerinden hareketle Diyâr-ı Mudar, Diyâr-ı Rebîa ve Diyâr-ı Bekr adıyla üç bölgeye ayrılmıştı. Bunlardan Urfa, Harran, Rakka¹⁴ (İbn Fakîh'e göre burası Mudar ülkesinin merkezidir), Samsat, Karkîsiyâ, Suruç¹⁵ ve Re'sü'l-'Ayn gibi merkezlerin yer aldığı Diyâr-ı Mudar, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde ticarî ve askerî sebeplerle önem kazanarak bazan el-Cezîre'den ayrı tutulup müstakil olarak yönetildi.¹⁶İbn Rusteh, Makdisî, İdrisî ve İbn Şeddâd gibi yazarlara göre, El-Cezîre sınırları içerisinde bulunan şehirler el-Cezîre bölgesini oluşturmaktadır. Bu bölgede Âmid, Meyyâfârikîn, Erzen, Hısn Keyfâ, Mardin, Cezîretü İbn Ömer, Beled, Nusaybin, Dârâ, Ra'su'l-'Ayn, Karkîsiyâ, Rakka, Suruç¹⁷, Harran, Ruhâ, Re's-Keyfâ, Kefertûsa ve

¹² Efe Durmuş, Bir Ortaçağ Şehri: Suruç, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II, Şanlıurfa, 2016, s. 198.

¹³ Alican, Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan), (Doktora Tezi), s. 18.

¹⁴ İbn Fakîh, *Muhtasarı Kitâbi'l- Bıldân*, Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler, Derleyen; Yusuf Ziya Yörükân, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 200-201.

¹⁵ Mukkadesi, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2015, s. 145.

¹⁶ “Mudar” (Beni Mudar), *DIA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, XXX, s. 359.

¹⁷ Alican, Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan), (Doktora Tezi), 19.

Sumeysat (Samsat) şehirleri yer alır. El-Cezire bölgesine içerisinde olup “suğur”¹⁸ adı verilen yerler ise Şimşat, Malatya, Zibatra, Maraş, el-Hades, Sümeysat ve Hısn-ı Mansûr’dur.¹⁹

Batılı kaynaklarda Mezopotamya, Süryani kaynaklarında Beyt Nahrayn olarak zikredilen bölge Müslüman coğrafyacılar tarafından el-Cezire olarak isimlendirilmiştir.²⁰ Bu bölgenin batısında Fırat ve doğusunda Dicle nehirleri bulunmakta olup Anadolu-Irak-Suriye’yi birbirine bağlaması açısından tarihi ve stratejik bir öneme sahiptir. Bazı Arap coğrafyacıları buraya el-Cezire el-Furatiyye (Fırat Havzası) demişlerdir. İslâm kaynakları, bölgeye yerleşmiş olan kabilelerden dolayı el-Cezire’yi üç kısma ayırmışlardır. Bunlar Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rabia ve Diyar-ı Bekr’dur.²¹ Bu isimlerin İslam öncesi dönemde Sasaniler tarafından bölgeye yerleştirilen üç Arap aşireti olan Rabia, Mudar ve Bekr’den geldiği bilinmektedir.²² Öte yandan şu noktaya da değinmek gerekir ki, adı geçen bölgeleri tanımlayan isimler tarihin her safhasında aynı coğrafyaya tekabül etmemiş, bu bakımdan değişen sosyal olaylarla isimler de farklılık göstermiştir.²³

El-Cezire havalisindeki önemli yollara bakıldığında, bu yolların, bölgenin iki kısma ayrılmasına paralel olarak şekillendiği görülür. Şöyle ki, bölgenin bir tarafı Rebia, diğer tarafı Mudar diyarıydı. Diyar-ı Mudar verimli tarım arazileri, değişik medeniyetlerin varlığı, doğu ve batıyı birbirine bağlayan bir noktada olması ve önemli ticaret yolları nedeniyle Bereketli Hilal olarak da anılmıştır.²⁴ Osrhoene ve Orta Fırat bölgesi doğu ve batıyı birbirine bağlayan en işlek ve en önemli ticaret yolları üzerinde de yer almaktaydı. Bu özelliğinden dolayı bölge çok eski zamanlardan beri parlak bir medeniyet seviyesine erişmişti ve burada birçok şehir kurulmuştu. Eski çağlarda el-

¹⁸İbn Rüsteh, *Kitâbü'l A'lâki'n-Nefise*, Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler, Derleyen; Yusuf Ziya Yörükân, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 169.

¹⁹ İbn Hurdazbih, Ya'kübî, İbn Rüsteh, İbn Fakih el-Hemedânî, Kudame b. Ca'fer, İstahri, İbn Havkal, *Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler*, (Yusuf Ziya Yörükân), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s. 169.

²⁰ Mehmet Emin Sönmez – Veysel Akgül, Şanlıurfa Şehrinin Alansal Gelişiminin Tarihi Yapıların Konumları ve Uydu Görüntüleri ile Belirlenmesi, *Türk Coğrafya Dergisi*, s. 52.

²¹Şeşen, 509., Çevik, A., “Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre el-Cezire ve İdari Taksimatı”, *Osmanlı Araştırmaları*, (XXXIII), 2009, s. 36.

²²Cahen, C., “XIII. Asır Ortalarında Cezire (İzzeddin b. Şeddad’a Göre)”, Çev. Neş’et Çağatay, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (4), 1953, s. 93.

²³ Alican, Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan), (Doktora Tezi), 21.

²⁴ Erin, S., “Kültürel Çevre Bilinç Açısından Güneydoğu Anadolu”, *Güney Doğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*, 1980, s. 65-66.

Cezire’de iki büyük ticari ve askeri yol vardı. Bu yollardan kuzeydeki, Ninova’dan Musul’un yanında Dicle’yi geçerek Nusaybin’e, oradan Mardin-Urfa üzerinden Birecik’e varıyor ve buradan birkaç kola ayrılarak Cyrrhos üzerinden İskenderun’a, Antakya’ya ve Halep’e varıyordu. İkinci büyük yol ise büyük bir ticaret yoluydu ve Ekbatana üzerinden Bactria’ya ve kuzey doğu Hindistan’a gidiyordu. Diğer büyük bir yol ise Sistan üzerinden aşağı İndus’a bağlı bulunan Ktesiphon-Madayin’den çıkarak Hatra-Sincar-Resu’l-‘Ayn yolu ile Harran’a varıyordu. Bu bölgeden iki kola ayrılan yol Suruç üzerinden Birecik’e ulaşıp yukarıda bahsi geçen kuzey yolu ile birleşiyordu. Yolun diğer kolu ise Menbic üzerinden Halep’e ve oradan da Urfa’ya varıyordu. Urfa’dan sonra bu yolun bir kolu Malatya oradan Sivas-Ankara ve İznik üzerinden Marmara’ya gidiyordu. Diğer kolu ise Urfa’dan sonra Kayseri- Konya üzerinden Sardes’e gidip Akdeniz’e açılıyordu.²⁵

1. 3. Suruç Şehrinin Adı

Suruç isminin kaynağı konusunda farklı görüşler vardır. Serûc kelimesinin Arapça feûl kalıbında olduğu belirtilmektedir.²⁶ Tarihin değişik dönemlerinde farklı isimlerle anılan Suruç ismini Hz. İbrahim’in atası olan Serug olarak bilinmektedir.²⁷ Serug, Hz. İbrahim’in dedesi olan Nahor’un babasıdır.²⁸ Suruç, eski çağlardan beri cins at yetiştiriciliği ile uğraşan insanların bulunduğu bir şehirdir. Atların eğeri ile uğraşıp bunu imal eden insanlara “saraç” denilmiştir. Suruç kelimesi de bu kelimenin çoğulu olup şehrin isminin de bu kelimedenden gelmiş olabileceği tahmin edilmektedir.²⁹ Serug İngilizce’de dal, şube ve kol anlamlarına gelmektedir. Grekçe kaynaklara bakıldığında zaman zaman Suruç, Saruch olarak belirtilmiştir. Geçmişte önde gelen devlet adamları kurmuş oldukları şehirlere ya kendi adlarını ya da atalarının adlarını vermişlerdir. Suruç ve çevresinde de bu tip örnekler rastlamak mümkündür. Örneğin Harran ilçesi ismini Hz. İbrahim Peygamber’in kardeşi olan Harran veya Arran’dan almıştır. Bu coğrafyada karşılaşılan Nahor, Serug, Paddan ve Terah isimlerinin de Tevrat’ta geçmekte olan kişi ve yer adlarından gelmekte olduğu düşünülmektedir. Yine buna benzer bir örnekte,

²⁵ Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan H. 210 825’e kadar)*, 2-3.

²⁶ Yakut el-Hamevi, *Mu’cemû’l-Büldân*, Beyrut tarihsiz, s. 216.

²⁷ Işığın Yükseldiği Yer GAP , “Şanlıurfa”, Kültür Turizm Bakanlığı, s. 433

²⁸ Gregory Abû’l Farac, *Abû’l Farac Tarihi I*, TTK Yayınları, Ankara, 1945, s. 76-79.

²⁹ Şanlıurfa Kültür Turizm Rehberi, “Suruç”, Şanlıurfa, 2011, s. 186-189.

Hilvan ilçesine bağı Hoşin köyü de ismini tarihte önemli bir karakter olan Ermeni kralı Oşin'den almaktadır. Seruç ismi Harran'ın güneyinde bulunan Batnea'nın veya klasik ismi ile Anthemuzia'nın kurulmuş olduğu toprakların ismi olarak da zikredilmektedir. Diğer bir deyişle, kelime bir şehir isminden ziyade bir coğrafyanın adı olarak belirtilmiştir.³⁰ Suruç ismi bu bölgeye hâkim olan uygarlıkların kullandıkları biçimlerde şekilde farklı isimler halinde tarihte yer almıştır. Suruç şehri için Akadlar ve Sümerler tarafından *Batnae*³¹, Asurlular tarafından *Tepartip*, Grekler tarafından *Saruch*, Selevkoslar tarafından *Antemuzia*,³² Urfa Haçlı Kontluğu tarafından *Sororgia* ve İslamiyet'in bölgeye gelmesiyle İpek şehri manasına gelen *Maft Suhunh* ve bölge Türkler tarafından ele geçirildikten sonra da Suruç ismi kullanılmıştır.³³ Suruç, İslam Ansiklopedisinde Surûc olarak geçmektedir.³⁴ Yine bu şehir için tarihte kullanılan isimlerden biri olan Anthemus veya Anthemusia (Suruç), Anthemus, Samos adasının Karyalıların yerleşmesinden sonra aldığı isimdir.

³⁰ Eser, 271-295., Harman, Ö. F., "İbrahim", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, XXI, s. 267.

³¹ <http://www.suruc.gov.tr/ilcemizin-tarihcesi>

³² Yılmaz, Ali, *XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1996, s. 11.

³³ Eser, 271., Özergin, M. Kemal, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1959, s. 56-57.

³⁴ Plessner, 66-67.

İKİNCİ BÖLÜM

SURUÇ'UN SİYASİ TARİHİ

2.1. İslâm Öncesi Dönemde Suruç

Geçmiş çağlarda genellikle Urfa havalisine hâkim olan devletler Suruç'u da hâkimiyetleri altına almışlardır. Bu durum, tezimizin konusunu meydana getiren bu eski şehrin genel manada bulunduğu bölge ile birlikte ele alınması gerektiğine işaret eder. Nitekim bundan dolayı müstakil bir Suruç tarihi yazabilmek mümkün değildir. Şehir her zaman belirli bir siyasî ve coğrafi bağlam içerisinde değerlendirilmeli, bölgede egemen olan devletlerin kontrol ettiği yerler cümlesinden görülmelidir. Suruç'un bulunduğu yer, bir ticari kavşak noktasında ve verimli topraklarda bulunduğu için önemli olup tarih boyunca birçok devlet ve topluluk tarafından istila edilmiştir. Bu da Suruç'u defalarca el değiştiren, farklı siyasî ve sosyal deneyimleri tecrübe eden ve bu anlamda birçok kültür ve medeniyete misafirlik eden bir şehir durumuna getirmektedir.

Bu bölgenin ilk hâkimleri Kuzey Mezopotamya'yı da egemenlikleri altına alan ve önemli bir medeniyet kurmuş olan Sümerlerdir. Tarihin tanıdığı en önemli kültür ve medeniyet inşacılarından olan Sümerler, bu bölgede kurulmuş olan birçok medeniyetin kültürüne de katkıda bulunmuşlardır. Yine burada yaşamış birçok devlet ile Sümerler arasında yakın ilişkiler kurulduğu, şu ya da bu şekilde çeşitli etkileşimlerin olduğu da not edilmelidir. Bu etkileşim kimi zaman ticaret, kimi zaman ise çeşitli savaşlar yoluyla olmuştur. Sümerler, Mezopotamya bölgesinde çeşitli site şehirleri kurup yaşamlarını bu şekilde idame ettirmişlerdir. Ayrıca Sümerler Suruç'a Batnea ismini vermişlerdir. Batnea, Bathnae ya da kaynaklarda Batnai olarak bilinen Suruç yakınında bulunan bazalttan yontulmuş iki arslan heykeli, çevredeki yerleşmenin eskiliğine işaret etmektedir.³⁵

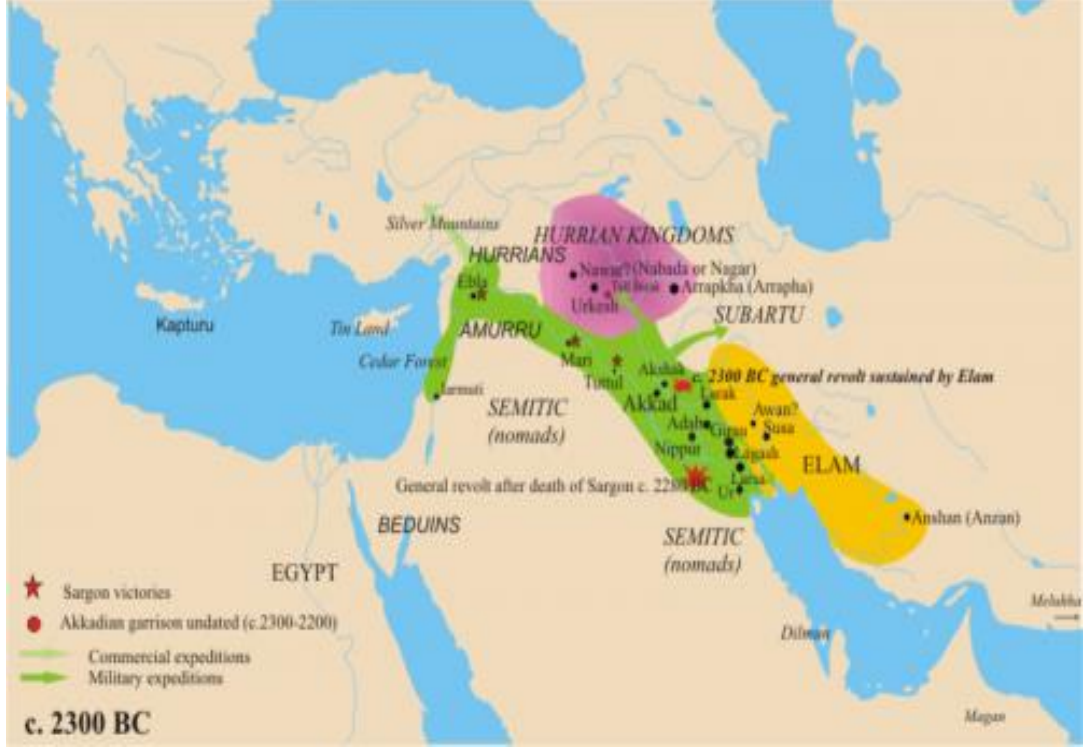
Bu bölgede yaşamış olan bir diğer önemli topluluk Hurrilerdir. Hurriler, M.Ö. 1500-1250 arasında Güneydoğu Anadolu'da yaşamış ve devletlerini Harran ovasında kurmuşlardır.³⁶ Bunlar, Musul çevresinde ikamet etmekte olan Asya kökenli Subarruların torunlarıdır. Hurri, Babil dilinde “mağara” anlamına gelmekte ve kelimesi

³⁵ Eser, 271., Özergin, M. Kemal, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 1959, s. 56-57.

³⁶ Aynur Özfirat, *Eskiçağda Harran*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005, s. 28.

“Mağaralar ülkesi” anlamında kullanılmaktadır. Nitekim özellikle Diyarbakır, Urfa, Hasankeyf ve Adıyamanda binlerce mağaranın bulunması bu kullanımı desteklemektedir. Hurrilerin merkezinin, bugünkü Urfa olduğu görüşü hâkimdir. Devletlerinin sınırları İran-Irak sınırındaki Zağros dağlarından Güneydoğu Anadolu’ya ve Suriye merkezine kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla Suruç da bu sınırların içinde yer almaktadır.

Harita 7. M.Ö. 2300'de Hurriler³⁷

Hurrilerin güç kazanmaya başladıkları dönemde Kuzey Mezopotamya'da ortaya çıkan Mitanniler önem kazanmışlardı.³⁸ Mitanniler, M.Ö. 2. Binin ortalarına kadar Hurrilerin yönetimi altında varlıklarını sürdürdüler. Fakat bu tarihten sonra Hurriler ve Mitanniler olmak üzere iki farklı yapı halinde teşkilatlandılar. İlk zamanlar küçük bir topluluktan ibaret olan Mitanniler, daha sonra topraklarını hızlı bir şekilde genişletip Hurrileri de egemenlikleri altına almışlardı. Ortaya çıkan bu devletin sınırları içerisinde Suruç da vardı. M.Ö. 16. yüzyıla gelindiğinde, Mitanniler, önce Hurrileri tarih sahnesinden silmiş, daha sonra da topraklarını Kuzey Suriye'den Filistin'e kadar genişletmişlerdi. Bu dönemde devletin Anadolu'daki sınırları ise Toros dağlarının dar geçitlerine, Amanos dağlarına varan dağlık alana ve buradan da Malatya'ya kadar uzanmaktaydı. Devletin genişleyen sınırları ile beraber Kadeş, Urfa, Antakya, Halep ve

³⁷<http://www.genelturktarihi.net/anadoluda-bir-turk-kavmi-hurriler>.

³⁸Seton Lloyd, *Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (Çev. Ender Varinlioğlu), Tübitak Yayınları, Ankara, 1998, s. 39-40.

Harran gibi önemli şehirler de Mitannilerin egemenliği altına girdi.³⁹ Bununla birlikte Kral II. Suttarna'nın ölümünden sonra, Mitanni ülkesinin varisler arasında paylaşılması ile Mitannilerin zayıfladığı ve uzun süre Asurlularla mücadele etmek zorunda kaldığı bilinmektedir. M.Ö. 1260 senesinde, Asur Kralı I. Salmanasar Harran, Suruç, Urfa ve Diyarbakır bölgesinin tamamını hâkimiyeti altına almıştı.⁴⁰ I. Salmanasar'dan sonra tahta geçen oğlu I.Tukulti-Ninurta ise Mitannileri yıkarak tarih sahnesinden çekilmelerine neden oldu.⁴¹ Bu gelişmeler, aynı zamanda Asurlulara imparatorluk olma yolunda güçlü bir adım atma imkânı da sağlamıştı. Asurlular karşısında aldıkları yenilgiyi takip eden süreçte Mitannilerin toprakları Asurlular ve Hititler arasında paylaşıldı.⁴²

Kültepe'de bulunan Asurlular dönemine ait tabletlerde Anadolu'ya ilişkin birçok ismin kayıtlı olduğu görülmektedir. O dönemlerde Suruç'a *Tepartip* denilmekteydi. I.Salmanasar döneminde bölgede varlığını sürdüren Aramilerin son toprakları da ellerinden alınmıştı. Suruç ve çevresi bu şekilde Asurluların eline geçerek Birecik'e bağlandı. Bununla birlikte Asur Kralı, ülkesinde çıkan iç karışıklıklardan dolayı bu bölgeden çok çabuk ayrılmak mecburiyetinde kalmıştı. Aramiler İ.Ö. 11. Yüzyılda bölgeye gelerek *Bit-Adini* adında bir devlet kurdular. Suruç da bu devletin egemenliği altındaydı.⁴³ Fakat M.Ö. 1060 yılında Hitit devletlerinin ittifak yapmaları, bölgedeki siyasî dengelerin değişmesine neden oldu. Asurluların Kargamış civarında Hititler'e karşı başarılı olamayıp hezimetle uğramaları sonucunda daha önceleri Asurlulara boyun eğmiş olan Kilikya, Malatya, Karacadağ, Zara Dağı bölgeleri, Habur Havzası ve kısaca bütün Arami bölgesi Asur egemenliğinden çıktı.⁴⁴ M.Ö. 608 yılında İskitler, Kimmerler ve Medler ile bir anlaşma yaparak ittifak kurmuşlardı. Bu ittifakın hareket noktası, Asur topraklarının işgal edilerek paylaşılması düşüncesine dayanıyordu. Nitekim söz konusu ittifakın Asurlulara karşı yürüttükleri mücadele sonucunda el-Cezire bölgesinin kuzey

³⁹ Cengiz Ergün, Emeviler ve Osmanlı Devleti Yönetimi Altında Şam: Bir İslam Şehir Örneği, Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, Cilt: 10, Sayı:52, Ekim 2017, s. 381.

⁴⁰ Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark: Elam ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 525-527.

⁴¹ Ayman, İsmail, "M.Ö I. Binyılda Hubuşkia Ülkesi'nin Tarihi Coğrafyası ve Arkeolojik Veriler Hakkında Bir Değerlendirme ", Tarih Dergisi / Turkish Journal of History /61, s. 5.

⁴²<http://www.sanliurfaguncel.com/Yazar-suruc-tarihi-1012.html>.

⁴³ Ekrem Memiş, *Eski Çağda Mezopotamya Tarihi*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2012, s. 191.

⁴⁴ Orhun Sarıca, Hitit ve Asur Ordularının Mukayesesi, KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:15, Sayı: 1(2018), s. 285.

kesimlerindeki Nusaybin, Re'su'l-'Ayn ve Urfa topraklarını ele geçirmeyi başarıp kendi aralarında paylaştılar. Asur topraklarının paylaşılması sonucunda Kızılırmak'tan Doğu Anadolu'ya kadar uzanan topraklar Medlerin hâkimiyeti altına girdi.⁴⁵ Bir süre Med hâkimiyeti altında kalan bölge, Kral Keyaksar'ın ölümünden sonra yerine geçen Astiag döneminde, Perslere karşı alınan mağlubiyet ile Pers hâkimiyetine geçti.⁴⁶ Pers Kralı II. Kuraş, Medlerden sonra Lidya Kralı Krezüs'ü mağlup etmiş, onun devletini de ortadan kaldırıp Anadolu'daki hâkimiyet sahasını genişletmişti. M.Ö. 539 yılına gelindiğinde, bütün Mezopotamya Perslerin egemenliğine girdi. İmparator I. Dareios zamanında Pers İmparatorluğu'nun sınırları Karadeniz'den Hindistan'a, Mısır'dan Ege ve Akdeniz'e kadar uzanıyordu. Bölge, yaklaşık iki yüzyıl boyunca Pers hâkimiyetinde kaldı. Persler Anadolu'nun ardından Avrupa'ya uzanmak için uzun süre Yunanlılar ile de mücadele ettiler. Bu dönemde Urfa ve Harran, Babil ve Suriye Satraplığına bağlanmış ve Satrap Gobryas'ın idaresine verilmişti.⁴⁷

Pers Kralı I. Dareios (M.Ö. 522-486) zamanında Suruç bölgesi Babylonia Satraplığı içine dâhil edilmişti. Persler Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki toprakları ele geçirdikten sonra bu bölgenin verimli topraklarından faydalanarak bölgeye zirai alanda yatırımlar yaptılar. Savaşlarda başarılı olan askerlere bu bölgeden toprak veriliyor, bu şekilde coğrafyanın tarımsal anlamda gelişmesine çalışılıyordu. Öte yandan bu askerler, aynı zamanda bölgenin yerel yöneticileri durumundaydılar. Persler, askerlerin yanında din adamlarına da toprak vererek onları zenginleştiriyor, böylece onların kendilerinin yanında yer almalarını temin ederek bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendiriyorlardı. Bununla birlikte, Perslerin, kıyı bölgelerindekieski kolonileri bazen kontrol edemediklerini ve buraların ticaret gelirlerinden mahrum kaldıklarını biliyoruz. Buna bağlı olarak zaman zaman ekonomik darlık yaşanıyordu. Bu gelişmeler yavaş yavaş Pers hâkimiyetinin zayıflamasına sebep oldu. Nitekim Perslerin içine düştüğü sıkıntılı durumun farkında olan Makedonyalılar, M.Ö. 334 ve M.Ö. 332 senelerinde harekete geçerek onlara saldırdılar. İssos (Hatay-Dörtyol) yakınlarında yapılan savaşta Makedonyalılar galip geldi. Bu şekilde Suruç'un da içerisinde olduğu bölge,

⁴⁵Albayrak, K., "Keldâniler", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, XXV, s. 208.

⁴⁶Açanal, Hasan, *Urfa Tarihi*, Şurkav Yayınları, İstanbul, 1997, s. 19., İkbal, A.Kadir, 75.

⁴⁷ İkbal, A.Kadir, 75.,Loyd, 121.

Makedonyalıların eline geçmiş oldu. Makedonya Kralı Büyük İskender'in Pers Kralı III. Dareios'u mağlup etmesinden sonra Pers İmparatorluğu fazla yaşamayacak, tarihin karanlıkları arasında kaybolup gidecekti. Bu dönemde Urfa bölgesi Osrohoene olarak bilinmekteydi ve kaynaklarda *Anthmusia* olarak zikredilen Suruç, M.Ö. 2. yüzyılda Osrohoene Krallığı'na bağlandı.⁴⁸

Makedonyalıların bölgeye gelmesinden sonra bölgede Yunan kültürü de etkili olmaya başlamıştı. Makedonyalı ve Yunanlı birçok tüccar Suruç ve çevresine gelerek buradaki insanlarla iletişim içerisine girdiler. Gelen kişiler Urfa'ya *Edessa* ve Harran'a ise *Karrhai* diyorlardı.⁴⁹ Süreç içerisinde Helen kültürü ile doğu kültürü arasında bir etkileşim meydana geldi. Bir anlamda bu iki kültür arasında bir birliktelik oluşmaya başlamış, daha sonra Helenizm olarak adlandırılacak olan müşterek bir kültür havzası oluşmaya başlamıştı.⁵⁰ Öte yandan, Büyük İskender Mezopotamya'yı ele geçirdikten sonra çıktığı Hindistan seferi sırasında, M.Ö. 323'te hayatını kaybetmiş, ondan geriye kalan topraklar komutanları arasında paylaşılmıştı. Bu çerçevede Ön Asya Satraplığı ve toprakların bir bölümü Babylonya'ya sahip olan General Seleukos Nikator'a verilmişti. O, M.Ö. 306 senesinde bu bölgede krallığını ilan etti. Krallığın başkentini ilk başta Babil şehri olarak belirleyen Nikator, daha sonra Mısır'ı da ele geçirmeyi hedeflediği için başkenti daha batıya, Antakya'ya taşımıştı.⁵¹ Fakat onun kurduğu siyasî idare uzun ömürlü olmadı. M.Ö. 280 tarihinde dağılarak Romalıların egemenliği altına girdi. Selevkos (Selevkoslar) döneminde Suruç devletin önemli bir şehri konumundaydı ve bu dönemdeki ismi de *Anthemusia* idi.⁵² Suruç ve çevresi, M.Ö. II. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun Suriye eyaletine bağlandı.⁵³ Romalılar bölgeye hâkim olduktan sonra zaman zaman bazı isyanlarla yüzyüze gelmiş olsalar da, buradaki Roma hâkimiyeti bu isyanlardan kalıcı bir zaman görmemişti. Romalılar, isyanları bastırıp bölgede asayişini temin ettikten sonra Osrohoene Kralı VII. Abgar'ı tahttan indirerek Urfa

⁴⁸ İkbâl, A. Kadir, 75.

⁴⁹ Şemsetdin Günaltay, Yakın Şark IV, TTK Yayınları, Ankara, 1951, s. 50, 86.

⁵⁰ Mehmet Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya I*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2007, s. 128.

⁵¹ Gürhan Bahadır, Kuruluşundan IV. Yüzyıla Kadar Antakya, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 13, 2010, s. 350.

⁵² Açıkanal, 20-21., Demirken, Aslan, *Urfa-Harran Diyar-ı Mudar Bölgesinin Tarihi*, 72-73.

⁵³ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR.80980/mo-xxv-yy---mo-132.html>, Eser, 271.

bölgesini bir kez daha kontrol altına aldılar.⁵⁴ M.S. 253 senesine gelindiğinde, bölgede yeni bir güç olan Sasaniler ortaya çıkmıştı. Sasaniler, kısa süre içerisinde bölgedeki önemli şehir ve kaleleri ele geçirdiler. Romalılar Sasaniler karşısında kaybettikleri bölgeleri geri almak için girişimde bulunsalar da başarılı olamayıp bu yeni ve enerjik düşman karşısında hazimete uğramaktan kurtulamadılar. Hatta M.S. 3. Yüzyıl ortasında yapılan savaşlar esnasında Roma İmparatoru Valerianus Sasanilere esir düşerek Babil'e sürgün edilmiş ve burada hayatını kaybetmişti. Fakat bütün bu gelişmelere rağmen Romalıların bölgedeki egemenlik iddialarından vazgeçemedikleri de görülmektedir. Nitekim Roma İmparatoru II. Constantinus zamanında, M.S. 359 senesinde Sasanilere karşı Kuzey Mezopotamya'da Osrohoene bölgesi oluşturulmuş ve buranın merkezi de Edessa olarak belirlenmişti.⁵⁵ Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmasında sonra Osrohoene Doğu Roma'ya (Bizans) bağlandı. Daha sonra Müslümanlar bölgeye gelip de buraları fethedene kadar bölgeye Bizanslılar hükmettiler. Bizans İmparatorluğu'nun kontrolü altında olan Suruç bölgesi, bu dönemde Suriye'nin sınırları içine dâhil edilmiş ve Suriye valiliğine bağlanmıştı.

2.2. İslamî Dönemde Suruç

2.2.1. İlk Dönemler

Bizans-Arap ilişkileri eski çağlara dayanan köklü bir geçmişe sahiptir. İslamiyet'in ortaya çıktığı zamanlarda taraflar arasında ticari ilişkilerin olduğunu biliyoruz. Bununla birlikte, 628 yılında Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Heraklius'a (610-640) gönderdiği mektup ve daha sonra İslam ordularının Bizans sınırına dayanmaları, Müslüman Araplar ile Bizanslılar arasında karşılıklı askeri, idari ve siyasi ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştı. 634'de Filistin'de kazanılan Ecnadeyn Savaşı İslam ordularının Bizans'a karşı kazandığı ilk ciddi zafer oldu. Hz. Ömer zamanında, 635'te Dimaşk'ın fethi ve İslâm dininin hızlı bir şekilde Suriye'de yayılmaya başlaması, bir yandan başta Irak olmak üzere Sasani coğrafyasını İslâm fetihlerine açarken, diğer yandan da el-Cezire'deki Bizans hâkimiyetini zayıflatıyordu. 637'de İyad b. Ganem el-Cezire bölgesinin fethi için görevlendirildi. Ayrıca Hz. Ömer, 639 yılında İyad'ı Humus ve Kinnesserin valisi olarak atayarak el-Cezire'nin fethi için nüfuz sahibi olmasını da

⁵⁴ Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 67.

⁵⁵ İkbâl, A.Kadir, 79., Doğan, Y., "Konttopolis-Sevaverak-Siverek", *Türkiye Turizm Dergisi*, 8 (4), 1969, 46-47.

amaçlamıştı. 18/639 senesinde 5000 askeriyle Irak'tan el-Cezire'ye gelen İyad b. Ganem, önce Urfa'yı ardından da Suruç ve el-Cezire'nin diğer bölgelerini fethetti.⁵⁶ Fetih sonrasında Diyar-ı Mudar'ın bir şehri olarak değerlendirilen Suruç, sınırda olması sebebiyle özel bir öneme sahipti ve Müslümanlar burayı elde tutmanın gayreti içerisinde idiler. Nitekim M. 644'te Bizans tarafından Suruç'a yapılan saldırıyı durdurmak için özel önlemler alınmış ve bu amaçla Urfa üs olarak kullanılmıştı.⁵⁷ Taraflar arasındaki ilişkilerin bu ilk devresinde Bizanslılar her ne kadar direniş gösterebilirler de, el-Cezire'de giderek hız kazanan Müslüman ilerleyişini durduramadılar.⁵⁸

Bölgenin en kadim şehirleri arasındaki Urfa'nın Müslümanlar tarafından fethi, daha sonraki fetihler için örnek teşkil etmişti. Bu bakımdan bu şehrin fethine ilişkin genel bir çerçeve çizmek yerinde olacaktır. Ebu Ubeyde'nin ani ölümünden sonra onun yerine Hz. Ömer tarafından el-Cezire'nin fethi için görevlendirilen İyad b. Ganem,⁵⁹ 639'da 5 bin kişilik bir ordu ile bölgeye gitmişti. İlk olarak 6 gün boyunca Rakka'yı muhasara altında tutan İyad, daha sonra ise Harran'a yürümüştü. Fakat Harran halkı öncelikle İyad'ın Urfa halkı üzerine gitmesini istedi. Dediklerine göre, eğer Urfa halkı kendilerine teklif edilen anlaşmayı kabul ederse onlar da aynı şartlarda teslim olacaktı. Bunun üzerine Urfa'ya ilerleyen İyad, burada karşılaştığı kısa bir direnişten sonra şehirdeki piskoposunda talebiyle Urfalılarla anlaştı.⁶⁰ Anlaşma doğrultusunda Urfa'nın Hıristiyan sakinleri cizye ve haraç vermeyi kabul ettiler. Karşılığında şehirdekilerin can ve mal güvenliği garanti edilecekti.⁶¹

⁵⁶ Kenan Ziya Taş, Diyarbakır'daki Sosyal Değişimin Tarihi Arka Planı ve Bunun Siyasi Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, 21. Yüzyıl Dergisi, Balıkkesir, 2009, s. 33.

⁵⁷ Efe Durmuş, Bir Ortaçağ Şehri: Suruç, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II, 198.

⁵⁸ Carl Brocclmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Çev. Neşet Çağatay), TTK Yayınları, Ankara, 2002, s. 45., Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 96-103., Işıltan, 98., Osman Çetin, *Anadoluda İslamiyetin Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 22-23.

⁵⁹ el-Belâzurî, *Fütühu'l-Büldan (Ülkenin Fetihleri)*, (Çev. Mustafa Fayda), TTK Yayınları, İstanbul, 1987, s. 247.

⁶⁰ Mustafa Fayda, *Hiz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 1989, s. 150.

⁶¹ el-Belâzurî, s. 247.

Yapılan antlaşmanın maddeleri şu şekildeydi:

1. Cizyelerini ödedikleri müddetçe Urfalıların canları, kanları, malları, kadın ve çocukları, şehirleri ve değirmenleri emniyette olacaktır.
2. Urfalı Hıristiyanların kiliseleri ve çevresi onlara aittir. Buralara dokunulmayacak ve yıkılmayacaklardır. Hıristiyanlar, mevcut olanlar dışında kilise inşa etmeyecek, çan çalmayacak, paskalya bayramı kutlamayacak ve haçlarını göstermeyeceklerdir.
3. Hıristiyanların evleri kendilerine aittir, kimse gelip de buralarda oturmayacaktır.
4. Hıristiyanlar yolunu kaybedenlere yol gösterecek, yol ve köprüleri tamir edecek, Müslümanlara iyi davranacaklardır.
5. Antlaşma maddelerine uymadıkları takdirde, Urfalı Hıristiyanların güvenliğinden Müslümanlar sorumlu olmayacaktır.⁶²

Urfa'nın fethi esnasında yapılan antlaşmada yer alan maddeler, daha sonraki süreçte Müslümanlarca fethedilen Sümeysat, Suruç, Harran, Re's-Keyfa, Ardu'l-Beyda, Resu'l-'Ayn ve Tell-Mevzen gibi şehirler tarafından da kabul edilmiş, el-Cezîre bölgesinin hızlı bir şekilde İslâmlaşması bu şekilde temin edilmişti.⁶³ Başka bir rivayete göre İyad, bölge halkının ergenlik çağına gelmiş erkeklerinden dörder dinar alınmasını kararlaştırmıştı.⁶⁴ El-Cezire coğrafyasının Müslümanların eline geçmesinden sonra Urfa ve Harran'da İslamlaşma süreci hızlanmıştı. Bölgede yaşayan Hıristiyan halk da Bizans dönemine nazaran dinî inançlarını daha rahat bir biçimde yaşıyordu.

İbn Şeddad'ın "*el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümera'i'ş-Şam ve'l-Cezîre*" adlı eserinin Suruç'a dair kısmında bulunan Belazûri'nin ifadelerine bakılırsa Suruç, Sümeysat'ın fethinden sonra tıpkı Urfa gibi sulh yoluyla alınmıştı.⁶⁵ Bölgenin alınmasından sonra

⁶² Fayda, Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler, s. 150., Çubukçu, A., "İyaz b. Ganm", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, XXIII, s. 498., Ekinci-Paydaş, 54-60.

⁶³ Bozkurt, El-Cezire Fatihî İyaz bin Ganem ve Mardin'in İslamlaşması, 26-27., Turan Ahmet Nezihi, *XVI. Asırda Ruha (Urfâ) Sancağı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993, 16.

⁶⁴ el-Belâzurî, s. 249.

⁶⁵ Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l- Büldân, III, Beyrut, s. 216.

İyad b. Ganem buraya vali olarak atandı.⁶⁶İyad, Velid b. Ukbe'yi Diyar-ı Rebia, Habib b. Mesleme'yi ise Diyar-ı Bekr bölgesinin idaresi ile görevlendirmişti. Kendisi de bölgenin merkezi olan Diyar-ı Mudar'da ikamet etti. İslam fetihlerini izleyen yıllarda bölgenin etnik yapısı da yavaş yavaş değişmeye başlamıştı. Sınırlar değişmeksizin Hz. Ömer'in isteği üzerine buraya Arap Mudar kabilesinden bir kısım insanlar yerleştirilmiş ve bölge Diyar-ı Mudar olarak adlandırılmaya başlamıştı.⁶⁷ El-Cezire bölgesinin Arap kabilelerinin iskânına açılan diğer iki kısmı da buraları yurt tutan kabilelerin isimlerine binaen Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Rebia şeklinde isimlendirilmiştir. Hz. Osman döneminde tamamı kontrol altına alınan el-Cezire bölgesi Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rabia ve Diyar-ı Bekr ismiyle üç yönetim bölgesine ayrılmıştır. İslam fetihleriyle Diyar-ı Mudar ve el-Cezire bölgesinin fiziki sınırları aynı kalırken etnik yapısı yavaş yavaş değişmiştir.⁶⁸

İyad'ın vefatından sonra bölgenin yönetimine Sa'd b. Amir tayin edilse de, onun da hastalanması üzere Hz. Osman Hıms ve Kınnesrin bölgelerinin idarelerini Hz. Muaviye'nin uhdesine vermişti. Bölgenin değişik birimlerine yeni atamaları yapan ve el-Cezîre'yi farklı Arap kabileleri ile iskân eden Hz. Muaviye, o dönemde Bizans taarruzlarına karşı bir üs olarak da kullanılan Suruç ve çevresini, daha sonraki Emevî devletinin en fazla destek göreceği yerlerden biri haline getirecekti.⁶⁹

2.2.2. Emeviler Dönemi

Suruç, Emeviler döneminde, daha önce bu bölgeye yerleştirilen Arap kabilelerinin mücadele sahası olmuştu. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde, "Hişam b. Abdülmelik zamanında Suruç sahalarında 600.000 Türkmen ve Arap'ın olduğunu söyler. Hatta buralarda dut bağları ve ormanlar vardı. Bunlardan beşbin yük ipek öşürü (onda bir vergi) gelir sağlanmış " demektedir.⁷⁰H.35 senesinde Hz. Osman'ın şehit edilmesinden

⁶⁶Abdullah Ekinci, *Harran Mitolojisi ve Tarihi (Tarih, Mitoloji, İnanç ve Bilim Kent)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 21.

⁶⁷ Taner Hafızoğlu, *İslâm Tarihinde Suruç Uleması*, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II, Şanlıurfa, 2016, s. 176.

⁶⁸ Çelik, 29-30., Aslan, *Urfa-Harran Bölgesinin Tarihi*, 132., Küçükaşçı, M.S., "Mudar (Beni Mudar)", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, XXX, s. 359.

⁶⁹Küçükaşçı, 359., İşıltan, 102., İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Fecir Yayınevi, Ankara, 1990, s. 59.

⁷⁰Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran-Necati Aktaş, Baskıya Hazırlayan: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1986, c. III-IV, s. 117.

sonra Hz. Muaviye ve Hz. Ali arasında gerçekleşen en önemli mücadele Sıffin'de cereyan etmişti ve Diyar-ı Mudar bölgesi de İslam dünyasında ortaya çıkan bu anlaşmazlıklardan etkilenmişti. Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasında yaşanan mücadele, İslam dünyasında yeni hareketlerin ortaya çıkmasına neden oldu ve Hz. Ali'nin 661'de şehit edilmesiyle bölgenin yönetimi Emevilere geçti. 657 yılında yapılan Sıffin savaşından sonra Şam'a çekilen Hz. Muaviye, Hz. Hasan'ın halifelikten vazgeçmesi üzerine halife olmuş ve el-Cezire bölgesinde bulunan Urfa, Diyarbakır, Meyyafarikin ve Mardin ile birlikte Suruç Emevilerin yönetimi altına girmişti. Dolayısıyla diğer şehirler gibi Suruç da merkezden tayin edilen valiler tarafından yönetilmeye başlandı. Hz. Muaviye'nin halifelik dönemi boyunca Diyar-ı Mudar bölgesinde aşırı bir huzursuzluk yaşanmamış olsa da, Yezid ve II. Muaviye dönemlerinde ülke içerisindeki karışıklık burada da hissedilir olmuş, Arap kabileleri arasında karışıklıklar yaşanmıştı. Diyar-ı Mudar bölgesinin büyük kısmı, Ümeyye ailesi ile İbn Zübeyr mücadelesinde Emevi yanlısı olmayı sürdürdü. Bununla birlikte, Kays-Kelb kabilelerinin çatışmaları zaman içerisinde Diyar-ı Mudar bölgesinin durumunun değişmesine ol açtı. Emevilerin kabileler arası mücadelelerde Kaysilere karşı Kelbîleri desteklemesi üzerine Kays kabilesi taraf değiştirmişti.⁷¹

Abdülmelik b. Mervan döneminden itibaren Diyar-ı Mudar merkez olmak üzere el-Cezire bölgesi, İslam devletinin Şam'dan sonraki ikinci önemli bölgesi olmuştu. Bunun nedeni, Ermeniyye'ye ve Anadolu'ya yapılan seferler için buranın önemli bir askeri üs vazifesi görmesiydi. Nitekim bu özelliği dolayısıyla Emeviler bölgeye özel bir önem veriyor ve bölgeyi doğrudan idare ediyorlardı. Hz. Muaviye döneminde buradaki halkı kontrol altında tutmak amacıyla halk Bizans üzerine akınlara gönderiliyor ve elde edilen ganimetlerden bir kısmı da kendilerine dağıtılıyordu. Onun döneminde bölgede sükûnet sağlanmış ve el-Cezire'nin haraç miktarı 55 milyon dirheme çıkmıştı. Öte yandan Hz. Muaviye'nin dönemindeki sükûnet sürekli olmadı. Onun vefat etmesi ile yerine oğlu Yezid halife olduktan sonra, Irak'ta Hz. Hüseyin ile Hicaz'da Abdullah b. Zübeyr,

⁷¹Işıltan, 105-106., Neşet Çağatay, *Başlangıcından Abbasilere Kadar Dini, İçtimai, Siyasi Açıdan İslam Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s. 446.

Emevî idaresini tanımadıklarını ilan etmiş, İslâm dünyasında yeni karışıklıklar patlak vermişti.⁷²

Emeviler dönemindeki halifelik mücadeleleri esnasında Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla isyan eden Muhtar es-Sekafi el-Cezîre bölgesini kontrol altına almış,⁷³ onun yakın adamlarından olan İbrahim b. Malik el-Eşter debölgedeki şehirlere valiler atayıp burayı Musul'dan idare etmişti. Bu faaliyetler çerçevesinde Harran, Samsat ve Urfa'ı içerisinde alan havalinin yönetimine Hatim b. Numan tayin edilmişti. Bununla birlikte, bir süre sonra Muhtar es-Sekafi, Abdullah b. Zübeyr ile olan mücadelesini ve hayatını kaybetmiş, Abdülmelik b. Mervan da bu durumu fırsata dönüştürerek ülkedeki çok başlılığı gidermek üzere faaliyetlere girişmişti. Nitekim bir süre sonra Abdullah b. Zübeyr'i de mağlup ederek İslâm dünyasındaki çok başlılığı gidermeyi başardı. Bununla birlikte, İslâm dünyası kendi iç sorunları ile meşgul olurken Bizans da Müslümanlar açısından yeniden tehdit haline gelmişti ve Emevi idaresi için bu eski imparatorluk ile mücadelede el-Cezire havalisi üs görevi görüyordu. Bölgenin sahip olduğu önemin farkında olduğu görülen Abdülmelik b. Mervan, yalnızca el-Cezire değil, Ermeniyye ve Anadolu'daki diğer Müslüman topraklarını da ihtiva eden coğrafyanın tamamını kardeşi Muhammed b. Mervan'ın yönetimine verdi. Adaleti ve hoşgörülü idaresi, zalim yönetici ve valilere karşı gazabı ile öne çıkan, İslâm tarihinin en büyük hükümdarları arasında gösterilen Emevi Halifesi Ömer b. Abdülaziz döneminde, el-Cezire bölgesi Kaysîlerden olan Ömer b. Hubeyre tarafından yönetildi.⁷⁴

Emevilerin el-Cezîre konusundaki hassasiyetlerinin sonraki dönemlerde de devam ettiğini biliyoruz. Ömer b. Abdülaziz'den sonra halife olan II. Yezid b. Abdülmelik adı geçen bölgeye veliaht Süleyman b. Hişam'ı tayin etmiş, II. Velid döneminde bu şehzade bölgedeki valilik vazifesinden azledilip hapsedilince de onun yerine Abde b. Riyah el-Gassani gönderilmişti. Bu dönemde bölgede sık sık idarecilerin değiştiğini, Emevi ailesi içerisinde hanedan kavgaları olduğunu ve hadiselerin doğal olarak halka da yansıdığını

⁷² Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi II*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, s. 309., Işıltan, 104., Ekinci-Paydaş, 66.

⁷³ Ekinci-Paydaş, 66., Zettersteen, K.V., "Dahhak", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, III, s. 459-460., Aslan, 140-142.

⁷⁴ Abu'l Farac, 197., Işıltan, 106-107., Honigman, E., "Urfa", *İA.*, MEB Yayınları, İstanbul, 1986, s. 53., Hüseyin Algül, *İslam Tarihi III*, Gonca Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 97-101.

görüyoruz. Nitekim el-Cezire valiliğine tayin edilen ve bu mücadeleler esnasında daha bağımsız bir politika takip etmek arzusunda olan II. Mervan bölgenin idare merkezini Suriye'den Harran'a taşımış, bu da evvelden beri Emevî ailesini destekleyen Suriyeliler tarafından çok hoş karşılanmamıştı. Emevîlerin son dönemlerinde patlak veren isyanları tetikleyen unsurlardan biri olan bu durum, devletin zayıflamasına da etkide bulunmuştu. Gelişmeler, Ehl-i Beyt'in hilafet davasında öncelikli olduğunu iddia eden ve gayri Arap Müslümanların desteğini alan Abbasilerin hadiseleri fırsata dönüştürmesine neden oldu. Olanları Emevi hanedanına karşı bir propaganda malzemesi olarak kullanan Abbasiler, önce Horasan ve Merv'i kontrol altına almış, buradan hareketle de hilafetin merkezine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Son halife II. Mervan, el-Cezire bölgesini kendisine üs olarak seçmiş olup burada asilere karşı hazırlık yapmış olsa da, son kertede Abbasileri durdurabilmesi mümkün olmadı. Mağlup olup kaçsa da kurtulamayacak, 5 Ağustos 750 tarihinde Fustat yakınlarındaki bir kilisede yakalayıp öldürülecekti.⁷⁵

2.2.3. Abbasiler Dönemi

Emevîlerin yıkılmasından sonra Suruç'un da içerisinde bulduğu Diyar-ı Mudar bölgesi doğal olarak Abbasilerin hâkimiyetine geçti. Bölgedeki bazı Arap kabileleri Abbasi idaresinde yaşamak istemedikleri için isyan girişiminde bulunsalar da bunlardan bir sonuç çıkmadı ve Abbasiler kısa süre içerisinde bölgede sükûneti tesis ettiler.⁷⁶ Arap kabileleri Abbasiler karşısında uzun süre direnemediler ve yeni yönetim vali olarak el-Cezîre, Ermeniyeye ve Azerbaycan'ı içerisinde alan bölgeye Ebu Cafer'i tayin etti.⁷⁷ Daha sonraki süreçte dikakte değeri sıkıntıların yaşanmadığı görülen bölgenin yönetimi, 786'da halifelik makamına gelen Harun Reşid döneminde Ebu Hureyre Muhammed b. Ferruh tarafından yürütölmekteydi.⁷⁸

Halife Harun Reşid'in vefatından sonra İslâm dünyasında yeniden iktidar sorunları başgöstermişti ve bu sorunlar el-Cezîre'de de hissediliyordu. Halife Emin ile kardeşi Me'mun arasındaki mücadele kısa süre içerisinde bir Arap ve Fars mücadelesi haline gelmişti. 814 yılında Halife Emin'in Bağdat'ta öldürölmesi üzerine hilafet makamına

⁷⁵Abu'l Farac, 197.,İşiltan, 111., Hitti, 438., Algöl, 221., Nuri Ünlü, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1984, s. 103.

⁷⁶Aslan, 179.

⁷⁷Çelik, 47-48., Aslan, 180-181., İşiltan, 114.

⁷⁸Abu'l Ferac, 199, 205., Ekinci-Paydaş, 71-73.

geçen Me'mun, idari makamlara, desteklerini aldığı İranlıları getirmeye başladı. Bundan dolayı da özellikle de el-Cezire bölgesindeki ağırlığı oluşturan Arapların tepkisini çekti. Bölgede ciddi bir memnuniyetsizlik oluşmuştu. Bu hoşnutsuzluklar sırasında bölgedeki Kaysî Arap liderlerinden Nasr b. Şebes isyan etmiş ve çevresine de hatırı sayılı bir asiler kitlesi toplamayı başarmıştı. Urfa ve Harran bölgesinde yaşayanlar da Nasr'a destek vermiş, asiler Keysum ve Suruç'u ele geçirmeyi başarmışlardı.⁷⁹ İsyanı bastırması için bölgeye sevk edilen Tahir b. Hüseyin'in fazla vergi toplama yoluna gitmesi, Suruçluları da isyana teşvik etmiş, şehir halkı da isyancılara katılmıştı. Sorunun üstesinden bir türlü gelmeyi başaramayan Tahir, anlaşmazlığa düştüğü arkadaşlarının da kendisine karşı cephe alması üzerine bölgeden ayrılmış ve Rakka tarafına gitmişti. Bununla birlikte, Halife Me'mun tarafından bölgenin valiliğine getirilen Tahir yeniden bu tarafa doğru gelince, isyancı lider Nasr, Suruç'a kaçtı. Bu sırada halife, isyanın sona ermesi için el-Cezire bölgesine Cafer b. Muhammed'i elçi olarak göndermişti. Halife'nin elçisi ile Suruç civarında bir araya gelen Nasr, af dileyip bir şekilde kurtulmaya çalışsa da, onun merkez olarak kullandığı Keysum Abdullah b. Tahir tarafından kuşatma altına alınmıştı. Daha fazla direnemeyeceğini gören Nasr teslim olmaya mecbur kaldı. Ailesi, Suruç'un yakınlarında bulunan küçük bir köye gönderilen Nasr'ın isyanı bu şekilde başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. 812 yılında başlayan ve 12 yıl devam eden söz konusu isyan hareketi Diyar-ı Mudar bölgesine maddi ve manevî anlamda ciddi zararlar vermişti.⁸⁰

Nasr b. Şebes'in isyanını bastırmayı başaran Abdullah b. Tahir'in Babek isyanını bastırma vazifesi ile Horasan valiliğine tayini üzerine el-Cezire bölgesinin idaresine Halife Me'mun'un oğlu Abbas getirildi. Bölgenin yanında Suğur ve Avasım şehirlerinin yönetimi de uhdesine verilen Abbas'ın döneminde, bu coğrafya yeniden Bizans'a karşı gaza akınlarının merkezi olmuştu. Halife Me'mun'un yönlendirmesi ile yeniden başlayan gazâ akınları ile her yıl Bizans topraklarına giriliyor, bol ganimet ve esirin elde edildiği harekâtlar tertip ediliyordu. Öyle ki Müslüman gazîler 831 senesinde Niğde'ye kadar ilerlemişlerdi. 833 yılında Bizans'a karşı büyük bir harekât düzenleme isteyen Halife Me'mun'un Tarsus yakınlarında vefat etmesi ile halife olan Mu'tasım döneminde

⁷⁹Efe Durmuş, Bir Ortaçağ Şehri: Suruç, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II, 199.

⁸⁰Abu'l Ferec, 205, 212, 215, 217-218., İkinci-Paydaş, 74-77.

Abbasi-Bizans ilişkilerinde yeni bir sükûnet evresi başladı. Öte yandan bu sükûnet evresi çok sürmemiş, Bizanslıların Babek isyanına destek vermesi taraflar arasındaki ilişkilerin yeniden gerilmesine neden olmuştu. Bu süreç içerisinde meydana gelen bazı savaş ve çatışmaların Diyar-ı Mudar bölgesine zarar verdiğini biliyoruz.⁸¹

Halife Mu'tasım döneminin önemi, bu dönemde İslam ordularında Türk komutan ve askerlerin görev almaya başlamasıdır. Bu durumun el-Cezire bölgesi açısından da bir anlamda yeni dönem olduğu söylenebilir. Örneğin Türk kumandanlardan Afşin Bey, bu bölgenin üs olarak kullanıldığı gaza faaliyetlerinde görev almış ve Suruç'tan hareketle Derbü'l-Hades üzerinden Bizans topraklarına girerek Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamıştı. Diğer taraftan Halife de başka bir ordu ile Bizans ülkesine doğru ilerliyordu ve iki lider Ankara civarında buluştular. Daha önce planlanmış olan bu buluşmadan sonra sefere birlikte devam eden Halife ve Afşin Bey, bir hafta süren bir yürüyüşten sonra Amorion önlerine gelmiş ve şehri kuşatma altına almışlardı. Şehir fethedilmiş ve ganimetten en büyük pay da Türklere verilmişti.⁸² Yine bu dönem itibarıyla Türklerin Diyar-ı Mudar ve el-Cezire bölgelerinde etkin olmaya başladıklarını ve bölgedeki Türk etkisinin artış gösterdiğini söyleyebiliriz.⁸³

Daha önce Abbasiler ile Emeviler arasında yaşanan iktidar çekişmeleri el-Cezire bölgesinde bir güvenlik zafiyetinin yaşanmasına neden olmuş, Abbasiler döneminde idari kademelere İranlıların getirilmeye başlanması ile bölgedeki toplumsal barış ortamı büyük yara almıştı. Adeta devletten dışlanan Araplar durumdan hiç memnun değillerdi. Nitekim Suruç da dâhil olmak üzere bölgenin tamamında duyumsanan bu hoşnutsuzluk ortamı, bu coğrafyada yeni yönelişleri de körüklemiş ve örneğin Hamdaniler gibi çeşitli hanedanlar ortaya çıkmıştı. Hamdan b. Hamdun isimli Arap lideri tarafından kurulmuş olan bu hanedan Diyar-ı Rebia, Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Mudar bölgelerinde hâkimiyet kurmuş, dikkate değer miktarda güç de elde ederek Bizanslılarla mücadele etme işini bir anlamda deruhte etmişti. Arap edebiyatının en büyük isimleri arasında gösterilen şair Ebu Firas el-Hamdani'nin, bu dönemde gerçekleştirilen akınlarda önemli roller

⁸¹Abu'l Ferec, 217-219., Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 13-14., İkinci-Paydaş, 77-80.

⁸² Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 135

⁸³ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 76-80.

üstlendiklerini biliyoruz.⁸⁴ Bununla birlikte, bölge eski ihtişamını artık yitirmişti. Nitekim 969 senesinde el-Cezire'ye gelen Müslüman coğrafyacı İbn Havkal'ın cümleleri, genelde bölgenin, özelde ise Suruç'un geçirdiği dönüşümü yansıtmaları bakımından önemlidir: “*Suruç, verimli şehri bulunan bir yerdir. Şehrine de Suruç denilir. Harran'ın kuzeyinde Menbic köprüsü tarafında müstahkem suru, bol üzümü, meyvesi, kuru üzümü olan bir yerdir. Kuru üzümlerden pestil, reçel yapılır. Harran'dan 1 gün uzaklıktadır. Fakat şimdi durumu değişmiş, gerilemiştir.*”⁸⁵ Öte yandan, Suruç'un geçirmiş olduğu bütün o kötü dönemlere rağmen halen iyi bir durumda olduğu da anlaşılmaktadır. İbn Havkal'ın buraya gelişinden yaklaşık olarak 14 yıl sonra, 372/982-983 tarihinde kaleme alınmış olan anonim coğrafya eseri *Hudûdü'l-Âlem*'e göre “*Suruç, mâmur bir şehirdir*”.⁸⁶ Bu da Suruç'un bir cazibe merkezi olma vasfını koruduğunu göstermektedir. Yine İbni Cübeyr'e göre Suruç, bahçeleri ve sürekli akan suları olan bir şehirdi.⁸⁷

Bizanslılara karşı yürüttükleri mücadeleler ile Müslümanların sempatisini kazanan ve bölgede önemli bir güç birimi olarak kabul gören Hamdaniler, bir süre sonra gerek Bizans baskısının yoğunlaşması, gerekse Fatımilerin bölgede etkinlik gösterir hale gelişi ile çözülmeye başlamış ve onların boşluğunu yine bir Arap hanedanı olan Numeyrîler doldürmüştü.⁸⁸ XI. Yüzyıl başlarında bu aşirete mensup olan Uteyr Urfa'yı, İbn Vesab ise Suruç ve Harran'ı kontrol altına almıştı.⁸⁹ Fakat 422/1030 yılında Uteyr'in oğlunun Urfa'daki hissesini 20.000 altın karşılığında Bizans İmparatoru'na sattığını biliyoruz. Öte yandan bu dönemde Numeyrîler Suruç, Harran ve Urfa havalisinde nüfus olarak da yoğunluk kazanmış ve buraların sakinleri haline gelmişlerdi. Ayrıca Hamdanilerin döneminden itibaren Numeyrîlerden bazı kimselerin bu bölgelerde valilik yaptıklarını da belirtmeden geçmemek gerekir. Mısır'daki Fatımilerin hâkimiyetini tanıdıktan sonra

⁸⁴ Karaaslan, Nasuhi Ünal, “Hamdâniler”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 447.

⁸⁵ İbn Havkal, *10. Asır'da İslâm Coğrafyası*, Tercüme: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014, s. 192.

⁸⁶ V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrikîle'l-Magrib*, Çevirenler; Abdullah Duman-Murat Ağarı, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 18.

⁸⁷ İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara, Arapçadan Çeviren İsmail Güler*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 182.

⁸⁸ Karaaslan, N.Ü., “Hamdaniler”, *DİA*, Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul 1997, XV, s. 446-447., Sobernheim, M., “Hamdaniler”, *İ.A.*, MEB Yayınları, İstanbul, 1977, V, s. 179.

⁸⁹ Efe Durmuş, *Bir Ortaçağ Şehri: Suruç*, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II, 199.

bölgede tutunabilmeyi başaran Numeyrîler 1080’li yılların başına kadar bölgenin hâkim unsuru oldular. Bu süreçte Suruç hâkimi İbn Vessab, bölgede cereyen eden hâkimiyet mücadelelerine de katılmış ve bazen Bizans’ın Urfa valisinin yardımı, bazen de Fatımi baskısıyla Mervanilere karşı saldırılar düzenlemiştir.⁹⁰ Nihayet 474/1081 yılında Musul emiri Şerefüddeve Müslim, İbn Vessab el-Numeyr’nin hükümetini ortadan kaldırdı. Sonraki süreçte, XI. Yüzyılın sonlarına doğru Büyük Selçuklu akınlarına sahne olan bölgede, Selçuklulara bağlı Musul Emiri Şerefüddüvle Müslim ile Suriye meliki Tutuş arasında Kuzey Suriye çekişmesi yaşanacaktı.⁹¹

2.2.4. Selçuklular Dönemi

Selçuklular henüz bir devlet haline gelmeden önce el-Cezire ve Kuzey Suriye bölgelerine yapmış oldukları akınlar ile bölgeyi tanıma fırsatı bulmuşlardı. Bu çerçevede içerisinde Türkler Diyar-ı Mudar bölgesine de ilgi duymuş ve batıya yapılan akınlarda burası uğranılan yerlerden birisi olmuştu. Bölge, belli ölçüde Orta Asya bozkırları ile benzerlik göstermesinden dolayı da Türklerin ilgisini çekmiş ve vatan edinilmeye uygun bir yer olarak görülmüştü. Nitekim onlar, ilk başlarda sadece Doğu Anadolu bölgesine akınlar tertip ederken, zaman içerisinde el-Cezire bölgesine kadar ulaştılar. Bu akınların İslâm ve Bizans tarihi açısından önemli bir yere sahip olduğunu not etmek gerekir.⁹²

Aslına bakılırsa, el-Cezire bölgesi Selçukluların çok da yabancılık çektikleri bir coğrafya değildi. Kaynaklar üzerinden açık biçimde takip edilebildiği gibi, Selçuklu öncesi dönemlerde Müslüman Türkler Suğur ve Avasım bölgelerine çeşitli şekillerde gelmişlerdi. Örneğin, Kaysîlerin Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur’a ayaklandıkları sırada bu isyanın bastırılması için bir kısım Türklerin özel olarak Horasan’dan Rakka’ya getirilerek buraya yerleştirildiklerini biliyoruz. Yine daha sonraki dönemlerde de Halife el-Me’mun ve el-Mu’tasım tarafından Abbasi ordusunda istihdam edilen Türkler çeşitli vazifeler almış ve bu cümleden olarak özellikle Suğur ve Avasım bölgelerindeki sayıları da artmıştı. Bizans’a karşı mücadelelerde yer alan Türklerin, el-Cezire bölgesinin valilik

⁹⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrnt D. Andreasyan), TTK Yayınları, Ankara 1987, s. 53-54., Abu’l Farac, 289., C. Levi Della Vida, “Numeyr”, *İ.A.*, MEB Yayınları, İstanbul, 1964, IX, s. 373-374.

⁹¹ Efe Durmuş, *Bir Ortaçağ Şehri: Suruç*, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II, 200.

⁹² Ekinci-Paydaş, 101., Mehmet Altay Köymen., *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s. 53-55., Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, (2. Basım), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 60-65.

görevlerinde yer aldıklarını biliyoruz.⁹³Öte yandan Selçukluların yükselişine paralel olarak İslâm dünyasının tamamında olduğu gibi bu coğrafyada da çok yönlü değişim ve dönüşümler yaşanmıştı. 1018 yılında Van gölü havzasına yapılan Çağrı Bey'in keşif seferi bir yana, sonraki dönemlerde Selçuklularla birlikte bölgeye akan Oğuz göçleri de yoğunluk kazanmıştı. Nitekim Oğuz boylarının 1028 yılında Azerbaycan'dan geçerek Diyar-ı Bekr bölgesine geldikleri kaynaklar tarafından bildirilmektedir. Ayrıca 1038 yılında Selçuklu ailesinin bir kolu olan Yabgulu Türkmenleri Doğu Anadolu'ya gelmiş ve zaman içerisinde bu coğrafyada etkin bir rol de üstlenmişlerdi. Bu bakımdan Selçukluların ilk dönemlerinde ve Sultan Tuğrul Bey'in İslâm dünyasında birlik tesis etme yönündeki gayretleri çerçevesinde el-Cezire bölgesinin önemli bir işlev gördüğünü ve gerek Suriye ile Filistin, gerekse de Anadolu içlerine doğru ilerleme rotasının belli ölçüde bu bölgedeki Selçuklu varlığını tahkim ettiğini söyleyebiliriz. Tüm bunlara ilave olarak, Sultan Tuğrul Bey'in izni dışında bölgede sıkışmaların ve otlak yetersizliğinin yaşandığı dönemde başına buyruk hareket eden Türkmen aşiretler de olmuş, coğrafyada siyasi dengelerin sarsıldığı da görülmüştür. Sözü edilen bu Türkmen aşiretlerinin gelip de el-Cezire'de tutunma çabası göstermeleri ve bu bölgede iki kısma ayrılarak Diyar-ı Bekr ve Musul havalisine yerleşmeleri, Selçuklu döneminde bu bölgede ortaya çıkan bir hareketlilik olduğunu gözler önüne sermektedir.⁹⁴

Sultan Tuğrul Bey ve Sultan Alparslan dönemlerinde Selçukluların özellikle Suriye, Filistin ve el-Cezire bölgesine dönük faaliyetleri çerçevesinde Suroç'un da dâhil olduğu coğrafyada siyasî ve askerî bir hareketlilik yaşandığını biliyoruz. Bununla birlikte, 1070'li yıllara kadar devam eden bu süreç, 26 Ağustos 1071'de Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i Malazgirt'te mutlak bir hezimete uğratması sonucu bir anlamda Selçukluların bölgede kesin bir şekilde hâkimiyet kurması ile sonuçlanmıştı. Nitekim bu süreç içerisinde Bizans'ın el-Cezire bölgesindeki savunma sisteminin büyük bir çöküşe girmiş olması da bununla ilgilidir.⁹⁵ Öte yandan Büyük Selçukluların en parlak devri olarak kabul edilen Sultan Melikşah'ın

⁹³ Aslan, *Urfa Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*, 233-234.

⁹⁴ Turan, 77., Kafesoğlu, İ., "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuat Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953., Mükrimin Halil Yımaç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, TTK Yayınları, Ankara 2008, s. 35-36., Abu'l Farac, I, 295-296.

⁹⁵ Abu'l Ferec, I, 323, Köymen, 276-277., Turan, 185.

ilk zamanları ülke içindeki isyanları bastırılması, doğu sınırlarının emniyete alınması ve imparatorluk içinde sükûnetin sağlanmasına yönelik çalışmalar ile geçmiş, bu çerçevede Anadolu'da herhangi bir direnme ile karşılaşmayan Türkmen boyları da serbestçe hareket edebilmişlerdi. Bu dönemde yarımada yönelen Selçuklu akınları artış göstermiş, 1073 senesine gelindiğinde Anadolu'daki seferler Kutalmışoğulları ile Artuk, Afşin, Tutak ve Dilmaçoğlu gibi kumandanların yönetimi altında sürdürülmüştü.⁹⁶

Selçuklular döneminde Suruç'un da içerisinde olduğu coğrafyanın siyasî durumu ile ilgili olarak burada işaret edilmesi gereken bir dönem vardır ki, bu da bölgede hâkim bir güç olarak kendini gösterme gayreti içerisinde olan Ermeni Philaretos'un ortaya koymuş olduğu faaliyetleri içerir. Şöyle ki, esas itibarıyla Bizans ordusunda görev yapan Ermeni soylu Philaretos, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Bizans'a karşı cephe alarak bir araya getirmiş olduğu Ermeniler ile birlikte Maraş'tan başlayıp Malatya'ya kadar uzanan coğrafyada bir Ermeni Prensligi kurmuştu. Bu prensliği kurarken de batıda Kutalmışoğlu Süleyman Şah, doğuda ise Sultan Melikşah ile anlaşmalar yaptığını biliyoruz. Philaretos prensliği kurduktan sonra Urfa'yı da bu prensliğin içine katmak istedi.⁹⁷ Bu bağlamda Urfa altı aylık bir süre boyunca kuşatma altında kalmış ve nihayet şehir halkı da bu prensliğe dâhil olmak istemişti. Bu şekilde prensliğin sınırları Tarsus'tan Fırat ötesine kadar uzanmıştı. Öte yandan Philaretos elde ettiği bütün güce rağmen siyaseten Bizans'tan ayrılmamış, üstelik Nikeophoros Botaneiates'e olan sadakati nedeniyle kontrolü altında yerlere vali olarak tayin edilmişti.⁹⁸ Bununla birlikte 1083 yılında Urfalılarla arası bozuldu ve şehirde nefret edilen bir kişi haline geldi. Öte yandan bu dönemde Suruç ve Harran'ı ele geçirerek Diyar-ı Mudar bölgesine yayılan Şerefü'd-devle Müslim'e Sümeysat'ı kaptırınca Urfa'da Türk ve Arapların arasında sıkışıp kaldı. İçerisinde bulunduğu zor duruma bir çare bulmak için Sultan Melikşah'ın yanına gitmek üzere bölgeden ayrılan Philaretos'u daha kötü günler bekliyordu. Onun

⁹⁶ Turan, 198, Çelik, 105.

⁹⁷ Urfalı Mateos Vekayinamesi, 147-148., Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), (2. Basım), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1984, s. 80.

⁹⁸ Urfalı Mateos Vekayinamesi, 155, 159., Honigmann, 141-142.

Urfa'dan ayrılmasını fırsat bilen halk ayaklanmış ve şehrin idaresine Barsama'yı getirmişlerdi.⁹⁹

Bundan sonraki süreçte bölgedeki siyasî hareketlilik doruk noktasına ulaştı. Adı geçen Ermeni prensi Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkıp tabiyetini sunduğu için Urfa'ya ek olarak Maraş ile de ödüllendirilmiş olsa bile bir daha eski kuvvetine kavuşamadı. Bu sırada Suriye coğrafyasındaki sorunları çözmek üzere harekete geçerek yanına Porsuk, Bozan ve Kasımü'd-devle Aksungur gibi emirleri de alan Melikşah Halep'e gelmiş ve burayı Ebu Abdullah Muhammed'e ikta etmişti. Öte yandan Barsama'nın yönetmeye çalıştığı Urfa havalisinde huzursuzluklar başgöstermişti. Selçuklulara karşı negatif bir tutum içerisinde olan Barsama'nın tedibi için Emir Bozan'ı görevlendiren Sultan, onu Urfa üzerine sevk etti. Yaklaşık altı ay boyunca kuşatma altında tutulan şehirde açlık ve salgın hastalıklar başgösterince Urfalılar bu sefer de Barsama'ya karşı ayaklanmış¹⁰⁰ ve bu karışıklık ortamında, 28 Şubat 1087'de Bozan burayı ele geçirmişti.¹⁰¹ Sultan Melikşah, elde ettiğini başarıya karşılık Bozan'ı Urfa valisi tayin ederken,¹⁰² aynı yıl içerisinde Muhammed b. Müslim b. Kureyş'e de Rahbe, Harran, Suruç, Rakka ve Habur gibi şehirleri ikta etti.¹⁰³ Daha sonra onu kız kardeşiyle evlendirerek bir akrabalık oluşturdu.¹⁰⁴

Sultan Melikşah'ın vefatından sonra Selçuklu idaresinde çıkan kriz sonucunda taht iddialarından biri olan kardeşi Tutuş el-Cezire havalisine gelmiş ve burada yer alan şehirlere hâkim olmuştu. İlk başta Tutuş ile birlikte hareket ettikleri görülen Halep Emiri Aksungur ile Urfa Emiri Bozan bir süre sonra ondan ayrılıp Berkyaruk'un safına geçerek kendi bölgelerinde Sultan Berkyaruk adına hutbe okutsalar da bu gelişmeler el-Cezire bölgesindeki sükûneti temin edebilmiş değildi.¹⁰⁵ Tutuş halen oldukça güçlüydü

⁹⁹Abu'l Ferec, I, 331., Kafesoğlu, İ., "Melikşah", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul, 1955, VII, 669., Kesik, M., "Melikşah", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, XXIX, 58-59., Urfalı Mateos Vekayinamesi, 170.

¹⁰⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, Haz. Erdoğan Merçil, I, İstanbul, 1972, s. 222-223.

¹⁰¹E. Honigmann, "Urfa", *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi (İA)*, Eskişehir, 1997, XIII, s. 142-143.

¹⁰² Urfalı Mateos Vekayinamesi, 173., Abu'l Ferec, I, 334., Honigmann, 142-143.

¹⁰³el-Ömeri, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l Ebsâr)*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 224.

¹⁰⁴ Ramazan Şeşen, "Harran ve Türk İslam Tarihindeki Yeri", *Tarihi ve Kültürel Boyutları İçinde Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu*, İstanbul, 1988, s. 163.

¹⁰⁵ Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömeri, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (Çev. Ahsen Batur). Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 224-238.; Ali Sevim, *Makaleler 2*, Cilt II, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 666.

ve Urfa ile Harran'ın ardından 1094 yılında Suruç'u da kontrol altına almıştı.¹⁰⁶ Fakat bu hırslı şehzadenin hâkimiyet mücadelesinde başarılı olamadığını biliyoruz. 1095 yılının Şubat ayında yeğeni Berkyaruk karşısında mağlup olup hayatını kaybetti¹⁰⁷ ve el-Cezire hâkimiyeti de bu şekilde kısa sürmüştü.

Burada bir hususa daha işaret etmek yerinde olacaktır ki, bu da Suruç ve havalisine bir dönem Suriye Selçuklularının hâkim olması meselesidir. Suriye Selçuklu Meliki Rıdvan, babası Tutuş'un vefatını müteakip tahta çıktıktan sonra Suriye ve Filistin bölgesini kontrol altına alma gayreti içerisine girmişti. Bu doğrultuda Halep'te kendi adına hutbe okuttu.¹⁰⁸ Daha sonra Diyâr-ı Bekr bölgesine sefer düzenlemiş ve söz konusu sefere Yağısıyân ile Abakoğlu Yusuf da iştirak etmişti. Melik Rıdvan ve yanındakiler, bu esnada önemli ölçüde savunmasız olan Diyâr-ı Bekr bölgesindeki birçok şehir ve kaleyi kontrol altına aldılar. Bu sırada Suruç, Artukoğlu Sökmen Bey'in idaresi altındaydı. Rıdvan'ın Suruç üzerine ilerlediğini öğrenen Sökmen aceleyle hemen bölgeye yönelmiş ve Suruç'ta Suriye Selçuklu Meliki'ne karşı savunma pozisyonu almıştı.¹⁰⁹ Şehrin yakınlarına geldiğinde herhangi bir direnişle karşılaşmayan Rıdvan, Sökmen tarafından gönderilen bir topluluk tarafından askerlerinin yaptığı yağmalara son vermesi için uyarılmış ve kendisinden Suruç'u işgal etmemesi istenmişti. Suruçluların talebini olumlu karşılayan Rıdvan, Suruç'un kendisine tabi olması şartıyla şehri ele geçirmekten vazgeçti. Bir diğer ifadeyle, Artukluların elinde bulunan Suruç, bu şekilde herhangi bir savaş gerçekleşmeden bir kez daha Selçukluların hâkimiyetini tanımış oldu. Harekâtın sona ermesinin ardından Antakya hâkimi Yağısıyan ile birlikte yanlarında bulunan 40 bin askerle Urfa üzerine yürüyen¹¹⁰ Selçuklu Meliki Rıdvan, 1096 yılında, Ermeni Toros'un elinde bulunan Urfa'yı ele geçirerek buranın iç kalesini Yağısıyan'a verdi. Yağısıyan tarafından Urfa'da sağlam bir tahkimat kurulduğunu ve buraya adamlarını yerleştiren bu büyük emirin şehre üst düzeyde önem verdiğini biliyoruz.¹¹¹ El-Cezîre bölgesine düzenlediği başarılı harekâttan sonra Suruç hâkimi

¹⁰⁶ Köymen, s. 31., Urfalı Mateos Vekayinamesi, 180-181.

¹⁰⁷ Turan, 205., Çelik, 112-113.

¹⁰⁸ Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", *İA*, İstanbul, 1966, X, s. 379.

¹⁰⁹ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, 164.

¹¹⁰ Urfalı Mateos Vekayinamesi, 185.

¹¹¹ Abdullah Ekinci, *Urfa ve Çevresinde Türk Akınları*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, Elazığ, 2004, s. 267.

olan Artukoğlu Sökmen ile birlikte hareket eden Melik Rıdvan, onunla birlikte Dimaşk üzerine yürümüş ve Suriye'nin bu önemli merkezini kendi emirliğinin sınırları içerisine dâhil etmek istemişti. Fakat kuşatma başarısız olunca Halep'e geri döndü.¹¹²

Selçuklular döneminde el-Cezire bölgesine ilişkin siyasi gelişmelere ve Urfa ile çevresinin duruma bağlı olarak şu ya da bu şekilde tahavvül eden Suruç, daha sonraki süreçte Suruç Artukoğullarından Sökmen'in eline geçecek, dört yıl sonra da Haçlıların sultanına düşecek, fakat Artuklular buradan vazgeçmeyeceklerdi.¹¹³ Bununla birlikte, Suriye Selçukluları döneminde Urfa ve bölgesi ile birlikte Suruç'un da en azından bir dönem boyunca Selçuklu hâkimiyeti içerisine giren bölgeler arasına yer alacağını not etmek gerekir.

2.2.5. Haçlılar ve Artuklular Dönemi

1090'lı yılların sonunda başlayan ve Kutsal Toprakları Müslümanların elinden alma iddiası ile düzenlenmesine rağmen el-Cezîre ve Suriye'deki Müslüman topraklarını işgale yönelen Haçlı Seferleri sırasında Urfa'da bir Haçlı kontluğu kurulmuş ve bu devlet, havalideki diğer yerlerle birlikte Suruç'u da kendi hâkimiyeti altına almıştı. Haçlılar döneminde Suruç'un oldukça kalabalık ve kozmopolit bir şehir olduğu bilinmektedir. Öte yandan bu dönemde şehrin siyasî kaderini Haçlılar ile Müslüman yöneticileri arasındaki kıyasıya mücadelelerin belirlediğini de not etmek gerekir. Nitekim buna bağlı olarak 1100'lü yılların ilk çeyreğinde bölgede bir hareketlenme olduğu görülmektedir. Musul hâkimi Emir Mevdûd, 1110-1112 yıllarında askerleri ile birlikte bölgeye gelerek Urfa'yı alma teşebbüsünde bulundu.¹¹⁴ Nitekim Emir ve yanındakiler Haziran'a kadar bölgede kalıp buradan, o sırada Tell Başer lordu olan Haçlı reisi Joscelin'in kontrolündeki Suruç'a geçtiler. Onların bu kontrolsüz durumunu kendisi açısından fırsata dönüştürmek isteyen Joscelin, Suruç'tan hızlı bir saldırı harekâtı düzenleyerek Emir ile yanındakilere saldırdı. Müslümanların hiç de beklemedikleri bir anda hazırlıksız yakalayıp bazılarını öldüren ve atlarının büyük kısmını sürüp götüreren Haçlılar, Emir'in toparlanıp karşı saldırıya geçmesi üzerine hızla Suruç'a çekildiler.

¹¹² Ali Sevim, Makaleler 1, Cilt 1, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 99-100.

¹¹³ Tarih İçinde şanlıurfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 42.

¹¹⁴ Ramazan şeşen, *Selahaddin Eyyubi ve Devleti*, İstanbul, 1987, s. 34

Bölgede Müslümanlar ile Haçlılar arasında devam eden mücadele, daha sonra da sürdü. Bu çerçevede Musul valisi Mevdud'un askerleri 1114 yılında Urfa, Samsat ve Suruç çevresini tahrip ederek zarar vermiş, bu havalideki Haçlı varlığına büyük bir darbe indirmişlerdi. Nitekim bu dönemde şehir yeniden Artukoğullarına tabi olup haraç vermeye başladı. Fakat 1118 yılından önce, haraç vermekte oldukları Artukoğlu Belek'e isyan eden Suruçlular ona karşı ayaklandılar. Muhtemelen Haçlılarla da ilgisi olan bu ayaklanma, Suruç'taki Artuklu hâkimiyetinin tabir yerindeyse bıçak sırtı bir konumda olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Buna rağmen Artukoğullarının sözü edilen coğrafyadaki iddialarından vazgeçemedikleri de unutulmamalıdır. Nitekim 1121 yılının Şubat ayının ortalarında Artukoğlu İlgâzî'nin toplamış olduğu 130 bin askerden (muhtemelen abartılı bir rakamdır bu) oluşan muazzam bir orduyla Frankların üzerine yürüyerek Urfa önlerine gelişini bu çerçevede ele almak icap eder. İlgâzî şehrin etrafını yağma ve talan edip Suruç'a geçmiş, askerlerinin büyük kısmını gizlice Fırat'tan geçirip Tell Başer'den Keysun'a uzanan bölgede yaşayan halkın tamamını esir almıştı.¹¹⁵

Artukoğullarının Haçlılara karşı yürüttükleri mücadele kesintisiz bir şekilde devam ediyordu. 1122 yılının sonbaharında Artukoğlu Belek Gazi askerleriyle birlikte Urfa'ya doğru ilerleyip bölgedeki Haçlılara saldırmış, onları Suruç civarında hezimete uğratmayı başarmıştı. Rivayete bakılırsa yağın yağmurdan dolayı bataklık haline gelen bir yeri savaş alanı olarak seçip Haçlıları buraya çeken Belek, bu bataklıkta büyük bir ok saldırısına maruz bıraktığı Joscelin'in Haçlı kuvvetlerini ağır bir şekilde ezmişti. Bu kuvvetlerden neredeyse hiç kimsenin sağ kalmadığını bildiren kaynaklar, Joscelin ile birlikte akrabası Galeran'ın ve birçok önde gelen Haçlı reisinin bu savaş sırasında esir düştüğünü bildirirler.¹¹⁶

Öte yandan bu esnada Suruç, yine Artukoğullarından olan Belek'in kontrolü altına geçmişti. Oldukça iyi bir savaşçı olan ve Franklara karşı mücadele eden Belek, onlarla olan mücadelesi esnasında Haçlı reislerinden Joscelin ve Galeran'ı tutsak almış, bu şekilde bölgedeki itibarını da hiç olmadığı kadar arttırmayı başarmıştı.¹¹⁷ Fakat onun

¹¹⁵ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (136-1162)*, s. 267.

¹¹⁶ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, II, 31; Açıanal, *Urfa Tarihi*, 90.

¹¹⁷ Azimi, *Azimi Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538)*, (Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 45.

idarecilik yeteneği savaşçılık yeteneği kadar iyi değildi. Bunu, Suruç halkının kendisinden memnun olmamasından anlıyoruz. Nitekim Surulular, kendilerine ağır vergiler yüklediği gerekçesiyle ondan kurtulmak istemiş ve Urfa Haçlı Kontu Baudouin'e haber gönderip ondan yardım istemişlerdi. Bu yardım karşıılığında da ona bir miktar ücret ödemeyi vaat etmişlerdi. Öte yandan Belek ile Baudouin'in ittifak edip kendilerine zulmedeceklerinden korkmakta oldukları için plan değişikliğine gittiler ve Urfa Haçlı Kontu'nun yanında bulunan Samsat Beyi Balduk'a haber gönderip kendilerine yardım etmesini, gelip başlarına geçmesini istediler. Bunun zerine Kont'un yanından ayrılan Balduk hızlı bir Şekilde Suruç'e ynelse de, hemen ardından Haçlı reisi de yola ıktı. Kısa süre içerisinde yanındaki Ermeni birlikleri ile Suruç'a gelen Urfa Haçlı Kontu I. Baudouin halkın direnmemesi zerine Şehri kolaylıkla teslim almış ve Artukoğlu Belek de halkı memnun etmemenin bedelini buradan kaçmak zorunda kalmakla ödemişti.¹¹⁸ Ayrıca kendisine ihanet eden Balduk'u da idam ettiren Baudouin, Suruç'u Foucher de Chartres isimli bir Haçlı Ővalyesinin idaresine bırakarak Urfa'ya geri döndü.¹¹⁹ Suruç bu dönemde kendisine bağlı birçok köyün, kalabalık nüfusun bulunduğu ve ticaretin yoğun olarak yapıldığı, tüccarların yoğun olarak yaşadığı bir yerdi. Bu nemli Şehrin Haçlılar tarafından alınmış olması üzerine, 1101 yılında Emir Sökmen b. Artuk Türkmenlerden büyük bir birlik toplayarak Ruha ve Suruç'taki Frenklerin zerine yürüdü. Büyük bir grup ona katıldı. Bunu haber alan Kont Baudouin Du Bourg ile Suruç Kontu Fuer (Foulcher) Haçlı kuvvetlerini topladı. Türklerin karşısına çıkan Haçlılar hazırlıksız oldukları için mağlup oldular. Türkler Şiddetli bir muharebe neticesinde Frankları yendi. Burada Türkler, Haçlılar ve Ermeniler arasında yapılan büyük arpışmadan Türkler büyük bir zaferle ayrılmışlardı. Artuklular, Frank askerlerini ve onlarla beraber hareket eden Ermeni askerlerini kılıçtan geçirdiler. Suruç kontu Foulcher bu savaşta öldürüldü, II. Baudouin çaresiz bir Şekilde Urfa kalesine çekildi.¹²⁰

¹¹⁸ Urfalı Mateos Vekayinamesi, 206.

¹¹⁹ Demirkent, 45-46., Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler, *Türk Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, VI, 660., Kksipahioğlu, B., "Haçlı Seferleri", *Türk Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, VI, s. 687.

¹²⁰ Urfalı Mateos Vekayinamesi, 206.

Suruç'taki Türklerin Sökmen Bey'in yanında yer alarak ona yardım etmeleri üzerine buradaki Hıristiyanlar, yaşadıkları yerleri terk edip yanlarına yiyeceklerini de alarak Latin Papios Benedict'in önderliğinde iç kaleye çekilmişlerdi. Bunun üzerine Sökmen iç kaleye doğru hareketlenerek bunlar üzerinde baskı oluşturdu. Bununla birlikte gerek hava koşullarının elverişsizliği, gerekse kuşatmanın uzaması sonucu Türk askerlerini üstün konumlarını yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kaldılar. Ayrıca bir süre sonra Baudouin Antakya'dan aldığı askeri yardımla, 600 atlı ve 700 piyade askeriyle beraber Hıristiyanlara yardım etmek amacıyla buraya gelmişti. Taraflar arasında meydana gelen çarpışmalar Türklerin zaferi ile sonuçlanmak üzereyken, Türkmenlerin bir kısmının savaş meydanını terk etmesi sonucu Sökmen b. Artuk cesaretini kaybetti ve geri çekildi.¹²¹ Frenkler Suruç'a ilerlediler ve burayı yeniden aldılar. Kaçabilenler hariç, burada yaşayan Müslümanları kılıçtan geçirdiler ve köle ettiler.¹²² Baudouin, birçok insanı tutsak alarak Urfa'ya götürdü.¹²³ Türklerin Baudouin'in kuvvetleri üzerine harekete geçmesiyle üzerlerindeki baskı kalkmış olan iç kale halkı da Sökmen'in üzerine saldırmış ve Artuklu askerleri iki tarafın sıkıştırması sonucu yenilgiye uğrayarak çekilmek zorunda kalmıştı.¹²⁴

2.2.6. Zengiler Dönemi

Büyük Selçuklu Devleti'nin gücünü kaybederek tarih sahnesinden çekilmesi üzerine el-Cezîre'ye de uzanan bölgede ortaya çıkan Zengîler, bu coğrafyada süregiden hâkimiyet mücadelelerinde tabir yerindeyse bir anlamda onların yerini almışlardı. Bu manada Zengî'nin ortaya koyduğu faaliyetler önemlidir. Atabeyliğin kurucusu olan ve Urfa Haçlı Kontluğu'na son verecek olan Zengi, 1088 senesinde Haleb'de doğup büyümüş ve ilk olarak da Musul valisi sıfatıyla görev yapmıştı. Kendinden önceki emirlere hiçbir yönüyle benzemeyen biriydi. Kendisi, Irak, el-Cezire ve Suriye arasında yılmadan gece gündüz at koşturacak cihadı asla terk etmeyecekti.¹²⁵ Nitekim Selçukluların yerine geçtiğini söyleyebileceğimiz Zengî, doğal olarak Haçlılarla olan

¹²¹ Ali Sevim, Makaleler 3, Cilt III, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 137-138.

¹²² İbn Kalânisi, *Şam Tarihine Zeyl-I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, (Çev. Onur Özatağ), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 7-8.

¹²³ Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara, 2007, s. 58.

¹²⁴ Ekinci, Paydaş, *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*, 198, 199.

¹²⁵ Muammer Gül, *Selahaddin*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 42.

mücadele görevini de devralmış ve onlarla çatıştığı dönemde kendilerinden Ma'arretünnu'man, Kefertab, Barin, Esarib, Zerdana, Tellü Ağdı, Buzaa, Kal'atü's-Sinn, Suruç ve Haçlı Kontluğu'nun merkezi olan Urfa'yı alarak önemli zaferler elde etmiştir¹²⁶

İmâdeddîn Zengî'nin Musul valisi olarak ilk icraâtı Halep şehrini ele geçirmek olmuştur. Zengî, askerlerinin bir kısmını Halep'e gönderdikten sonra kendisi Musul-Urfa yönündeki kontrol noktalarından birisi olan Nusaybin'i zapt etmiş ve Halep'te babasının hatırasına son derece iyi bir şekilde karşılanmıştır.¹²⁷ Bundan sonra, uzun zamandır İslâm dünyasına kan kusturan Haçlıların en önemli karargâhları arasında bulunan Urfa'yı almak için harekete geçti. O, birkaç kez Dımaşk'ı da hâkimiyeti altına almaya teşebbüs etmiş; ancak Haçlı ordularının Dımaşk atabeyine yardıma gelmeleri üzerine bu hedefini gerçekleştirememiştir. Öte yandan tüm bunlar olurken Urfa Kontluğu'na bağlı süvari birlikleri Rakka, Nusaybin ve Amid'e kadar sokulmuş, Mardin civarı ile Harran'ı da tehdit altına almışlardı. Bunun üzerine Irak Selçuklu Sultanı Mesud, kendisine bağlı olan Musul Atabeyi Zengî'ye Urfa'nın fethini emretti.¹²⁸

28 Kasım 1144'de Musul Atabeyi İmadeddin Zengi tarafından kuşatılan şehir, 24 Aralık 1144 tarihinde alınarak bütünüyle Türk yönetimine girmiştir.¹²⁹ Urfa'nın Haçlılardan alınması Hıristiyanlık dünyasına vurulmuş önemli bir darbeydi ve Hıristiyan Batı dünyasında büyük bir şok meydana getirmişti. İmadeddin Zengi, Urfa'dan, Fırat'ın doğusundaki ikinci büyük Frank mevki olan Suruç üzerine yürüdü. Suruç halkı Zengi'nin askerlerine direniş göstermediği için burası Ocak ayı içinde alındı.¹³⁰ Buraya vali olarak Menbic Hâkimi Hassân b. Gümüştigin'i görevlendirdi. Kendisi Ca'ber kalesi kuşatması sırasında vefat edinceye kadar Hassân, burada vali olarak kalmaya devam etmiştir. Diğer tarih kaynaklarında Urfa'ya vali olarak Zeyneddin Ali Küçük'ün tayin edildiğinden bahsedilirken İbn Şeddâd'ın *el-A'lâku'l-hatîre* isimli eserinde yer alan bilgiye göre Urfa'nın fethinden sonra İmâdüddîn Zengî

¹²⁶ Kamâl Al-Din İbn Al-'Adîm, *Bugyat At-Talab fi Tarih Halab*, (Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 88.

¹²⁷ Bezer, G.Ö., "Zengiler", *Türk Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, IV, 803-804.

¹²⁸ Coşkun, A., "Musul Atabeyliği (Zengiler)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1998, 545.

¹²⁹ Adnan Çevik, XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi, Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s.62.

¹³⁰ İbnü'l-Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, (Çev. Mustafa Alican). Kronik Yayınları, İstanbul, 2017, s. 92.

şehre Menbic hâkimi Hassân b. Gümüştegin'in oğlu Kutbuddin Yinal'ı vali olarak görevlendirmiştir. Devamında yer alan ifadeye göre Yinal, Zengî'nin 541 (1146) yılında Ca'ber kalesini kuşatması sırasındaki vefatına kadar burada vali olarak kalmaya devam etmiştir.¹³¹ Her iki ifadeyi karşılaştırarak uzlaştırmak zor görünmektedir. Nitekim Musul'da çıkan karışıklık sebebiyle Zeyneddin Ali Küçük'ün Musul'a gönderilip şehre vali tayin edildiği göz önünde bulundurulursa ondan kalan yere Kutbuddin Yinal'ın tayin edildiğini düşünmek mümkün olabilirdi. Fakat *Anonim Süryânî Vekâyinâmesi*'nde şehre Ali Küçük'ten sonra Harran emirlerinden Aynüddeve'nin vali olarak tayin edildiğine dair söz konusu bilgi net bir şeyin belirtilmesine engel olmaktadır. Ancak daha sonra İbn Şeddâd, Nüreddin Mahmûd'un da Urfa'ya Kutbuddin Yinal'ı vali olarak görevlendirdiği bilgisi üzerinde duracaktır. Aynüddeve'nin daha önce Harran emiri olduğu bilgisi göz önünde bulundurulduğunda her ne kadar *Anonim Süryânî Vekâyinâmesi*'nde onun vali olarak görevlendirildiğinden bahsedilse de Urfa'ya vali olarak değil de emir olarak görevlendirildiğini düşünmek mümkün olabilir. Bu durumda çelişkili durumu da ortadan kalkmış olacaktır. Urfa ve ardından Suruç'un fethinin İslam dünyasına sağladığı en büyük fayda, Haçlılar'ın Suriye'deki etkinliklerinin sona ermesi ve Irak kapılarının tamamen kapanması olmuştur. İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târîhu Dimaşk* adlı eserinde yer alan bir bilgiye göre aynı yılın Ramazan ayında Antakya'da bulunan Haçlılar, Ermeniler'in de desteğiyle Urfa'da bulunan vatandaşlarını kurtarmak için yardım ettiği görülmektedir. O sırada Zengî, muhtemelen Suruç'ta bulunmaktaydı. Urfa'da vali olarak Zeyneddin Ali Küçük bulunmakla birlikte şehrin zayıf bir garnizon tarafından korunuyor olması İmâdüddin Zengî'yi tedirgin etmişti. Haberi alır almaz yola koyulan Zengî, Türkmen gruplardan oluşan kalabalık bir ordu hazırlayıp Haçlı birliklerine karşı saldırıya geçti. Büyük çoğunluğunun öldürülüp esir edildiği savaşta Haçlılar bozguna uğradılar.¹³² Muhtemelen aynı olay olmakla birlikte farklı bir şekilde anlatılan olay, *Anonim Süryânî Vekâyinâmesi*'nde; Urfa'da yaşayan Ermeniler'in, şehri II. Joscelin'e vermek için isyan girişiminde buldukları ve isyanın Aynüddeve kumandasında bir Türk garnizon tarafından bastırıldığı şeklinde ifade edilmektedir.

¹³¹ İbn Şeddâd, Ebû Abdullâh İzzüddin Muhammed b. Ali b. İbrahim b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî (ö. 684/1285), el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre (thk. Yahya Abbâre), Dimaşk: Vezâretü's-Sekâfe, 1978, s. 95.

¹³² İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (360-555), s. 438

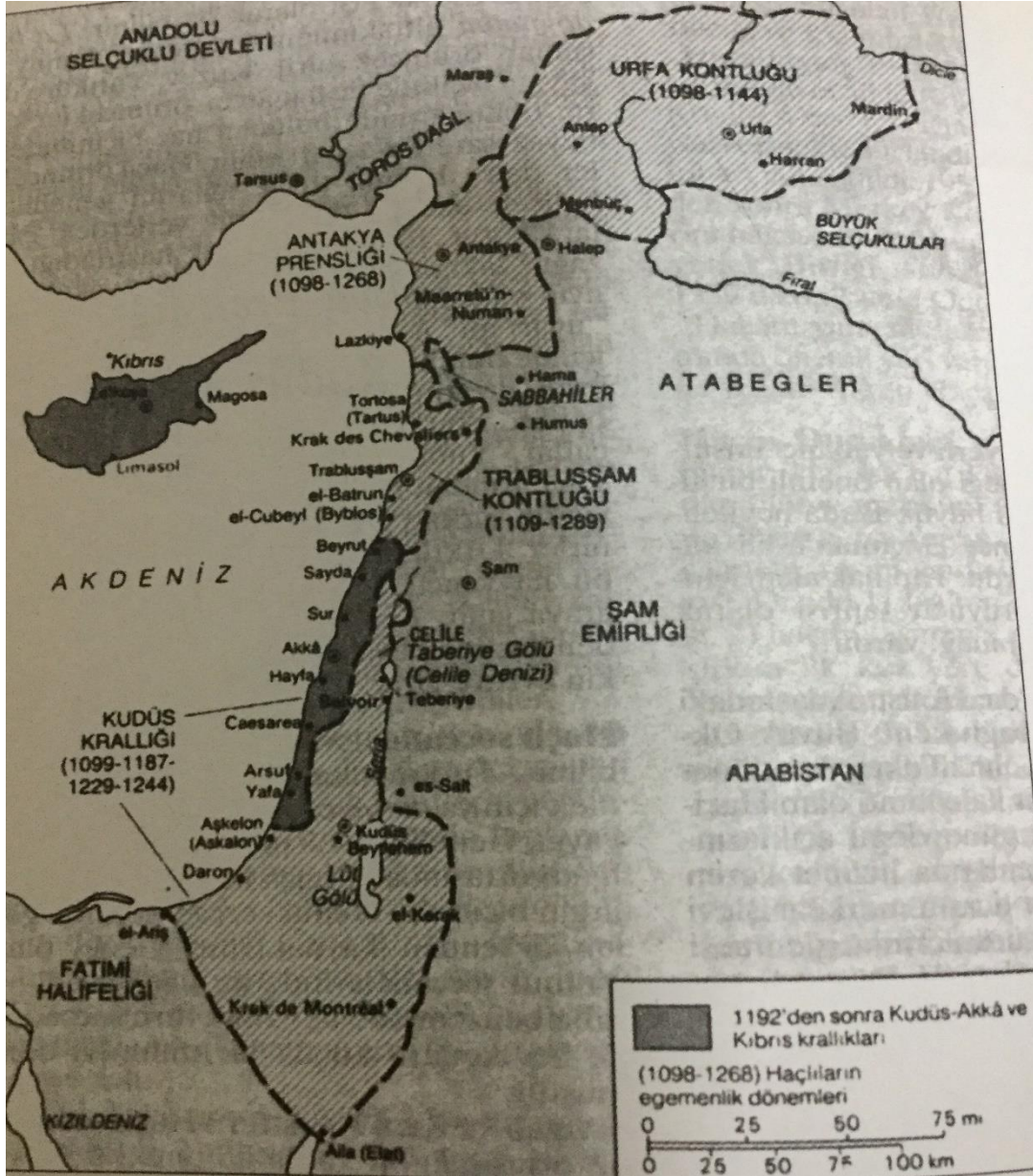
Urfa'da beklenmedik bir şekilde gerçekleşen bu olayı ortadan kaldırmayı başaran Zengî, bölgedeki etkinliğini giderek artırdı. Bizans hâkimiyetindeki Birecik (Bîre) kuşatılmış olması bu etkinliklerinden biridir. Ancak Birecik'e yapılan kuşatma Musulda çıkan isyan nedeniyle kaldırılmıştır.¹³³

Zengi'nin 1146 yılında Caber Kalesi'nde öldürülmesi üzerine ülkesi, iki büyük oğlu Seyfeddin Gazi ve Nureddin Mahmud arasında eşit biçimde paylaşıldı. Seyfeddin, Musul'u, Nureddin de Haleb'i almıştı. Nureddin Mahmud'un 15 Mayıs 1174'te ölmesi üzerine Musul hükümdarı olan yeğeni II. Seyfeddin Gazi, sırayla Harran, Urfa, Rakka ve Suruç'u ele geçirmiş, bu bölgede hâkimiyetini ilan etmişti. Yine Musul hükümdarı II. Seyfeddin Gazi'nin 29 Haziran 1180'de ölmesi üzerine, yerine kardeşi İzzeddin Mesud geçmişti. Zengi devleti gücünü kaybetmişti ve İmadeddin'in görkemli zamanlarından artık eser kalmamıştı. Nitekim durumu fırsat bilen Atabey Nureddin Mahmud Zengi'nin komutanlarından Selahaddin Eyyubi, bu dönemde aşamalı olarak el-Cezire bölgesini ele geçirmeye başlamıştı.¹³⁴

¹³³ Sarı, Yasemin, "Cezîre Bölgesinin Önemli Şehirlerinden Urfa ve Çevresinin Zengî Ailesi İçinde El Değişimi", *İstem*/30, s. 371-392.

¹³⁴ Selahaddin E. Güler, *Eskiçağdan Kurtuluş Savaşına (1920) Kadar Urfa'nın Tarihi*, Şanlıurfa Uygurluğu Doğduğu Şehir, 29.

Harita 8. 1098-1268 Haçlıların Egemenlik Dönemleri¹³⁵

¹³⁵ P. M. Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, (2004), (Çev. Tanju Akad), Kitapevi Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 4.

2.2.7. Eyyubiler Dönemi

Zengilerde 1174 senesinde Nureddin Zengi'nin ölmesi üzerine çocuk yaştaki oğlu Melik Salih İsmail tahta geçti. Suriye'deki dengeler değişmeye başlamıştı. Musul sahibi Seyfeddîn Gâzî bağımsızlığını ilan ederek el-Cezîre'yi kuşatıp ele geçirmiş, el-Melikü's-Sâlih'in devleti yönetecek yaşta olmadığını düşünen Dımaşk ve Halep emirleri ise İsmail'in atabeyi olabilmek için birbiriyle mücadeleye girişmişlerdi. Dımaşk'taki emirler, el-Melikü's-Sâlih'in atabeyliğini Halep emirlerinden Sadeddîn Gümüştigin'e kaptırınca Salâhaddîn'i Suriye'ye davet etmek zorunda kaldılar. Salâhaddîn, bu davet üzerine Mısır, Yemen ve Kuzey Afrika'daki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra 570 yılının Rebülevvel ayında (Ekim 1174) Suriye'ye doğru hareket etti.¹³⁶ Selahaddin bunu fırsat bilerek Suriye üzerine düzenlediği sözde ziyaret amaçlı seferle bir dizi kuşatma ve fetihle bulundu. 1175 yılında Suriye Atabeylerinin ortak ordusunu Hama'da yenilgiye uğrattı ve Melik Salih isminin hutbelerde okunmasını yasakladı. Böylece egemenlik sınırlarını Mısır, Trablusgarp, Tunus, Nubya, Yemen, Filistin ve Suriye'nin bir bölümü olarak genişletti. Fiilen bölgenin hâkimi olması ve Haçlıları zaman zaman hezimete uğratması üzerine Bağdat Halifesi tarafından Sultan olarak ilan edildi. 1169'da Fatımî veziri, 1171 Mısır emirî, 1175'te sultan ünvanı alan Selahaddin 1176'da Mısır'daki Şîî Fatımileri tümüyle ortadan kaldırdı. Daha sonraki dönemlerde kendi ismiyle anılacak olan Eyyubiler Devleti'ni kurdu.¹³⁷ Onun en büyük arzusu, el-Cezire'de bozulmuş olan Türk-İslam birliğini yeniden kurmaktı. Bu amaçla Fırat ve Dicle vadilerini topraklarına kattı ve bir süre sonra Abbasi Halifesi onun Suriye ve el-Cezire hâkimiyetini tanıdı.¹³⁸ Selahaddin, birinci seferine başlayarak Anadolu'ya girmişti. Önce Mardin'i, daha sonra da Urfa ve Harran'ı ele geçirerek buraların idaresini Muzaffereddin Gökböri'ye bıraktı.¹³⁹ 1182'de Urfa, Suruç ve Nusaybin'i topraklarına kattı.¹⁴⁰ Yine Urfa'ya bağlı bazı yerleri egemenliği altına

¹³⁶ Basuğuy, Bedrettin, "Salâhaddîn-i Eyyübî ve Râşidüddîn Sinân: Nizârî Fedâiler ve Suikastler", e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi / Journal of Oriental Scientific Research (JOSR) 9/2 (Kasım 2017), s. 757.

¹³⁷ Arpa, Enver, "Haçlılara Adaleti Öğreten Müslüman Selahaddin Eyyubi", Eskiye/4 (Şubat 2007), s. 86-97.

¹³⁸ Merçil, E., "Sultan Selahaddin Eyyubi'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri", *Bellekten*, 54 (209), 1990, s. 417.

¹³⁹ Kafesoğlu, İ., "Kök-Böri", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul, 1977, VI, s. 885-886.

¹⁴⁰ Ramazan Şeşen, *Salahaddin Devrinde Eyyubi Devleti (569-589 /1174-1193)* İstanbul, 1983, s. 47

almıştır.¹⁴¹ Bu coğrafya, Eyyubilerin hâkimiyetinin sonuna kadar Melik el-Adil'in çocuklarının elinde kalacaktı.¹⁴² Selahaddin Eyyubi, 1183 senesinde Amid'i ele geçirdikten sonra, Antep üzerine sefere çıktı. Antep hâkimi Sultan Humartekin 13 Mayıs 1183 senesinde kendisine itaat bildirmesi üzerine onu yerinde bıraktı.¹⁴³ Yine aynı yıl olan 1183'te Sultan Selahaddin Eyyubî Halep'i ele geçirerek büyük stratejik bir avataj sağladı ve Kudüs yolu kendisine açılmış oldu. 581 (1185) çıktığı ikinci doğu seferinde Erbil ve Meyyafarikin (Silvan) gibi önemli yerleri topraklarına kattı. Musul Zengi Atabeyleri onun hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Hâkimiyet alanını ve etkinliğini günden güne artıran Selahaddin Eyyubî 583 (1187) yılında Hittin'de Haçlılar'la yaptığı savaşta büyük bir zafer kazanarak Haçlı ordusunu mağlup etti. Selahaddin bu zaferden sonra hızlı bir fetih hareketine girişerek Filistin'de Akka, Taberiye, Askalan, Nablus, Remle, Gazze gibi çok sayıda kaleyi ele geçirdi. Sultan 583 (1187)'de Kudüs'ü kuşattı ve Cuma günü Kudüs'ü fethetti.¹⁴⁴ Diğer yandan Kudüs'ün ve birçok kalenin düşmesi üzerine bütün Batı Avrupa ülkelerinin katıldığı yeni bir Haçlı seferi düzenlendi.¹⁴⁵ Haçlılar 585 (1189)'de Akka'yı kuşattılar. Selahaddin ile Haçlılar arasında Akka önünde iki yıla yakın süren şiddetli savaşlar yaşandı. Fransa Kralı Philippe Auguste, Alman imparatoru Barbarossa, İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard orduları ve donanmalarıyla gelip savaşa katıldılar. Akka 587 (1191)'de Haçlıların eline geçti. Akka ile Yafa arasındaki sahil şeridini de ele geçiren Haçlıların Kudüs'ü almak için yaptıkları teşebbüsler ise Salâhaddin tarafından başarısızlığa uğratıldı. Nihayet 588 (1192) tarihinde iki taraf arasında üç yıl sekiz ay süreli barış antlaşma imzalandı. Selahaddin 589 (1193)'te hastalığa yakalanarak Dımaşk'ta vefat etti.¹⁴⁶ Selahaddin'in Kudüs'ü geri alması ve Haçlıların elinde olan pek çok yeri kurtarması İslam dünyasının unutulmaz kahramanları arasında yer almasını sağlamıştır. Böylece Selahaddin Eyyübî,

¹⁴¹ Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 218-219.

¹⁴² Abdullah Ekinci, *Müze Şehir Urfa (Arkeolojik Kazılar ve Yüzey Araştırmaları Işığında Urfa)* Şanlıurfa, 2006, s.117-118.

¹⁴³ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, (Çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul, 1989, XI, s. 391.

¹⁴⁴ Karakuş, Nadir, "Haçlı Acımasızlığın Uç Örneği: Chatillonlu Renaud", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KÜİFD)*, 2018 / Cilt: 2. Sayı: 1, s. 110.

¹⁴⁵ Basuğuy, Bedrettin, "Selahaddin Eyyubi, yazar Abdul Rahman Azzam, çeviren Pınar Arpaçay, (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2015)", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/1 (Haziran 2018), s. 747-753.

¹⁴⁶ Karakuş, Nadir, "Miladi XII. ve XIII. Asırda Dımaşk ve Haçlılar", *Cumhuriyet ve İlahiyat Dergisi* 22/1 (Haziran 2018), s. 202-203.

Türk İslam tarihinin en tanınmış kahramanlarından biri olmuştur.¹⁴⁷ Ayrıca Selahaddîn Eyyubi'nin ölümüyle Eyyubî Devleti, üç oğlu ve kardeşi Melik Adil'in idaresinde dört ana kısma ayrılmıştır. Selahaddîn'in büyük oğlu olan Melik Efdal Ali Dımaşk ve çevresinin kontrolünü ele aldığı gibi, diğer Eyyubî melikleri tarafından da sultan olarak tanınmıştır. Selahaddîn'in ikinci oğlu Melik Aziz'in payına Mısır, üçüncü oğlu Melik Zahir Gazi'nin payına ise Halep düşmüştür. Fırat nehrinin ötesinde kalan el-Cezire'deki toprakların yanı sıra Kerek, Şevbek ve Ca'ber mevkiileri Selahaddîn'in kardeşi Melik Adil'e bırakılmıştır.¹⁴⁸ Daha sonra Urfa, Türkiye Selçukluları ile Eyyubiler arasındaki çekişmelere sahne oldu. 1234 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad, Kâmyâr'ı Rakka'ya kadar olan bölgeyi, yani bütün Diyâr-ı Mudâr'ı, Harran, Suruç, Urfa, Süveyda'yı (Siverek) fethetmek için bölgeye gönderdi. 1233 ve 1235 seneleri arasında, Urfa, Suruç ve bölgenin diğer şehirlerinin durmadan el değiştirdiği sürekli bir savaş durumu hüküm sürdü.¹⁴⁹ Fakat daha sonra Abbasi Halifesi el-Müstansır Billâh kapıdaki büyük Moğol tehlikesine karşı bu iki büyük Türk-İslam devletinin arasındaki düşmanlığı doğru bulmayarak arabulucu oldu ve 1236 yılının Eylül'ünde aralarında anlaşma yapılmasını sağladı.¹⁵⁰ Sultan Alâeddin Keykubad'ın gönderdiği ordu, şiddetli bir kuşatmadan sonra 1235'de Urfa'yı Eyyubilerden almış ve şehrin ahalisini Anadolu'ya sürmüştü. Şehirde büyük bir yağma oldu. Daha sonra Selçuklu ordusunun şehirden çekilmesiyle Eyyubiler bütün bölgeyi geri aldılar. İki yıl sonra Selçuklulara bağlı Harezmi beyleri Selçuklulardan ayrılıp Urfa taraflarına çekildiler ve bütün bölgeyi yağma ettiler.¹⁵¹ Bu bölgeler içerisinde Siverek ve Samsat'ı yağmalayarak, Urfa, Harran ve Suruç'u alarak aralarında paylaştılar.¹⁵² Ele geçirdiği bu yerlere malikâne usulüne göre sahip oldular.¹⁵³ Harzemliler Muhammed Berke Han idaresinde el-Cezire ve

¹⁴⁷ Uykur, Ramazan, "Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Salahaddin Eyyubi'ye Ait Nadir Bir Bakır Sikke", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi 37/37 (Mart 2018), s. 112-124.

¹⁴⁸ Kaya, Önder, "Bir Eyyubi Melikin Portresi: Melik Efdal Nureddin Ali b. Selahaddin Eyyubi", Tarih İncelemeleri Dergisi 21/2 (Ağustos 2015), s. 139-176.

¹⁴⁹ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çeviren Erol Üyepazarcı, İstanbul, 2000, s. 86.

¹⁵⁰ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı., *Osmanlı Tarihi, I*, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 7.

¹⁵¹ Ramazan Şeşen, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Siyasi ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, İstanbul, 1997, s. 37

¹⁵² Abu'l Ferec, II, 529-530; Mehmet Ergan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010, s. 58; Ekinci, Müze Şehir Urfa (Arkeolojik Kazılar ve Yüzey Araştırmaları Işığında Urfa), 118.

¹⁵³ Efe Durmuş, Türkiye Selçukluları Devrinde Harezmi Bir Türk Emiri: Hüsameddin Baycar, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1, Elazığ, 2009, s. 224.

Suriye siyasetinde önemli rol oynamışlardır. Ancak, Hıms'ta yapılan bir savaşta yenilmeleri ve liderlerinin de öldürülmesiyle askeri bir güç olmaktan çıkan Harzemliler dağılmışlar.¹⁵⁴ Dağılan Harzemşah orduları zamanla Moğolların egemenliği altına girmişlerdir.¹⁵⁵ Selçukluların 1243'teki Köseadağ Savaşı'nda yenilmesiyle bölge Moğol hâkimiyetine girdi.¹⁵⁶ Moğollar 1244'de Mardin ve Urfa'yı, 1251 yılında da tekrar Suruç, Harran ve Urfa bölgesini yağmaladılar. İlhanlı hükümdarı Hülagu, 1260 yılı başında Suriye seferine giderken kendiliğinden teslim olan Urfa ve Harran'ı aldı, direnen Suruç halkını ise kılıçtan geçirdi.¹⁵⁷ 1272 yılında Memlûk Sultanı Baybars tarafından Haleb'e tayin edilen Taybars kısa bir süre sonra Harran ve Urfa'yı Moğollardan geri alacaktı.¹⁵⁸

2.2.8. Akkoyunlular Dönemi

13. yüzyılda el-Cezire bölgesinde bulunan Türkmen toplulukları arasındaki yoğun hâkimiyet mücadeleleri esnasında Suruç'un da içerisinde bulunduğu bölge, bir süre yeni siyasî dengelerin en önemli aktörlerinden biri olan Akkoyunluların idaresi altında yaşadı.¹⁵⁹ Akkoyunlu reisi Kara Yülük Osman Bey Urfa, Suruç, Siverek'e hâkim olan Döğerler boyundan Dımaşk Hoca ve Hacı Bahaaeddin oğlu Yağmur Bey'i de kendisine bağlamıştı.¹⁶⁰ Artukoğulları içerisindeki en kuvvetli ve kalabalık Türkmen topluluğu olan Döğerler, Artuklulardan sonra bölgeyi kontrol eden en önemli güç birimi olarak temayüz etmişlerdi. Memlûk kaynaklarına bakılırsa, Artuklu sonrası dönemde Suruç, Harran ve Siverek bölgelerinde Dımaşk Hoca, Yağmur ve Osman Beyler emrinde göçebe Döğerler bulunuyordu. Uzun yıllar Artuklu hâkimiyetinde kalmış olan Döğerlilere, Memlûkler tarafından Gazze ile Diyâr-ı Bekr arasındaki saha yurtluk verilmişti ve onlar da Diyar-ı Mudar (Urfa) ve Siverek'in kuzeyindeki Orta Fırat

¹⁵⁴ Buket Yaşa Şahin, *Anadolu Selçuklu Devleti ile Harzemşahlar Münasebetleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, s. 86-87.

¹⁵⁵ İbn-i Bibi, *El Evamirü'l- Alaiye Fil-Umuri'l- Ala'iye*, I, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 191.

¹⁵⁶ Kafesoğlu, İbrahim, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 276-277.

¹⁵⁷ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Târihu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya), TTK Yayınları, Ankara, 2001, s. 39.

¹⁵⁸ Kürkçüoğlu – Güler, *Tarih ve Turizm Şehri Şanlıurfa*, 6.

¹⁵⁹ Mükrimin H. Yinanç, "Diyarbakir", *İA*, MEB, III, İstanbul, 1978, s.621.

¹⁶⁰ Kopruman, K. Y., *Mısır Memlûkleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları No.1090, Ankara, 1989, s. 192.

kıvrımında Rakka, Suruç ve Caber'e kadar uzanan sahada göçerlik ediyorlardı.¹⁶¹ Kara Yülük Osman Bey'in bölgede hâkimiyet kurmaya çalıştığı sırada Döğer Salim'in oğlu Dımaşk Hoca 20.000 evlik Döğer topluluğunun önderiydi ve Urfa, Siverek, Suruç, Harran, Caber ve Rakka şehirlerinin hâkimiyeti kendisindeydi.¹⁶² 1394 yılında Suruç, Harran, Urfa ve Ceylanpınar Timur tarafından yağmalanmıştı.¹⁶³ Dımaşk Hoca Timur istilasının meydana getirdiği kargaşalıktan faydalanarak Ruha (Urfa), Siverek, Suruç, Harran ve Ceylanpınar'ı idaresi altına aldığı gibi Beni Kilab ve Beni Şadi adlı Arap oymaklarını da kendisine tabi kıldı.¹⁶⁴

¹⁶¹ N. Sevinç, "Gaziantep Yer Adları ve Türk Boyları" Türk Dünyası Araştırmaları, Ekim 1983, s. 45-47.

¹⁶² Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekiriyye*, Çeviren Mürsel Öztürk, Neyir Matbaacılık, Ankara, 2001, s. 46.

¹⁶³ Ekinci, Müze Şehir Urfa (Arkeolojik Kazılar ve Yüzey Araştırmaları Işığında Urfa), 118.

¹⁶⁴ Sümer, Faruk "Döğer", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, IX, s. 514-515.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYOEKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPI

Antik dönemlerden itibaren verimli toprakları, ticaret yolları üzerinde bulunması ve bol su kaynakları ile bilinen el-Cezire bölgesi, sürekli istilalara maruz kalmasına neden olan söz konusu özellikleri dolayısıyla hareketli bir yaşam merkezi olmuştu. Sosyoekonomik zenginlik bakımından her zaman dikkat çekmiş olup etkileri yüzyıllara yayılan kültürel bir mirasın da temsilcisi olan bu coğrafya, günümüzde de aynı özellikleri sergilemeye devam etmektedir. Bölgede yer alan şehirlerde bulunan mimari eserler, özgün yemek kültürleri, toplumsal âdet ve görenekler, farklı dinî anlayışlar, mezhepler ya da dil birikimleri, işaret etmiş olduğumuz zenginliğin en görkemli kanıtları olarak var olmaya devam etmektedir. Tezimizin konusunu teşkil eden Suruç da bu coğrafyanın önemli şehirlerinden biri olduğu için, doğal olarak burası da aynı mirasın bir parçasıdır. Bununla birlikte, tarih içerisinde her zaman önemli bir merkez olarak öne çıkmaması, bir diğer ifadeyle bölgede bulunan Diyarbakır, Mardin, Urfa vb. gibi büyük şehirlerin gölgesinde kalması, sahip olduğu kültürel mirasın sergilenmesi bakımından Suruç'u belli ölçüde karanlıkta bırakmıştır.¹⁶⁵ Dolayısıyla da Suruç'un sosyoekonomik serüveni bölgenin tamamına ilişkin bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Bir başka söylemeyle, Suruç'un sosyoekonomi tarihinin el-Cezire bağlamında okunması, bizim kanaatimize göre en sağlıklı sonucu verecek olan yöntemdir. Konuya bu hat üzerinden temas etmeye gayret edeceğimiz çalışmamızın bu kısmında, tezimizin odaklandığı zaman dilimi olarak İslâmî dönem itibarıyla Suruç'un sosyoekonomik ve kültürel yapısını ele almaya çalışacağız.

3.1. Suruç Havalisinin Sosyoekonomik Tarihi

3.1.1. Erken İslâmî Dönem ve Emevîler Çağı

Emevîlerin kültürel temelleri İran, Grek ve Suriye kültürlerine dayanmakta olup el-Cezire bölgesi bu kültürün yaşatılması açısından önemli bir örneği teşkil etmektedir.¹⁶⁶ 363 senesinde Pers hâkimiyeti altına giren Nusaybin'e yoğun bir nüfusun yerleşmesiyle

¹⁶⁵ Besim Darkot, "Diyarbakır" *İA*, MEB, III, İstanbul, 1978, s.602-603.

¹⁶⁶ Kürkçüoğlu-Güler, 5.

başlayan süreçte Doğulu Hristiyanların akın ettiği bir merkez konumuna gelmiş olan Urfa'da Pers Okulu'nun kurulması bu duruma delil olarak gösterilebilecek önemli bir örnektir. Bu bölge Hristiyanlığı ilk kabul eden krallığın merkezi olması açısından da önemlidir. IV. asrın başlarında Hristiyanlık kabul edilmiş, 639 senesinden itibaren de İslam dini bu bölgede yayılmaya başlamıştır.¹⁶⁷ Bu iki büyük dinin yanında Monofizit (Süryani), Diofizit (Nasturi) ve Melkit kiliseleri de Mezopotamya bölgesinde yaşamıştır. V. asırdan itibaren Monofizitler Süryaniler ve Ermeniler olarak iki gruba ayrılmıştır. Bunların kendilerine ait okulları da mevcuttur.¹⁶⁸ Bu durumun Emevi çağının kültürel gelişimine katkı sağladığını not etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Emevi çağında bu bölgede temsil edilmekte olan kültürün ülkenin diğer bölgelerine de sirayet ettiği görülmektedir.¹⁶⁹

Emeviler döneminde yapılan ilmi faaliyetler ve tercümelemlerle birlikte Süryanice ön plana çıkmaya başlamıştı. Bu tercümelemler daha çok felsefi ve dini konulara inhisar eden çalışmaları esas almaktaydı. Bu çalışmalar neticesinde 7. Yüzyıldan itibaren İslâm'ın bölgede yayılışına paralel olarak Batı'ya ait felsefe metinleri Arapçaya tercüme edilerek Müslüman arasında dolaşıma sokulmuştu. Söz konusu tercümelemler, genellikle Ermeni ve Süryani ilim adamlarının gayretleri ile gerçekleştirilmişti. Yine bu süreç içerisinde İslâm'a karşı kendi din anlayışlarını savunan metinler de kaleme alan Süryanilerin çalışmalarını da göz ardı etmemek gerekir. Bu faaliyetler neticesinde zuhur eden tartışma metinleri ile birlikte Kitab-ı Mukaddes tefsirleri ve teolojik yorumları ihtiva eden ilmi çalışmalar da yapılmış ve el-Cezire coğrafyasının kültürel birikimi derinleşmişti.¹⁷⁰ Dolayısıyla İslâm'ın bu bölgede yayılışını, bölgenin ilmi ve kültürel bakımdan gelişmesine olumlu anlamda etki yapan bir faktör olarak değerlendirmek hatalı bir yaklaşım olmayacaktır.

Öte yandan Emeviler hâkimiyeti altına aldığı el-Cezire bölgesinde önemli ekonomik yatırımların yapmış olduğunu da bilinmektedir.¹⁷¹ Halife Abdülmelik dönemi bu

¹⁶⁷ H. Lammens, "Suriye", *İA*, MEB, XI, İstanbul, 1978, s. 52-53.

¹⁶⁸ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, 377., Çelik, *Edessa'dan Urfa'ya*, 41-42.

¹⁶⁹ G. Levi Della Vıda, "Emeviler", *İA*, MEB, IV, İstanbul, 1978, s. 246-247.

¹⁷⁰ Çelik, 42-43.

¹⁷¹ Selahaddin E. Güler, *Eskiçağdan Kurtuluş Savaşına (1920) Kadar Urfa'nın Tarihi*, Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir, 25.

bakımdan ziyadesiyle dikkat çekicidir. 691-692 yılında bölge halkının sahip olduğu bağ, bahçe ve zeytinliklerinin resmi bir kaydı tutulmuş, aile reislerinin ve çocuklarının sayımı yapılmıştı. Şüphesiz bu nüfus sayımı Hıristiyanların ödeyecekleri vergi (cizye) ve haraç miktarını tespit etmek maksadıyla yapılmıştı, fakat aynı zamanda bölgenin sosyoekonomik durumuna ilişkin önemli veriler de barındırıyordu. Yine bu ilk nüfus sayımından sonra, I. Velid döneminde yeni bir nüfus sayımı daha yapıldı. Öte yandan bu dönemlerde bölgede üretim ekonomisini canlandırmak ve halkın gelirini artırmak için de çaba harcanıyordu. Nitekim Halife Hişam b. Abdülmelik'in (724-743) Fırat'ın suyunu Rakka üzerinden kanallar vasıtasıyla Diyar-ı Mudar bölgesine taşımalarını bu amaca matuf bir eylem olarak değerlendirmemiz mümkündür. Böylece bölgenin sahip olduğu su miktarı artırılmış, halkın kurak topraklarda ekim yapmak suretiyle tahıl üretiminden daha fazla ürün elde etmesine imkân sağlanmıştı.¹⁷² Hişam bin Abdülmelik zamanında ayrıca bu su kanalları aracılığıyla meşhur olan dut bağlarının sulandığı düşünülebilir.¹⁷³ II. Mervan döneminde el-Cezire'de gerçekleştirdiği çeşitli sulama kanalları projesiyle bölgenin ziraî ekonomisinin gelişmesine katkı sağlamıştı. Nüfus ve mal sayımları yapılırken güdülen bir diğer hedefin vergi kaçakçılığını önlemek olduğunu da not etmek icap eder ki bu da yine ekonomik bir etkinlik olarak değerlendirilmelidir. Nitekim devlet eliyle yürütülen bu çalışmalar sonucunda bölgenin gelirlerinde, dolayısıyla da devletin buradan elde ettiği vergi gelirlerinde önemli artışlar oldu. Elimizde bulunan verilere bakılırsa, Emevîlerin hâkimiyet döneminde Diyar-ı Mudar ve Diyar-ı Rabia bölgelerinden toplanan haraç gelirleri 55.000.000 dirhemdi. Başka bir yerde Diyar-ı Mudar, Emevi ve Abbasi dönemlerinde ticari ve askeri sebeplerle önem kazanarak bazan el-Cezire'den ayrı tutulup müstakil olarak yönetildi. Zaman zaman coğrafi sınırları değişikliğe uğrayan bölgenin Kudame b. Ca'fer'in belirttiğine göre geliri 6 milyon dirheme ulaşıyordu.¹⁷⁴ Yine IX. Asırda tutulan bir başka listeye göre ise Diyar-ı Mudar bölgesinden 3.642.000 ve Diyar-ı Rabia

¹⁷² Yurt Ansiklopedisi, Urfa Maddesi, s.7371.

¹⁷³ Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 84.

¹⁷⁴ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Mudar", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, XXX, s.359.

bölgesinden ise 7.700.000 dirhem elde edilmekteydi.¹⁷⁵ Diyar-ı Mudar bölgesinin bu geliri toprağının verimliliği, sularının bolluğu ve bilhassa doğu ve batı arasındaki ticari yolların önemli kavşaklarından birisi olmasıyla yakından ilgilidir. Bölgenin bu konumu, tarih boyunca bu havalide yaşayan ve büyük devletler kuran toplulukları daima cezbetmiştir.¹⁷⁶ Diğer yandan bu durumun aksine Yakubi'ye göre Filistin, Ürdün, Dımaşk, Humus, Kınnesrin, Avasım, Cezire, Diyar-ı Mudar ve Diyar-ı Rebia merkezlerini içine alan Şam vergi bölgesinden toplanan haracın miktarı 1.430.000 dinara ulaşıyordu. Bu bölgeden elde edilen gelirin zamanla azaldığı görülmektedir; bunun sebebi, haraci arazilerin bir bölümünün zekâta tabi öşri araziye dönüştürülmesi ve ziraatın ihmali olsa gerektir.¹⁷⁷

Emevîler döneminde en çok verginin tahsil edildiği eyâletlerin başında gelen El-Cezîre bölgesinin Abbâsîler döneminde Bağdat ve Sâmerâ gibi büyük şehirlerin sebze-meyve ihtiyacını karşılayan bir antrepo haline gelmesi, şehrin Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra da devam ettiğini gösterir. Nitekim 10. yüzyılda yazan Mesûdî'nin, "El-Cezîre'nin havasının güzel ve toprağının verimli olduğunu,"¹⁷⁸ yine 10. yüzyıl coğrafyacılarından İbn Havkal'ın, "toprağı verimli olan El-Cezîre'de yaşayan insanların refah içinde olduğunu" ve "bölgede kuvvetli atların yetiştirildiğini"¹⁷⁹ yine 13. yüzyıl yazarı olan Yâkût'un, "geniş doğal kaynaklara sahip olup güzel bir havası bulunan El-Cezîre'nin iyi ürün verdiğini"¹⁸⁰ gibi ifadeler El-Cezire'nin ekonomisinin ne kadar yüksek olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁸¹ Emevîlerin hâkimiyet döneminde el-Cezire coğrafyasında dikkate değer miktarda vergi geliri elde edilmiş olmakla birlikte, hanedanın son dönemleri ile Abbasilerin ilk devirlerinde söz konusu gelirlerde bir düşme olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, kuşkusuz Emevîlerin tarih sahnesinden çekilmesine neden olan siyasi karmaşa sonucu oluşan kaos ortamının bu bölgeye kadar yayılmasıydı ve Abbasiler döneminde istikrar tesis edilene kadar da bu durum devam etmişti. Bu hadiselerin yanı sıra aynı dönemde el-Cezire bölgesinin yaşanan doğal afet

¹⁷⁵ Abu'l Farac, I, 195., Çelik, 43-44.

¹⁷⁶ Adnan Çevik, Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı, Osmanlı Araştırmaları XXXIII, İstanbul, 2009, s. 54-55.

¹⁷⁷ İsmail Yiğit, "Emevîler", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, XI, s.102.

¹⁷⁸ Mesûdî, *Murûcu 'z-Zeheb*, II, s. 64.

¹⁷⁹ İbn Havkal, s.190.

¹⁸⁰ Yâkût, II, s. 134.

¹⁸¹ Alican, Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan), (Doktora Tezi), 18

ve hastalıklardan da olumsuz etkilendiği bilinmektedir. Nitekim söz konusu hadiselerin yaşandığı süreçte, hiç şüphesiz nüfusun da azalmasına bağlı olarak bölgenin vergi gelirlerinde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Sözü edilen bu talihsiz dönemde Diyar-ı Mudar havalisinden elde edilen yıllık gelir miktarı 1.300.000 dirhemdir. Diyar-ı Mudar bölgesinde 717-718 ve 742-743 yılları arasında şiddetli depremler ve sel baskınları da yaşanmış, deprem ve seller sonucu evlerin ve iş yerlerinin önemli bir bölümü kullanılamaz hale gelmiştir. Ekinli tarım alanlarının sular altında kalması sonucu bölgede kuraklık, kıtlık, açlık ve veba salgınları yaşanmış ve bu durum nüfusun azalmasına neden olmuştur. Bu durum bölgede buğday fiyatlarının aşırı şekilde artmasına neden olmuştur.¹⁸² Bütün bu manzara genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, Emeviler döneminin sonunda el-Cezire’de yaşanan sorunların yalnızca siyasi istikrarsızlık ile ilişkili olmadığı da anlaşılmaktadır ve bütün bu olup bitenlerden şüphesiz Suruç da kendisine düşen payı ziyadesiyle almıştır.

697 yılında büyük bir depremin gerçekleştiğini kaynaklardan takip edebildiğimiz Suruç, çok sayıda insanın hayatını kaybettiği bu afet nedeniyle büyük zarar görmüş, şehir adeta yerle bir olmuştur. Söz konusu deprem yalnızca Suruç’u değil, aynı zamanda Urfa’yı da önemli bir ölçüde etkilemiş, burada da birçok can kaybı yaşanmıştır. Şehirde bulunan Büyük Kilise’nin bu deprem sırasında zarar gördüğünü ve bir kısmının tahrip olduğunu biliyoruz. Bu depremin üzerinde yaklaşık yirmi yıl geçtikten sonra, 717-718 yılında bölgenin yeni bir deprem ile karşı karşıya geldiği de kayıtlara geçmiştir. Yine birçok insanın hayatını kaybettiği bu depremin etkisi ile Urfa’daki Eski Kilise yıkılmıştır. Ortaçağda Suruç-Urfa bölgesinde kayıt altına alınan depremler yalnızca bunlar da değildir. 748-749 ile 755-756 yıllarında da bölgede etkisi oldukça şiddetli olan depremlere şahit olunmuş, bu depremlerde de diğerlerinde olduğu gibi büyük can kayıpları yaşanmıştır. Dönemin önemli Hıristiyan ruhanilerinden biri olan Patrik Diyonosios’un değerlendirmelerine göre, insanların işlemekte oldukları günahlar nedeniyle meydana gelen depremler, Allah’ın insanları cezalandırmak için gönderdiği ceza mahiyetinde olaylardır.¹⁸³

¹⁸² Çelik, 44-45.

¹⁸³ Çelik, 538.

3.1.2. Abbasiler Dönemi

Abbasiler dönemi, el-Cezire bölgesinin sosyokültürel niteliklerini önemli ölçüde devam ettirdiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır.¹⁸⁴ Abbasilerin en büyük hükümdarı Harun el Reşit zamanına kadar El Cezire'nin en önemli iki şehri olan Şanlıurfa ve Harran, sürekli gelişmiş ve bu dönemde tarihin en parlak dönemini yaşatmıştır.¹⁸⁵ Bu hanedanın ilk dönemlerinde dikkat çeken ilmi ve fikri gelişmeler bağlamında Süryanicenin de hususi bir konuma sahip olması, çalışmamızın konu edindiği bölgenin bu dönemdeki etkinliğini gösteren bir delil olarak görülebilir.¹⁸⁶ Nitekim Harran Okulu olarak bilinen klasik bilimsel geleneğin Abbasi çağında İslam dünyasının bir parçasına dönüşmesi ve meşhur Cündişapur Okulu'nun ürettiği birikime Hintlilerin yanı sıra Süryanilerin bilimsel etkinliklerine ek olarak eklenmesi, bölgenin önemini ortaya koyan bir başka ciddi gösterge olarak değerlendirilebilir.¹⁸⁷ Nitekim Abbasiler döneminde el-Cezire havalisinde yaşamış olan birçok önemli ismin devlet tarafından temsil edilmekte olan siyasi yapıya ya da ilmi çalışmalar kümesine dâhil olması da tabir yerindeyse çevreden merkeze ulaşan aynı etkinin bir sonucu olarak görülmelidir.¹⁸⁸ Süryani ilim ve fikir adamı Theophilus bar Thomas, Theodore Ebu Kurra, Job al-Abrash, Tell Mahreli Dionysios ve bunun kardeşi Theodosius bölgenin tanınan ve önemli çalışmalara imza attıkları bilinen fikir adamlarıdır.¹⁸⁹ Abbasilerin ilk dönemlerde el-Cezire bölgesinde uygulanan vergi rejimine ilişkin yeterli bilgimiz olmamakla birlikte, 772-773 yılında Ebu Cafer tarafından bölgenin idaresine atanmış olan Musa b. Ka'b'ın burada bir nüfus sayımı yaptırdığını biliyoruz.¹⁹⁰ Harap ve boş kalan yerler hariç olmak üzere, bölgenin tamamında, bütün şehirlerde yapılan bu nüfus sayımında külliyetli bir döküm hazırlanmıştır. Öşür ve haraç toplanması için kaydedilen bağ, bahçe ve tarla gibi yerlere dükkânlar, ticari mekânlar ve pazar yerleri de eklenmiştir.¹⁹¹ Sayımın mümkün mertebe sağlıklı olabilmesi için halk bu sayıma iştirak etme noktasına

¹⁸⁴ Tarih İçinde Şanlıurfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 37.

¹⁸⁵ Her Yönüyle Şanlıurfa, İl Yıllığı, İki Nokta Yayınları, s.5.

¹⁸⁶ K. V Zettersteen, "Abbasiler" *İA*, MEB, I, İstanbul, 1978, s.19.

¹⁸⁷ W. Barthold., *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev. M. Fuad Köprülü), Nev Yayıncılık, İstanbul, 1962, s. 35-50, 53., Işıltan, *Urfa Bölgesi Tarihi*, 135.

¹⁸⁸ Selahaddin E. Güler, *Eskiçağdan Kurtuluş Savaşına (1920) Kadar Urfa'nın Tarihi*, Şanlıurfa Uygurluğun Doğduğu Şehir, 26.

¹⁸⁹ Abu'l Farac, 215, 217.

¹⁹⁰ Şeşen, 11.

¹⁹¹ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, I, s.48.

ikaz ve teşvik edilmiş, olması muhtemel kaçaklardan da reisler sorumlu tutularak herhangi bir sorun çıkmasının önüne geçilmek istenmiştir. Hangi şahsın hangi şehir ve mahallede ikamet ettiği defterlere not edilip boyunlarına da bu bilgilerin yer aldığı madalyonlar asılmıştır. Musa b. Ka'b zamanında halktan çok fazla miktarlarda vergi toplanmıştır. Ticaret yapılan meydanlar, kuleler ve pazar yerleri de tek tek ölçülerek kayıt altına alınmış, nehirlerin yakınlarında yaşayanlar ise balıkçı olarak kaydedilmiştir. Bu açıdan en ufak bir vergi miktarı bile atlanılmadan olması en yüksek miktarda vergi toplanmıştır. Hatta anlaşıldığı kadarıyla toplanan vergiler olması gereken seviyeyi aşmış ve haksızlıklar zulüm derecesine yaklaşmıştır.¹⁹²

Musa b. Ka'b'ın, vergi toplama şeklini Müslümanlara olduğu gibi bölgedeki Süryanilere de uyguladığı görülmektedir. Çalışmalar çerçevesinde Süryani vergi mükelleflerine ait sebze bahçeleri, keten ve hububat gibi ürünler, keçi, koyun, güvercin, dana, kümes hayvanları ve arı kovanları tek tek kayıt altına alınmıştır. Daha önce halk sahip olduğu ürünün vergisini nakdi olarak veremediğinde aynı vergi şeklinde, sahip olduğu bir ürün ile vermekteydi. Fakat Halife Mansur zamanında vergiler halktan yer yer güç de kullanılarak nakdi şekilde toplanmıştır. 773 senesinde vergisini ödeyemeyen kişilerin kefil bulmaları gerektiği bildirilmiş, fakat kefalet konusunun istismar edilmesi üzerine birçok kişi işkencelere maruz kalmıştı. Mevcut kayıtlara bakılırsa, 815 senesinde el-Cezire bölgesinde yürürlükte olan kanun uyarınca cizye mükellefi olan zenginlerden 48, orta halli olanlardan 24, fakirlerden de 12 dirhem kelle vergisi toplanmaktaydı.¹⁹³

¹⁹² Yıldız, H. D., "Abbasiler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi III.*, Çağ Yayınları 1986, s. 99., Çelik, 71-73.

¹⁹³ Mez, A., "Orta Zaman Türk-İslam Dünyasında Hıristiyanlar ve Yahudiler" (Çev. Cemal Köprülü), *Ülkü Halkevleri Dergisi*, X, 59, (1938), s. 440., Çelik, 73-74.

Diyar-ı Mudar'a Ait Haracın Şehirlere Göre Dağılımı.¹⁹⁴

Şehirler ve İskân Yerleri	Yıllık Haraç Miktarı (Dirhem)	Diyar-ı Mudar Bölgesinin Toplam Haracı İçindeki Payı %
Urfa	1.300.000	28,24
Sümeysat	1.000.000	21,72
Harran	740.000	16,07
Suruç	600.000	13,03
Re'ül'lkeyfa	350.000	7,60
Müdeybir	185.000	4,01
Rakka	160.000	3,47
Ardu'l-beyzâ	150.000	3,25
Fırat köyleri	60.000	1,30
Rafika ve Ravabî	57.000	1,23

Yukarıdaki tabloya göre, en fazla haracın toplandığı yer Urfa'ydı. Dolayısıyla, anlaşılan o ki, sözü edilen dönemde gayrimüslim nüfusun en yoğun olduğu şehir de muhtemelen burası idi. Harran ve Rakka gibi şehirler Urfa'dan daha büyük olmalarına rağmen buralarda yaşayan nüfusun ağırlıklı olarak Müslüman olması, toplanan vergi miktarının Urfa'ya göre daha az olmasına nedeniydi. Nitekim tabloya şer'i ve örfi vergiler de eklenseydi, tablo farklı bir hal almış olacaktı. Öte yandan el-Cezire bölgesinde yaşayan halkın her zaman ağır vergiler ödemek zorunda bırakılmadığı da bilinmektedir. Bu, karışıklık ve kaos döneminin öne çıktığı Abbasilerin ilk zamanları ve Mansur döneminde gerçekleşen istisnai bir durumdu. Kuşkusuz bunun nedeninin de savaşlar ve doğal afetler ile kıtlık gibi ekonomik çöküntünün amilleri olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 750-753 yılları arasında yaşanan şiddetli kışın getirdiği zor koşullar ve pas hastalığının ekili arazilere zarar vermesi ekonomik düzeni bozmuş, buna bağlı olarak da buğday fiyatları yüzde elli oranında artmıştı. Aynı şekilde, 760'lı yıllarda Bizans-Abbasi çekişmelerinin yaşandığı dönemde de buğday fiyatlarında

¹⁹⁴ Çelik, 74.

olağanüstü artışlar olmuş, Abbasi ordularının el-Cezire bölgesine geri çekilmelerinden sonra fiyatlar normal seviyelere gerilemişti. Bunun sonucunda doğal olarak toplanan vergilerin miktarı da olağan seviyelere indirilmişti.¹⁹⁵Bu noktaya bir ek olarak, Abbasilerin ilk zamanlarında yaşanan doğal afetlerin, halktan toplanan verginin miktarının belirlemesinin yanında bölgenin demografik yapısının şekillenmesine de etkide bulunduğunu belirtmek gerekir. 750-753 yılları arasında bölgede 3 sene arka arkaya şiddetli kış yaşanmış, başta veba olmak üzere birçok hastalık zuhur etmişti. 755-756 yılları arasında Habur yakınlarında meydana gelen ve üç kasabayı harabeye çeviren korkunç bir deprem sonucunda çok sayıda evcil hayvan hayatını kaybetmişti. Aynı şekilde 773-774 yıllarında Musul civarında yaşanan şiddetli kuraklık ve yine 784'te el-Cezireyi istila eden çekirge sürüleri de bölgeye büyük zararlar vermişti.¹⁹⁶

3.1.3. Eyyubiler Dönemi

Eyyubilerin Haçlılar, Türkiye Selçukluları, Moğol istilası esnasında Anadolu'ya gelen Harezmîler ve diğer Türkmen kitleleri ile ilişkileri ya da aralarında yaşanan yoğun siyasî ve askerî mücadeleler, el-Cezire'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Urfa ve havalisinde de sosyal ve kültürel yapı üzerinde etkili olmuştu.¹⁹⁷ Özellikle bu dönemlerde bölgenin en önemli sosyal unsuru olarak temayüz eden Türkmenler, bir manada buranın sosyoekonomik yapısını önemli da oranda belirlediler. Selahaddin Eyyubi'nin meşhur kumandan ve emiri Muzafferüddin Gökbörü'nün Urfa ve Harran'ı kontrol altında tuttuğu yıllarda, kalabalık Türkmen toplulukları Musul ve Rakka'nın dışında Urfa dolaylarında da kışlamaya başlamışlardı.¹⁹⁸ Bu toplulukların Horasan havalisinden göç etmek suretiyle buralara geldikleri düşünülmektedir. Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in itaatinden çıkarak Güneydoğu Anadolu'ya gelen Harezmîlerin Urfa, Harran ve Suruç bölgelerindeki faaliyetleri sırasında yaklaşık yetmiş bin Türkmen'den müteşekkil kalabalık bir grubun onlarla birlikte hareket etmesi, bu dönemlerde artık el-Cezire'nin demografik yapısının ne tür bir biçim aldığını göstermesi bakımından da dikkate değerdir.¹⁹⁹ Diğer yandan Eyyübi Devleti Mısır ve

¹⁹⁵ Çelik, 74-75., Hitti, II, 346.

¹⁹⁶ Çelik, 66.

¹⁹⁷ C. H Becker, "Eyyubiler", *İA*, MEB, IV, İstanbul, 1978, s.424-425.

¹⁹⁸ Ramazan Şeşen, "Cezire", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, VII, s.511.

¹⁹⁹ Ocak, A. Y., *Babailer İsyanı*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1980, s. 76-77.

Yemen gibi önemli tarım alanlarına sahipti. Ülkede güçlü bir zirai ekonomi vardı. Devlet zirai ürünlerin bir kısmını dışarıya ihraç edebiliyordu. Ülke Haçlılar'ın zahire ambarı durumundaydı. Zirai ürünlerin vergilerini Divanü'l- harac toplardı. Alınan vergi onda birden beşte bire kadar değişebiliyordu. Dayanıklı tüketim maddelerinden aynı, sebze ve meyve gibi mahsullerden nakdi vergi alınır. Hangi araziden ne kadar vergi alınacağı ve arazilere nelerin ekileceği vergi defterlerinde kayıtlıydı. Mısır da Nil'in taşması belli bir seviyeye ulaşmazsa sultan haraç vergisi almazdı. Haraçtan sonra en çok vergi ticaret mallarından toplanan zekât, hums ve öşürden sağlanırdı. Eyyubi Devleti'nin canlı bir ticaret hayatı vardı. İpek yolunun Akdeniz'e ulaşan bir kısmı ile baharat yolunun önemli bir bölümü Eyyübiler'in kontrolündeydi. Uzakdoğu'dan Yemen'e, oradan Kızıldeniz yoluyla Ayzab'a, Ayzab'dan Nil üzerindeki Kus'a, Kus'tan Nil yoluyla İskenderiye ve Dimyat' a ulaşan Baharat yolu ülkeye çok önemli miktarda gümrük vergisi sağlardı. Ayrıca Haçlılar'la yapılan ticaretten de gümrük vergisi alınır. Selahaddin, el-Melikü'l-Adil ve daha sonra el-Melikü' l- Kamil doğudaki Haçlı devletleri, İtalyan şehir devletleri Venedik, Cenova, Amalfi, Piza ve Napali ile, Bizans'la ikili ticaret antlaşmaları yapmışlardı. Ortadoğu'nun ve Uzakdoğu'nun ticaret malları bu yolla Avrupa'ya, Avrupa'nın ticaret malları da doğuya taşınıyordu. Mısır gümrüğü devletin en büyük gelir kaynaklarından biriydi. Bu ikili ticaret savaş zamanlarında bile devam edebiliyordu. İskenderiye, Akka, Lazkiye büyük ticaret limanlarıydı. Selahaddin ve diğer Eyyubi hükümdarları ikili antlaşmalarla demir, kereste, zift gibi stratejik maddelerin bir kısmını Avrupa'dan sağlamışlardı.²⁰⁰

3.2. Düşünce Dünyası ve İlim Adamları

Tarih boyunca el-Cezire bölgesi içerisinde önemli bir yere sahip olan Suruç şehrinin, şüphesiz bu öneme paralel olarak birçok önemli ilim adamını yetiştirdiği de bilinmektedir. Fakat şehrin merkezi niteliklere sahip olmaması dolayısıyla, burada yetişen birçok âlimin daha sonra başka bölgelere gittikleri ve ilmî çalışmalarını memleketlerinin dışında devam ettirdikleri de anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kaynaklarda Suruç ismi ve Suruçlu (Suruci, Seruci) mahlası ile anılan isimlerin de mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Bir örnek olarak, odak noktamızın dışında yer

²⁰⁰ Ramazan Şeşen, "Eyyübiler", DİA, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, XII, s.28-29.

almakla birlikte 5. Yüzyılda yaşıyan Suruçlu meşhur Süryani din adamı Mor Yakup'u zikredebiliriz. Nitekim biz de çalışmamızın bu kısmında söz konusu mahlası taşıyan ve kaynaklarımızda açıkça Suruçlu oldukları belirtilen din ve ilim adamlarını bir araya getirme gayreti içerisinde olduk. Lakin yine de bunların bizim ulaşabildiklerimiz olduklarını, çok muhtemeldir ki bunlar dışında da birçok ismin olduğunu not etmeden geçmek doğru olmaz.

3.2.1. Takuyiddin İbn Berekat es-Seruci (M. 1229-1293)

Abdullah b. Ali b. Muneccid b. Macid b. Berekat, eş-Şeyh Takiyuddin es-Seruci, 627 (1229) yılında Suruç'ta dünyaya geldi. Ailesi Suruçluydu.²⁰¹ İlk eğitimini ailesinden almış olan Takiyuddin, kaynaklara bakılırsa hayırsever ve muteber bir kimseydi. Kıraat ilmine vakıf idi. Yine dil, gramer ve edebiyat konularında hatırı sayılır bir bilgi birikimine sahipti. Tabiata olan muhabbeti ile meşhur olan bu zat çok sayıda şiir söylemiş, şiirleriyle şarkılar yapılmıştı. Çağın en önemli metinleri arasındaki “el-Mufassal” ve “Makâmât” adlı eserleri tekrar tekrar gözden geçirir, sürekli Arapçanın en meşhur ve büyük şairlerinden biri olan Mütenebbi'nin şiirlerini okurdu. Cevheri'nin “Sıhah” adlı kitabı hakkında derin bir bilgisi vardı.²⁰² Kendisi iyi bir ilim adamı olmasına rağmen ardında eser bırakmadı. Onun şiirlerini dilinden düşürmeyen çok sayıda öğrencisi vardı. Bunlardan biri de Şamlı Kadı Alemuddin b. İbrahim idi ve bu zat, Seruci'nin şiirlerini kendi bulunduğu meclislerde hiç ağzından düşürmezdi.²⁰³

3.2.2. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İbrahîm es-Serûcî (639-710/1241/1310)

Tam ismi Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. İbrahim b. Abdilgani b. Ebî İshâk es-Serûcî olup künyesi Ebü'l-Abbâs, lakabı Şemsüddîn, nisbesi ise es-Serûcî idi. 639 (1241)'de dünyaya gelmiş ve 710 (1310) yılında vefat etmişti. Hanefi fakihiydi. Hanefi fikhının en önemli kaynaklarından *el-Hidaye*'yi altı kalın cilt halinde şerh edip yorumlamıştı. İslam düşünce tarihinde iz bırakan âlimlerden biri olmasına rağmen yeterince ön plana çıkmadı. Kahire'de öğrenim gördü. Önemli eserleri şunlardır: *el-Hidâye* üzerine yazılmış bir şerh olup müellifin en önemli eseri olan “*el-Gâye*”;

²⁰¹ Taner Hafizoğlu, İslâm Tarihinde Suruç Uleması, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II, 183.

²⁰² Çelik, II, 386.

²⁰³ Çelik, II, 387.

müellifin 128 kaynaktan faydalanarak kaleme aldığı ve bir kısmı günümüze ulaşmayan eseri “*Edebü’l-Kazâ*”; “*el-Müntehabü’s-Süleymânî*”; “*Tuhfetü’l-aşhâb ve nüzhetüzevi’l-el-bab*”; “*er-Risâle fi kerâheti ekli lahmi’l-hayl*”; “*Nefehâtü’n- nesemât fi vüsûlihdâ’i’s-sevâbile’l-emvât*” tır. Kahire’de bir süre kadılık yaptığı bilinen Serûcî daha sonra baş kadılık (Kâdı’l-Kudât) makamına getirilmişti. Bununla birlikte daha sonra söz konusu vazifeden azledildi. Kahire’deki Suyûfiyye Medresesi’nde vefat etti.²⁰⁴

3.2.3. Ebû Hasan Ali b. Abdillâh es-Serûcî

Tam ismi Ebû Hasan Ali b. Abdillâh b. Muhammed b. Ali Ebî’s-Surûr b. Abdilaziz es- Serûcî idi. Doğum tarihi tespit edilememiş olup 648 (1250) yılından sonra vefat etti. Tarihçi ve fakihti. İlk eğitimini doğduğu yerde almış, daha sonra ise ilmi faaliyetler peşinde birçok ülke dolaşp İslam dünyasının önemli ilim merkezlerinde ilim tahsilinde bulunmuştu. Onun fıkıhla ilgili faaliyetleri daha yoğun olmakla birlikte tarihle ilişkili iki eser kaleme almıştı. Serûcî’nin “*Belğatu’z-Zurefa fi zikri Tarihi’l-Hulefa*”ve “*Enbâu’l-Enbiya*” adlarını taşıyan iki eser olup bunların ilki Hz. Paygamber’in hayatı, nesebi, Dört Halife, Emeviler, Fatımiler ve Abbasilerin son halifesi Mu’tasım hakkındadır. İstanbul kütüphanelerinde bu eserin birkaç yazma nüshası bulunmaktadır.²⁰⁵

3.2.4. Muhammed b. Ömer es- Serûcî (693-766 / 1293-1364)

Tam ismi Muhammed b. Ömer b. Mahmûd el-Hanefî es-Serûcî idi. 693 (1293) yılında doğdu. Hanefî mezhebinin en önemli fıkıh kaynakları arasında bulunan “*el-Hidaye*”yi ezberlemişti. Kahire’de idarecilik yaptı ve Hâkimiyye Medresesi’nde ders verdi. 766 (1364) tarihinde vefat etti.²⁰⁶

3.2.5. Şemsuddin Muhammed b. Ali es-Seruci

Çağının önde gelen hadis ulemasından hadis ilmi tahsil eden Şemsuddin Muhammed b. Ali es-Seruci, ezberleme gücü ve hızlı okuma vasfı ile temayüz etmişti.

²⁰⁴ Şakir Gözütok, Mısır’da Suruçlu Bir Âlim: Ebu’l- Abbas es- Suruci, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II, Şanlıurfa, 2016, s. 187.

²⁰⁵Taner Hafizoğlu, İslâm Tarihinde Suruç Uleması, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II, 178.

²⁰⁶Taner Hafizoğlu, İslâm Tarihinde Suruç Uleması, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II, 179.

Hadis âlimleri ile ilgili çalışmalar da yapmıştı. 730 (1330) yılında başladığı hadis ilmi tahsilini tamamladıktan sonra Arap dili ve edebiyatı ile iştiğal etti. Eski Arap şiirlerini ezberledi, edebiyat eserleri ve şairlerin biyografileri konusunda uzmanlaştı. Önemli eserleri şunlardır: “*Tahricu Mieti Hadis Mübayinetü'l-İsnad*,” “*Kitabu fi Teracimi Ahmediyîn*,” “*Teracimu's-Sikâtmin Ricâli'l-Hadis*” ve “*Ehdaku'l-Hakaikfi'n-Nazmi'r-Raik*”. Bu büyük hadis ve dil âlimi, 744 (1343) yılında Halep'te vefat etti.²⁰⁷

3.3. Maddi Kültür Mirası

Suruç şehrinin merkezi bir özellik arz etmemesi dolayısıyla kuş bakışı yaklaşıldığında nispeten renksiz bir manzara sunan tarihî görüntüsü, tarih boyunca burada yapılmış olan ve bugüne kadar varlıklarını devam ettiren eslere de yansımıştır. Örneğin bir başkent olarak öne çıkmaması nedeniyle devletlerin anıtsal yapılarla doldurmadığı bir şehir olarak Suruç, her şeye rağmen birtakım tarihî eserleri ile de dikkat çekmektedir. Bunlar sayıca az olmakla birlikte şehrin tarihî karakterini yansıtmaları bakımından dikkate değerler. Çalışmamızın bu kısmında sözünü ettiğimiz eserleri listeleyecek bunlar hakkında kısaca bilgilendirmelerde bulunacağız.

3.3.1. Çarmelik (Büyükhan Köyü) Kervansarayı

Suruç merkezde olmamakla birlikte, tarihî şehrin yakınlarında olan bir kervansaraydır. Bugün şehrin yaklaşık 9 kilometre kuzeyinde bulunan Çarmelik Kervansarayı, Memlûkler dönemine tarihlendirilmektedir ve 1234 yılında önce yapıldığı tahmin edilmektedir. Evliya Çelebi, sözü edilen kervansarayın bulunduğu bölgeyi Türkmenlerin yaşadığı bir yer olarak tarif etmekte²⁰⁸ olup onun anlatımlarında burası hakkında birçok bilgi yer almaktadır. Büyük seyyah, meşhur *Seyahatnâme*'sinde, Suruç'tan hareketle batıya doğru iki saat gidildikten sonra ulaşılan yapıyı dört hükümdar kardeşin yaptığını ve adının da bundan dolayı Çar Melik olduğunu belirtmekte ve bir temel üzerinde küçük bir kalesinin bulunduğunu kaydetmektedir.²⁰⁹ Yine onun yazdıkları, bize sözü edilen dönemde bu kalenin bir dizdarının bulunduğunu ve buradaki askerlerin ise Urfa'da ikamet eden Subaşı'nın emrinde olduklarını

²⁰⁷Şeyma Tanrıverdi, Urfalı Bir Hadis Âlimi: Şemsuddin Muhammed b. Ali es-Suruci, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II, Şanlıurfa, 2016, s. 193-194.

²⁰⁸ Eser, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, 271.

²⁰⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 85.

aktarmaktadır. Evliya'ya bakılırsa, eserin bulunduğu yer 100 haneli bir kasabaydı ve burada cami, mescitler, hamam ve birkaç dükkân vardı. Kagir bir bina olan handa Türkmenler yaşıyordu.²¹⁰ Kervansarayın büyük kısmı bugün yıkık durumdadır.

3.3.2. Ulu Cami

Suruç ilçe merkezinin doğusundadır. Kuzeybatısında eskiden medrese olarak kullanılan hücrelerin olduğu yapı büyük bir avlu içerisinde yer almaktadır. İnşa tarihi bilinmeyen, fakat zaman içerisinde büyük ölçüde yenilenen ve sürekli tamirat gördüğü anlaşılan caminin Suruç şehrinin en eski binalarından olduğu düşünülmektedir. Genel görünümü oldukça iyidir. Özellikle Suruç'ta Cami'yi ziyaret ettiğimizde görkemli giriş kapısından geçerek büyük bir avlu ile karşılaştık. Burda da yine revak ve sütunlar görünüm olarak bizi büyüleyecek kadar güzeldi. Öte yandan caminin geçirdiği onarım ve yenilemeler hakkında detaylı bilgi olmadığını da not etmek gerekir.²¹¹

3.3.3. Ziyaret Köyü Şeyh Müslüm Külliyesi

Suruç'un yaklaşık 5 kilometre güneydoğusundaki Ziyaret köyünde bulunan ve hareketli bir ziyaretgâh olarak dikkat çeken yapılar topluluğu, "Şeyh Müslüm" ya da "Şeyh Mesleme" ismiyle bilinmektedir. Cami, tekke ve türbeden müteşekkil olan külliyenin mimari açıdan etkileyici olduğu görülmektedir.²¹² Şeyh Müslüm adına inşa ettirilmiş olan²¹³ ve tahminî olarak 1168-1169 yılına tarihlenmek istenen külliyenin inşa kitabesi mevcut değildir ve burada meftun olduğuna inanılan Şeyh Müslüm ya da Şeyh Mesleme b. Name es-Seruci hakkında da fazla bilgi yoktur. Müslüm es-Seruci olarak bilinen bu zat, 1168 yılında vefat etmiştir. Hakkındaki bilgilerimiz büyük ölçüde halk arasında dolaşan rivayetlere dayanan Şeyh Müslüm, anlatılanlar doğruysa, tasavvuf ile meşgul olmuş bir âlimdir. O aynı zamanda müritleri ile birlikte Haçlılara karşı da mücadele etmiştir.²¹⁴ Yine söz konusu külliye de yer alan türbe hakkındaki bilgiler de sınırlıdır. Türbenin kitabesi, buranın 945 (1538)'de Şeyh Muhammed oğlu Şeyh Hasan

²¹⁰Uygurluğun Doğduğu Şehir: Şanlıurfa, 63.

²¹¹Eser, 275.

²¹²Mustafa S. Akpolat, "Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova İlçeleri'nin Kültür Varlıklarının Belgelenmesi Projesi'nin Düşündürdükleri,"GAP Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, GAP Yayınları Kültür Dizisi: 3, Ankara, 2000, s. 341.

²¹³Necati Sümer, Bir Ziyaret Fenomeni Olarak Şeyh Müslüm Türbesi ve Psikososyal Hayata Etkileri, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 29-40.

²¹⁴Mehmet Emin Üner, Şeyh Müslüm Zâviyesi, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II, Şanlıurfa, 2016, s. 216.

tarafından yaptırıldığını ve 1284 (1867)'de onarıldığını kayıt altına almaktadır. Külliye içerisinde gerek erken İslâmî döneme, gerekse Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait mezarlar olduğu görülmektedir. Ziyaretin doğu kısmındaki caminin Eyyubiler döneminde yaptırılıp birkaç kez de tamir gördüğü tespit edilmiştir. Mimari özellikleri, buranın takriben bin yıllık bir yapı olduğunu düşündürmektedir. Çevresi Selçuklu ve Osmanlı dönemi kabirleri çevrili olan yapının avlusunda bulunan bazalt taşından bazı kalıntılar da buranın eski oluşuna delalet etmektedir. Osmanlı padişahı IV. Murad'ın 1636 yılında Bağdat'a giderken bu külliyeğe uğradığı ve caminin genişletilmesini emrederek mabede bugünkü şeklini verdirttiği rivayet edilmektedir.²¹⁵

3.3.4. Kara Köyü Mezarlığı Türbesi

Suruç yakınındaki Kara köyünde bulunan bu türbe, tarihî nitelikleri ile dikkat çekmekte olup köyle aynı adı taşıyan höyüğün kuzeydoğusundaki mezarlık içerisinde yer almaktadır. 1 metre civarı yüksekliği olan bir çevre duvarının içerisinde yer alan türbe oldukça sade bir yapıya sahiptir. Adı geçen türbenin kitabesi olmadığı için inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, mezar taşı kitabesinde 1362 tarihi görülmektedir. Bu türbeye ilişkin halk arasında dolaşmakta olan ilginç bir rivayet vardır. Buna göre, İslâm Peygamberi'nin sahabesinden olup Şeyh Salman adı ile bilinen Selman-ı Fârisî, Amr b. As'ın komutasındaki İslâm orduları ile aslında kendi ata yurdu olan İran seferinden dönerken rahatsızlanmış ve dinlenmek için Suruç'ta on gün konaklamıştı. Türbenin bulunduğu yer, işte Selman-ı Fârisî'nin konaklayıp çadırını kurduğu yerdir. Onun bu bölgeden ayrılmasından sonra konakladığı yere türbe yapılmış ve burası bir ziyaretgâh haline getirilmiştir.²¹⁶

²¹⁵ M. Emin Üner, Şeyh Müslüm Zaviyesi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 17, Sayı 28, Temmuz–Aralık 2012, s. 153.

²¹⁶ Eser, 289.

SONUÇ

Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı topraklar, ilk medeniyetlerin ortaya çıktığı yerdir. Bu topraklar gerek verimli ve bereketli olması gerekse önemli geçiş bölesi üzerinde olması birçok medeniyet, devlet ve imparatorluk tarafından istilaya uğraması ve el değişmesine neden olmuştur. Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bu toprakların kuzeyini ifade eden el cezire, Arap kabile göçleri neticesinde, bir süre sonra buralara yerleşen arap aşiretlerin adını taşıyan üç tarihi bölgeye bölünmüştür. Bunlar; Rebîa, Mudar ve Bekr'dir. Tezimizin konusu olan Suruç ise Mudar (Diyar-ı Mudar) bölgesinde yer almaktadır. Yine haritalardan anlaşıldığı üzere Diyar-ı Mudar bölgesinde yer alan bazı yerler şunlardır; Samsat, Ruha (Urfa), Birtha (Birecik), Suruç, Arran (Harran), Menbic ve Rakka gibi yerlerdir. Diyar-ı Mudar bölgesinin ismi, tarihi ve coğrafi özelliklerine bakıldığında bölge, Cezîretü Asû ve hatta İklimü Asûr olarak zikredilip Dicle'nin doğusunda kalan Meyyâfârikın (Silvan), Erzen, Siirt, Zap havzası ve Fırat'ın batısındaki Adıyaman bölgesini kapsamına alır. İbn Havkal ve İzzeddin b. Şeddad'ın düşüncesinin aksine Makdisî Musul'u ve hatta Tikrit'i bu bölgeye dâhil etmiştir. Bazı İslam tarihçileri ve Tevrat'a göre Nuh Peygamberin gemisi burada toprağa oturmuş, bundan dolayı yeryüzündeki ilk şehirler bu noktada meydana gelmiş ve İbrahim Peygamber bu noktadan Filistin'e girmiştir. Bölgenin doğu ve güneydoğusunda Diyar-ı Rebîa, batısında Diyâr-ı Mudar ve en kuzeyinde de Diyar-ı Bekr yer alır.

Suruç şehrinin ismi kaynaklarda ilk olarak Hz. İbrahim'in atası olan Serug olarak araştırmacıların karşısına çıkmaktadır. Serug Hz. İbrahim'in dedesi olan Nahor'un babasıdır. Suruç ilçenin asıl ismini teşkil etmektedir. Bu bölge eski çağlardan beri cins at yetiştiriciliği ile uğraşan insanların bulunduğu şehirdir. Atların eğeri ile uğraşıp bunu imal eden insanlara "Saraç" denilmiştir. Suruç kelimesi de bu kelimenin çoğulu olup şehrin isminin de bu kelimenin çoğulu olup şehrin isminin de bu kelimedenden gelmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Suruç'un bulunmuş olduğu topraklar önemli bir ticari kavşak noktasında yer alması önemini artırmıştır.

Bu tez çalışmasında Orta Çağ İslam Coğrafyacılarına dair bazı tespitlerde bulunarak "Ortaçağ'da Suruç" (11-13. YY) adlı tezin konusuna açıklık getirip katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak yapılan çalışmaların nihayetinde önemli geçiş

bölgesi üzerinde bulunan Suruç'un sürekli isim değişmesinden yola çıkarak bölgenin birçok kavim tarafından istila edildiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülğani Efendi, “Mardin Tarihi”, (Haz. Burhan Zengin), *Mardin*, GAP Bölge Kalkınma Dairesi Yayınları, Ankara 1999.
- A. Cihat Kürkçüoğlu, Müslüm Akalın, S. Sabri Kürkçüoğlu, Selâhaddin E. Güler, *Uygarlığın Doğduğu Şehir: Şanlıurfa*, “Eski Çağ”dan Kurtuluş Savaşına Kadar Urfa Tarihi” Şanlıurfa Kültür, Eğitim, Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları. Şanlıurfa.
- Açanal Hasan, *Urfa Tarihi (M.Ö. 2000-M.S. 1400)*, Şurkav Yayınları-17, Ankara 1997.
- Akurgal Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik Yayınları, İstanbul 1993.
- Albayrak Kadir, *Keldaniler ve Nasturiler*, Vadi Yayınları, Ankara 1997.
- Albayrak, K., “Keldâniler”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, XXV, 207-210.
- Algül Hüseyin, *İslam Tarihi III*, Gonca Yayınevi, İstanbul 1987.
- Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1983.
- Alican Mustafa, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, (Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012.
- Altun, Ebru, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- Alptekin, C., “Artuklular”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, III, 415-418.
- Alptekin, C., “Zengi”, *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1986, XIII, 526-532.
- Apak Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi II*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008.
- Arabacı Nuray, *III. Yüzyılın İkinci Yarısında İlk İslam Fetihlerine Kadar El-Cezire Bölgesi*, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Aslan, A., “İslami Fetihten Emevi Döneminin Sonuna Kadar Diyar-ı Mudar (Harran Bölgesi)’da Arap Edebiyatı Çevresi”, *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, (22), 2013, 1-22.

- Aslan, Ahmet, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi-Hz. İbrahim'den Büyük Selçuklu Devletinin Sonuna Kadar*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.
- Aycan İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Fecir Yayınevi, Ankara 1990.
- Azimi, *Azimi Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538)*, (Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Barthold W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev. M. Fuad Köprülü), Nev Yayıncılık, İstanbul 1962.
- Bezer, G.Ö., “Zengiler”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 268-272.
- Bezer, G.Ö., “Zengiler”, *Türk Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IV, 803-813.
- Bozkurt Abdülbaki, *El-Cezire Fatih İyaz bin Ganem ve Mardin'in İslamlaşması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- Brocelmann Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, (Çev. Neşet Çağatay), TTK Yayınları, Ankara 2002.
- Bülbül, C., “Aramiler”, *Tarih Okulu Dergisi*, (19), 2014, 405-421.
- C. Levi Della Vida, “Numeyr”, *İ.A.*, MEB Yayınları, İstanbul 1964, IX, 373-374.
- Cahen Claude, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), (2. Basım), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1984.
- Cahen Claude, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, (Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yedi yıldız), TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Cahen, C. L., “Artukids”, *The Enclopaedia of Islam*, I, London, 1986, 662-667.
- Cahen, C., “XIII. Asır Ortalarında Cezire (İzzeddin b. Şeddad'a Göre)”, çev. Neş'et Çağatay, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (4), 1953, 93-106.
- Coşkun, A., “Musul Atabeyliği (Zengiler)”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII, Çağ Yayınları, İstanbul 1998, 533-571.

- Çağatay Neşet, *Başlangıcından Abbasilere Kadar Dini, İçtimai, Siyasi Açından İslam Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- Çakır Esra, *XVI. Yüzyılda Suruç*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2006.
- Çelik Mehmet, *Edessa'dan Urfa'ya I*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara 2007.
- Çetin Osman, *Anadoluda İslamiyetin Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990.
- Çevik, A., "İlkçağlardan Ortaçağın Sonuna Kadar Midyat ve Yöresi (Tur Abidin)'nin Tarihi Coğrafyası", *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, 2007, 35-64.
- Çevik, A., "Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre el-Cezire ve İdari Taksimatı", *Osmanlı Araştırmaları*, (XXXIII), 2009, 35-64.
- Çoban, H., "Arami Göçleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (29), 2011, 91-102.
- Çubukçu, A., "İyaz b. Ganm", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 498-499.
- Demircioğlu Halil, *Roma Tarihi I*, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- Demirkent Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, (İkinci Baskı), TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türk Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, VI, 651-668.
- Demirkent, I., "Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış", *Belleten*, LIII (206), 1989, 167-174.
- Doğan, Y., "Konttopolis-Sevaverak-Siverek", *Türkiye Turizm Dergisi*, 8 (4), 1969.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, (Çev. Şerafeddin Yaltkaya). TTK Yayınları, Ankara 2001.
- Ekinci Abdullah – Paydaş Kazım, *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*, Şanlıurfa Valiliği ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2008.
- el-Belâzurî, *Fütihu'l-Büldan (Ülkenin Fetihleri)*, (Çev. Mustafa Fayda), TTK Yayınları, İstanbul 1987.

- Erdal Eser, “Suruç Çevresi ve Tarihçesi”, (Ed. Aynur Durukan), *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (ss. 271-295), GAP Yayınları, Ankara 1999.
- Erin, S., “Kültürel Çevre Bilinç Açısından Güneydoğu Anadolu”, *Güney Doğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*, 1980, 60-75.
- G. Le. Strengé, *The Lands Of The Eastern Caliphate*, Cambridge University Press Warehouse, England 1905.
- Gregory Abû’l Farac, *Abû’l Farac Tarihi I*, TTK Yayınları, Ankara 1945.
- Gül Muammer, Selahaddin, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- Günaltay Şemseddin, Yakın Şark IV, TTK Yayınları, Ankara 1951.
- Günaltay Şemseddin, *Yakın Şark: Elam ve Mezopotamya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Günaltay Şemsettin, *Yakın Şark II Anadolu*, TTK Yayınları, Ankara 1946.
- Harman, Ö. F., “İbrahim”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXI, 266-272.
- Hitti Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi II*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.
- Holt P. M., *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, (2004), (Çev. Tanju Akad), Kitapevi Yayınevi, İstanbul 2007.
- Honigman, E., “Urfa”, *I.A.*, MEB Yayınları, İstanbul 1986, XIII, 50-57.
- Honigmann Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- Işıltan Fikret, *Urfa Bölgesi Tarihi (Başlangıçtan H. 210 825’e kadar)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1960.
- İbn-i Bibi, *El Evamirü’l- Alaiye Fil-Umuri’l- Ala’iye, I*, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- İbni Cübeyr, Endülüsten Kutsal Topraklara, (Çev. İsmail Güler), Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

- İbn Hurdazbih, Ya'kûbî, İbn Rusteh, İbn Fakih el-Hemedânî, Kudame b. Ca'fer, İstahri, İbn Havkal, *Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler*, (Yusuf Ziya Yörükân), Ötüken Yayınları, İstanbul 2013.
- İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih*, (Çev. Abdülkerim Özeydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1989, XI.
- İbn Kalânisi, *Şam Tarihine Zeyl-I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-*, (Çev. Onur Özatağ), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.
- İbnü'l-Verdi, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden SELÇUKLULAR*, (Çev. Mustafa Alican). Kronik Yayınları, İstanbul 2017.
- İkbal, A.Kadir, *Mazideki Suruç*, Kent Yayınları, İstanbul 2009.
- İnan Afet, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, TTK Yayınları 1992.
- K. Ross, Steven, *Roman Edessa*, Published by Routledge, London and New York 2001.
- Kafesoğlu İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, MEB Yayınları, 1992.
- Kafesoğlu, İ., "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuat Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953.
- Kafesoğlu, İ., "Kök-Böri", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1977, VI, 885-892.
- Kafesoğlu, İ., "Melikşah", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1955, VII, 665-673.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1992.
- Karaaslan, N.Ü., "Hamdaniler", *DİA*, Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul 1997, XV, 446-447.
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Kesik, M., "Melikşah", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, XXIX, 58-59.
- Kınal Firuzan, *Eski Mezopotamya Tarihi*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

- Konak İbrahim, *Abbasiler Döneminde El-Cezire Bölgesindeki Hârici Ayaklanmaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2006.
- Konuk Süha, *VI. Yüzyıl Bizans-Sâsâni Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2012.
- Koprman, K. Y., *Mısır Memlükleri Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları No.1090, Ankara 1989.
- Köymen Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- Köymen, M. A., “Selçuklular ve Anadolu’nun Türkleşmesi Meselesi”, *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, Sayı: 1, (1986), 21-35.
- Küçükaşçı, M.S., “Mudar (Beni Mudar)”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, XXX, 358-359.
- Küçüksipahioğlu, B., “Haçlı Seferleri”, *Türk Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, VI, 687-694.
- Memiş Ekrem, *Eski Çağda Mezopotamya Tarihi*, Ekin Kitabevi, Bursa 2012.
- Merçil Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Merçil, E., “Sultan Selahaddin Eyyubi'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri”, *Bellekten*, 54 (209), 1990, 417-425.
- Mez, A., “Ortazaman Türk-İslam Dünyasında Hıristiyanlar ve Yahudiler” (Çev. Cemal Köprülü), *Ülkü Halkevleri Dergisi*, X, 59, (1938), 434-440.
- Mustafa Fayda, *Hız. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 1989.
- Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, TTK Yayınları, Ankara 2008.
- Nizamüddin Sami, *Zafername* (çev. Necati Lugal), TTK Yayınları, Ankara 1987.
- Ocak, A. Y., *Babailer İsyanı*, Dergah Yayınları, İstanbul 1980.

- Ostrogorsky Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Ostrogorsky Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), (7. Baskı), TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Özergin, M. Kemal, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1959.
- Özergin, M. Kemal, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1959.
- Özfirat Aynur, *Eskiçağda Harran*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005.
- Seton Loyd Seton, *Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (Çev. Ender Varinlioğlu), Tübitak Yayınları, Ankara 1998.
- Sever Erol, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996.
- Sevim Ali, *Anadolunun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- Sevim Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1983.
- Sıbt İbnu'l-Cevzi, *Mur'âtü'z-Zamân Fî Târî'l-Âyân'da Selçuklular*, (Çev. Ali Sevim), TTK Yayınları, Ankara 2011.
- Sobernheim, M., "Hamdaniler", *İ.A.*, MEB Yayınları, İstanbul 1977, V, 179-182.
- Süryani Patrik Mihaylin Vakayinamesi, *I. Kısım (622-1042)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Yayınları. Ankara 1944, s. 232.
- Şeşen Ramazan, *Harran Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.
- Şeşen, R., "Cezire", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VII, 509-511.
- Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömeri, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*, (Çev. Ahsen Batur). Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.
- Turan Ahmet Nezih, *XVI. Asırda Ruha (Urfa) Sancağı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.

- Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul 1973.
- Turan Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, (2. Basım), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.
- Turan Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Turan Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Yayınları, Ankara 1987.
- Usta, A., "Artuklular", *Türk Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, VI, 471-483.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı., *Osmanlı Tarihi, I*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (4), 1953, 93-106.
- Üremiş, Ali, *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Babil Yayıncılık, Ankara 2005.
- Ünlü Nuri, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984.
- V. Minorsky, *Hudûdü'l-Alim Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı), Kitabevi, İstanbul 2008.
- Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, (Murat Ağarı), Ayışığı Kitapları, İstanbul 2002.
- Yıldız Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.
- Yıldız, H. D., "Abbasiler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi III.*, Çağ Yayınları 1986.
- Yılmaz, Ali, *XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1996.
- Zettersteen, K.V., "Dahhak", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, III, 459-460.

Plessener, M., “Surûc”, *İA*, 11, MEB, İstanbul 1979.

Plessner, M., The Encyclopedia of Islam, IX, ed. C. E. Bosworth, E. Von Donzel, W. P. Henrichs and G. Leconte, London 1997.

Güler, Selâhaddin E., *Eskiçağdan Kurtuluş Savaşına (1920) kadar urfa'nın Tarihi*, Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir (Coğrafya, Tarih, Mimari, Arkeoloji, Turizm, Sanat, Edebiyat, Halk Kültürü) Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları, Ankara 2002.

Tarih İçinde Şanlıurfa, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Durmuş, Efe, Bir Ortaçağ Şehri: Suruç, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II,

Şanlıurfa 2016.

İbn Fakîh, *Muhtasaru Kitâbi'l- Büldân*, Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler, Derleyen; Yusuf Ziya Yörükân, Ötüken Neşriyat,

İstanbul 2013.

Mukkadesi, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't Tekâsîm)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

“Mudar” (Beni Mudar), *DIA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

İbn Rüsteh, *Kitâbü'l A'lâki'n-Nefise*, Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler, Derleyen; Yusuf Ziya Yörükân, Ötüken Neşriyat,

İstanbul 2013.

İbn Hurdazbih, Ya'kübî, İbn Rusteh, İbn Fakih el-Hemedânî, Kudame b. Ca'fer, İstahri, İbn Havkal, *Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler*, (Yusuf Ziya Yörükân), Ötüken Yayınları,

İstanbul 2013.

Sönmez, Mehmet Emin – Akgül, Veysel, Şanlıurfa Şehrinin Alansal Gelişiminin Tarihi Yapıların Konumları ve Uydu Görüntüleri ile Belirlenmesi, Türk Coğrafya Dergisi.

Erin, S., “Kültürel Çevre Bilinç Açısından Güneydoğu Anadolu”, *Güney Doğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*,

1980.

Işığın Yükseldiği Yer GAP , “Şanlıurfa”, Kültür Turizm Bakanlığı.

Şanlıurfa Kültür Turizm Rehberi, “Suruç”, Şanlıurfa 2011.

Yılmaz, Ali, *XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,

İstanbul 1996.

Ergün, Cengiz, Emeviler ve Osmanlı Devleti Yönetimi Altında Şam: Bir İslam Şehir Örneği, *Uluslar arası Sosyal Araştırma Dergisi*, Cilt: 10, Sayı:52,

Ekim 2017.

Ayman, İsmail, “M.Ö I. Binyılda Hubuşkia Ülkesi’nin Tarihi Coğrafyası ve Arkeolojik Veriler Hakkında Bir Değerlendirme “, *Tarih Dergisi / Turkish Journal of History* /61.

Sarıca, Orhun, Hitit ve Asur Ordularının Mukayesesi, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*,

Cilt:15, Sayı: 1(2018).

Bahadır, Gürhan, Kuruluşundan IV. Yüzyıla Kadar Antakya, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 13,

2010.

Taş, Kenan Ziya, Diyarbakır’daki Sosyal Değişimin Tarihi Arka Planı ve Bunun Siyasi Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *21.Yüzyıl Dergisi*,

Balıkesir 2009.

Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemu’l- Büldân*, III, Beyrut, s.216.

Ekinci, Abdullah, *Harran Mitolojisi ve Tarihi (Tarih, Mitoloji, İnanç ve Bilim Kent)*, Kültür Bakanlığı Yayınları,

Ankara 2008.

Hafızoğlu, Taner, İslâm Tarihinde Suruç Uleması, , I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II,

Şanlıurfa 2016.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Sadeleştiren: Tefvik Temelkuran-Necati Aktaş, Baskıya Hazırlayan: Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat,

İstanbul 1986.

Karaaslan, Nasuhi Ünal, “Hamdânîler”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

İbn Havkal, *10. Asır'da İslâm Coğrafyası*, Tercüme: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay.,

İstanbul 2014.

Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*, Haz. Erdoğan Merçil, I, İstanbul 1972.

Ekinci, Abdullah, Urfa ve Çevresinde Türk Akınları, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,

Cilt:14, Sayı:1, Elazığ 2004.

Sevim, Ali Makaleler 1, Cilt 1, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.

Tarih İçinde Şanlıurfa, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara 2007.

İbn Şeddâd, Ebû Abdullâh İzzüddîn Muhammed b. Ali b. İbrahim b. Şeddâd el-Ensârî el-Halebî (ö. 684/1285), *el-A'lâku'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre* (thk. Yahya Abbâre), Dimaşk: Vezâretü's-Sekâfe,

1978.

Sarı, Yasemin, “Cezîre Bölgesinin Önemli Şehirlerinden Urfa ve Çevresinin Zengî Ailesi İçinde El Değişimi”, *İstem*/30.

Basuğuy, Bedrettin, “Salâhaddîn-i Eyyûbî ve Râşidüddîn Sinân: Nizârî Fedâîler ve Suikastler”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi / Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)* 9/2

(Kasım 2017).

Arpa, Enver, “Haçlılara Adaleti Öğreten Müslüman Selahaddin Eyyubi”, Eskiye/4

(Şubat 2007).

Karakuş, Nadir, “Haçlı Acımasızlığın Uç Örneği: Chatillonlu Renaud”, Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KÜİFD),

2018.

Basuğuy, Bedrettin, “Selahaddin Eyyubi, yazar Abdul Rahman Azzam, çeviren Pınar Arpaçay, (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2015)”, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 22/1

(Haziran 2018).

Karakuş, Nadir, “Miladi XII. ve XIII. Asırda Dımaşk ve Haçlılar”, Cumhuriyet ve İlahiyat Dergisi 22/1

(Haziran 2018).

Uykur, Ramazan, “Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Salahaddin Eyyubi’ye Ait Nadir Bir Bakır Sikke”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi 37/37

(Mart 2018).

Kaya, Önder, “Bir Eyyubi Melikinin Portresi: Melik Efdal Nureddin Ali b. Selahaddin Eyyubi”, Tarih İncelemeleri Dergisi 21/2

(Ağustos 2015).

Durmuş, Efe, Türkiye Selçukluları Devrinde Harezmlî Bir Türk Emiri: Hüsameddin Baycar, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1,

Elazığ 2009.

Şahin, Buket Yaşa, Anadolu Selçuklu Devleti ile Harzemşahlar Münasebetleri, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Konya 2008.

Sevinç, N., “Gaziantep Yer Adları ve Türk Boyları” Türk Dünyası Araştırmaları,

Ekim 1983.

Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekiriyye*, Çeviren Mürsel Öztürk, Neyir Matbaacılık,

Ankara 2001.

Sümer, Faruk “Döğër”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, III, Yapı Kredi Yayınları,

İstanbul 1999.

Çevik, Adnan, Ortaçağ İslâm Coğrafyacılara Göre el- Cezîre ve İdari Taksimatı, Osmanlı Araştırmaları XXXIII,

İstanbul 2009.

Gözütok, Şakir, Mısır’da Suruçlu Bir Âlim: Ebu’l- Abbas es- Surucî, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II,

Şanlıurfa 2016.

Tanrıverdi, Şeyma, Urfalı Bir Hadis Âlimi: Şemsuddin Muhammed b. Ali es-Suruci, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II,

Şanlıurfa 2016.

Akpolat, Mustafa S., “Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova İlçeleri’nin Kültür Varlıklarının Belgelenmesi Projesi’nin Düşündürdükleri,” *GAP Bölgesi’nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu*, GAP Yayınları Kültür Dizisi: 3,

Ankara 2000.

Sümer, Necati, Bir Ziyaret Fenomeni Olarak Şeyh Müslüm Türbesi ve Psikososyal Hayata Etkileri, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

Üner, Mehmet Emin, Şeyh Müslüm Zâviyesi, I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu Tebliğler II,

Şanlıurfa 2016.

Üner, M. Emin, Şeyh Müslüm Zaviyesi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,

Yıl: 17, Sayı 28, Temmuz–Aralık 2012

<http://www.gelinkaya.com/1035/mardin-diyarbakir-urfa-antep-siirt-ve-hasankehf-araplarinin-kokeni-ile-tarihi.html>.

<http://www.tarihportali.org/uygarligin-dogusu-ve-ilk-uygarliklar-haritalari/1512-mezopotamya-haritasi.html>.

<http://www.genelturktarihi.net/anadoluda-bir-turk-kavmi-hurriler>.

<https://gizliilimler.tr.gg/Hurriler-ve-Mittaniler.htm>.

<http://www.sanliurfaguncel.com/Yazar-suruc-tarihi-1012.html>

<http://www.suruc.gov.tr/ilcemizin-tarihcesi>

<http://www.urfakultur.gov.tr/Eklenti/22289,suruc.pdf?0>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı	
Uyruğu	
Doğum tarihi ve yeri	
E-Posta	

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise		
Üniversite		
Yüksek Lisans		
Doktora		

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev

Yabancı Dil	
-------------	--

Yayımlar	
----------	--

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Mehmet SÜREK
Uyruğu	T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri	25.09.1988
E-Posta	Msurek33@gmail.com

Eğitim Bilgileri	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Hilavan Lisesi	2008
Lisans	Karatekin Üniversitesi	2013
Yüksek Lisans	Adıyaman Üniversitesi	2018
Doktora	-	-
Yabancı Dil	İngilizce, Arapça, Romence	

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
6 Yıllık Deneyim	Ankara Yargı Yayınevi	Editör-Yazar